

HISTORISK TIDSKRIFT

för Finland

MANNEN I SAMHÄLLET

Manligt medborgarskap och samhällsreformer i Finland, 1918–1960

Torparfrågan tillspetsas

Ärans och hjältarnas anspråk

Skjutövningar och pennfäktning

Militärpsykologi och föränderliga uppfattningar om män

Aktiva, kunniga, sociala arbetare

2012:1

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jens Grandell • Fil.lic. Jennica Thylin-Klaus
Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

John Strömberg (ordförande) • Anders Ahlbäck • Annette Forsén
Johanna Ilmakunnas • Rainer Knapas • Henrik Knif
Lars-Folke Landgrén • Jani Marjanen • Henrik Meinander • Eljas Orrman
Henrika Tandefelt • Nils Erik Villstrand • Charlotta Wolff

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Institutionen för filosofi, historia, kultur-
och konstforskning
Pb 59 (Unionsgatan 38 A)
00014 Helsingfors universitet

Telefon 040-563 1492
E-post: michaela.brann@kolumbus.fi

Redaktionens kontaktuppgifter:
lars-folke.landgren@helsinki.fi
jens.grandell@sfs.fi
jennica.thylin-klaus@sfs.fi

Telefon 09-6187 7556 (Jens Grandell)

Historisk Tidskrift för Finland
trycks med bidrag av
Vetenskapliga samfundens delegation och
Svenska litteratursällskapet i Finland

Förändring

Detta nummer av *Historisk Tidskrift för Finland* skiljer sig till utseende och layout från föregående årgångars nummer. Med undertecknads tillträde som ansvarig redaktör i och med årgång 2001 förändrades även tidskriftens yttre och nu, elva år senare, är det åter dags för förnyelse. Bakom tidskriftens nya grafiska utseende står en erfaren och skicklig yrkesman, Antti Pokela.

Men förändringen föranleddes även av yttre faktorer. Ekenäs Tryckeri, på vilken officin tidskriften tryckts i decennier, försattes i konkurs i december förra året. Därmed tvingades *HTF* med snabb tidtabell söka sig ett nytt tryckeri och efter en offertrunda föll valet på Waasa Graphics Oy. Den uppmärksamma läsaren kunde konstatera att redan nummer 2011:4 trycktes i Vasa. Tur i oturen var att *HTF* kunde behålla sin duktiga ombrytare, Christel ”Kajsa” Westerlund (Ekenäs Typografi). Därmed är ombrytningens kvalitet säkrad och riskerna, som alltid finns vid förändringar, har kunnat minimeras.

Förhandenvarande nummer av *HTF* är ett temanummer om manlighet med genusforskarna fil.dr Anders Ahlbäck och akademilektor, fil.dr Ann-Catrin Östman som gästredaktörer. Jag önskar alla tidskriftens läsare givande stunder vid läsningen av temanumrets intressanta artiklar.

Lars-Folke Landgrén

Inledning: Manligt medborgarskap och samhällsreformer i Finland, 1918–1960

Självständigheten innebar på många sätt en genomgripande förändring av medborgarskapets innebörder i Finland. Från att ha varit undersåtar i ett multietniskt, autokratiskt regerat imperium blev finländarna medborgare i en etniskt relativt homogen, demokratiskt styrd nationalstat. Även om allmän och lika rösträtt införts redan 1906, fick de politiska rättigheterna knutna till medborgarskapet alldeles nya betydelser i den nya republiken. En våg av samhällsreformer knöt nya sociala rättigheter till medborgarskapet – men också nya skyldigheter.

Under mellankrigstiden genomfördes många reformer som påverkade barns och kvinnors position, men vi menar att de samhällspolitiska åtgärderna i Finland under åren 1918–1960 till stora delar var riktade till män och syftade till att reformera det *manliga* medborgarskapet i Finland. Hit hör bl.a. de stora jordreformerna i början av självständigheten som innebar en betydande omfördelning av ekonomiska resurser; olika strävanden för att återintegrera de röda upprorsmännen i det borgerliga samhällsbygget; införandet av allmän värnplikt och den massiva samhällsekonomiska satsningen på uppbyggandet av en nationell försvarsmakt; samt den rad av socialpolitiska åtgärder som skulle underlätta demobiliseringen och krigsveteranernas återanpassning till civilsamhället efter andra världskriget.¹

1. Uppsatserna har skrivits i anknytning till det av Finlands Akademi finansierade forskningsprojektet *Manligt medborgarskap och samhälleliga reformer i Finland, 1918–1960* (2008–2011), som har letts av Pirjo Markkola. Arbetet har även utförts inom ramen för det nordiska spetsforskningsnätverket *Nordic Centre of Excellence NordWel – Historical Foundations and Future Challenges*.

De samhälleliga förändringarna efter första världskriget berörde alltså såväl juridiska och politiska som sociala och ekonomiska aspekter av medborgarskapet. I en numera välkänd kronologi över medborgarskapets historiska utveckling i västvärlden skilde den amerikanske sociologen T. H. Marshall mellan juridiskt, politiskt och socialt medborgarskap. Först utvidgades enligt Marshall det juridiska medborgarskapet (*civil citizenship*), med vilket han avsåg grundläggande lagliga rättigheter. Sedan följde politiska rättigheter (röst rätt och valbarhet) och i ett sista skede sociala rättigheter och utformandet av socialsystem som gav medborgarna social och ekonomisk trygghet.²

Kvinnohistorisk forskning om medborgarskap har emellertid påpekat att Marshall och resten av den klassiska politikforskningen inte uppmärksammat att kvinnors och mäns väg mot medborgarskap i termer av juridiska, politiska och sociala rättigheter följde *olika* mönster. Feministisk forskning har synliggjort historien om kvinnors väg mot medborgarskap – men fortfarande har väldigt lite forskning om det manliga medborgarskapet gjorts ur ett perspektiv som är medvetet om och problematiserar betydelsen av kön.³

Studier om kvinnors medborgarskap har vanligen handlat om en långsamt ökande grad av inkludering. Också mäns medborgarskap kan emellertid ses som en process där nya grupper av män genom olika slags samhällsreformer tillskrevs nya former av politiskt, ekonomiskt och socialt samhällsmedlemskap. I det här temanumret frågar vi vilken roll manlighet spelade i en rad olika sammanhang där samhällsreformer och mäns medborgarskap aktualiserades; i samband med jordägande och torparfrågan på 1910-talet, de ”röda” arbetarnas reintegration i samhället efter inbördeskriget, värnplikt och språknationalism på 1920-talet, uppkomsten av en ny psykologiserande människosyn inom försvarsmakten på 1940-talet samt utvecklingen av den socialpolitiska vetenskapen på 1950-talet.

-
2. T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class and Other Essays* (Cambridge 1950).
 3. Viktiga öppningar i denna riktning är de två antologierna Stefan Dudink, Karen Hagemann & John Tosh (eds.), *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History* (Manchester and New York 2004) och Stefan Dudink, Karen Hagemann & Anna Clark (eds.), *Representing Masculinity: Male Citizenship in Modern Western Culture* (Oxford 2007). Se även Christina Florin & Lars Kvarnström (red.), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950* (Stockholm 2001).

Finländsk manlighet i förvandling

Den första halvan av 1900-talet var en tid av kraftiga förändringar och förskjutningar i många av det finländska samhällets sociala och politiska strukturer. Tidigare forskning har visat hur den omdiskuterade process som kallats samhällets ”modernisering” innehöll element av både frigörelse och disciplinering. Myndigheter och organisationsväsende i Finland uppvisade starka moderniseringssträvanden som drevs av dels en uppfattning om landet som perifert och efterblivet, dels en stark tro på bildning.⁴ Progressiva rörelser i samhället, såsom den kooperativa rörelsen eller arbetarrörelsen, hade en vision om att man genom samhällsreformer, baserade på bildning och kunskap i kombination med vetenskap och rationalitet, skulle kunna lägga grunden för ett jämlikare samhälle.⁵

Även manligheten var i förvandling. Detta var en epok när män fick nya friheter och politiska rättigheter, men också disciplinerades enligt nya normer för att vara nyttiga och produktiva medborgare i ett samhälle som moderniserades och industrialiserades i snabb takt. ”Manlighet” är en komplex term, som här förenklat kan definieras som summan av mäns livsvillkor och sociala positioner, mäns identiteter och subjektiva livserfarenheter, samt de kulturella föreställningarna om män och manlighet.⁶ I praktiken finns det aldrig någon enhetlig

-
4. Se bl.a. Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallinen katseen historiallinen kritiikki* (Tampere 2008), s. 12–16, 55–64. För en diskussion kring forskning om moderniseringen i Finland, se t.ex. Laura Stark, ’Johdanto. Pitkospuuta modernisaation suolle’, Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.), *Modernisaatio ja kansankokemus Suomessa 1860–1960* (Helsinki 2006). Jfr Lea Rojola et al., ’Suomalaisen omakuvan muutos’, *Historiallinen Aikakauskirja* 2007:3, s. 389–392.
 5. Själva begreppet modernisering är omdiskuterat och kritiserat. För en diskussion om forskning som berör disciplinering och välfärdsstatens framväxt, se t.ex. Åsa Lundqvist & Klaus Pedersen, ’Experts, knowledge and the Nordic welfare states. An introduction’, Åsa Lundqvist & Klaus Petersen (eds.), *In Experts We Trust: Knowledge, Politics and Bureaucracy in Nordic Welfare States* (Odense 2010), s. 13–17.
 6. För en diskussion om manlighet som analytiskt begrepp och social kategori, se bl.a. R. W. Connell, *Masculinities* (Cambridge 1995), s. 71–72; Jeff Hearn, ’Is masculinity dead? A critique of the concept of masculinity/masculinities’, Martin Mac an Ghaill (ed.), *Understanding Masculinities: Social Relations and Cultural Arenas* (Buckingham & Philadelphia 1996), s. 202–217; idem, ’From hegemonic masculinity to the hegemony of men’, *Feminist Theory* 5:1 (2004), s. 49–72; Claes Ekenstam, ’Män, manlighet och omanlighet i historien’, Claes Ekenstam & Jørgen Lorentzen (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940* (Möklinta 2006), s. 13–47; Jarna Soilevuo Grønnerød,

manlighet i ett samhälle, utan manligheten korsas med andra sociala kategorier såsom klass, ålder, etnicitet, yrke, konfession m.m., så att vi t.ex. finner olika medelklass-, arbetar- och bondemanligheter i 1920-talets Finland. Det är därför vanskligt att säga någonting generellt om manlighetens förändringar under epoken; samhällsförändringarnas innebörder för olika grupper av män skilde sig avsevärt från varandra. Trots ett växande intresse för tematiken under 2000-talet saknas också till stora delar tidigare forskning om finländsk manshistoria.⁷ Vi skall ändå här skissartat peka på några trender som på ett eller annat sätt berörde den stora majoriteten av finländska män under perioden.

1) *Frigörelse*. Även om det tidiga 1900-talet ofta omtalas i termer av kvinnoemancipation, kan man även säga att det var en tid av kraftig manlig emancipation. Det var en tid då männen började frigöras från ståndindelningen och den patriarkala hushållsordningen där inte

'Kriittinen miestutkimus, maskuliinisuus ja miehen kategoria', *Musiikin suunta* 29:4 (2007), s. 45–65; Jonas Liliequist, 'Ära, dygd och manlighet. Strategier för social prestige i 1600- och 1700-talets Sverige', *Lychnos* (2009), s. 117–147.

7. Några tidiga öppningar var Ritva Hapuli, 'Kadonneen nykymiehen etsintä. 1920-luvun maskuliinisuuksien kuvia', P. Ahokas, M. Lahti & J. Sihvonen (toim.), *Mieheyden tiellä. Maskuliinisuus ja kulttuuri* (Jyväskylä 1993), s. 102–122; Henrik Meinander, *Towards a Bourgeois Manhood: Boys' Physical Education in Nordic Secondary Schools 1880–1940* (Helsinki 1994). Under 2000-talet har det publicerats en rad artiklar i ämnet, men få större arbeten. Se bl.a. Ann-Catrin Östman, *Mjölk och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbruksamhälle ca 1870–1940* (Åbo 2000); Jyrki Pöysä, 'Jätäkät ja suomalainen maskuliinisuus', *Työväentutkimus* (2000), s. 8–14; Kari Koskela, *Huligaanit. Katuelämää Sörkassa suurlakosta sisällissotaan* (Helsinki 2002); Elina Katainen, "'Mut urokunto ei voittoa suonut, sorruitte kesken". Kommunistinen maskuliinisuus 1920-luvun Suomessa', *Ajankohta* (2003), s. 140–168; Anders Ahlbäck, 'Där pojkar blir män. Manlighetskonstruktion i finländska tidskrifter för värnpliktiga 1890–1940', *Historisk Tidskrift för Finland* 89 (2004:2), s. 135–165; Saara Tuomaala, 'Isien jäljissä itsenäisessä Suomessa. Maamme kirjan maskuliininen narratiivi ja pohjalaispoikien kokemukertomukset', *Historiallinen Aikakauskirja* 102 (2004:3), s. 301–314; Ville Kivimäki, 'Mies, armeija ja vastarinta. Arndt Pekurisen kohtalo kriittisen mieshistorian valossa', *Historiallinen Aikakauskirja* 102 (2004:3), s. 347–357; Arto Jokinen, 'Myytti sodan palveluksessa. Suomalainen mies, soturius ja talvisota', Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* (Helsinki & Jyväskylä 2006), s. 141–158; Marja Jalava, 'Kansakunnan miestä muokkaamassa' *Historiallinen Aikakauskirja* 104 (2006:1) s. 5–17; Kati Katajisto, 'Isänmaan ja yleisen hyvän vuoksi. Suomen autonomian ajan alun johtomiesten uhrautuminen', *Historiallinen Aikakauskirja* 105 (2007:3), s. 276–286; Pirjo Markkola, 'Mannen som moralreformist – manligheten och prostitutionskontrollen vid sekelskiftet 1900', Anna Jansdotter & Yvonne Swanström (red.), *I prostitutionskontrollens utkanter* (Göteborg & Stockholm 2007), s. 39–70.

bara kvinnor och barn utan även många män befann sig i en underlydande position i förhållande till husbondemakten.⁸ Den begynnande moderniseringen erbjöd nu män i underordnade positioner – drängar, säsonsarbetare, torpare, yngre söner till hemmansägare – nya möjligheter att ta sig ut och bort.

Det är kanske främst för landsbygdssamhällets del modernisering diskuterats i termer av befrielse från förtryckande strukturer och fattigdom, men patriarkala och paternalistiska relationer präglade i viss mån även industrisamhällen och städer.⁹ Detta var kanske mindre fallet i Finland än på många andra håll i Europa, p.g.a. att jordbruks-hushållen var små och ofta bara bestod av en kärnfamilj. Ändå var redan positionen som son till en självägande bonde ofta en markerat underordnad position, och särskilt då ställningen som en av de yngre sönerna.¹⁰

Ett traditionellt manlighetsideal på landsbygden, fokuserat på arbetsförmåga och autonomi¹¹, förkroppsligades i den självägande bonden som var herre över sig själv, sitt eget hushåll och sin egen mark. Det här var en position som allt färre män på landsbygden verkligen kunde uppnå, samtidigt som den mot slutet av 1800-talet tycks ha fått en allt större kulturell betydelse. Vid denna tid ser vi bl.a. en ”drängflykt” som visar hur positionen som dräng under en annan man bli-

-
8. För en diskussion om arbetarfamiljer, se Pirjo Markkola, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle* (Helsinki 1994), s. 25–30. För synen på kvinnors ställning och patriarkat, se Laura Stark, *The Limits of Patriarchy* (Helsinki 2011), s. 200–215.
 9. För en diskussion om agrar modernisering, se t.ex. Fredrik Eriksson et al., 'The Mirror of Agrarian Modernity', Dietmar Müller and Angela Harre (eds.), *Transforming Rural Societies: Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Innsbruck 2010), s. 178–179. För en mera allmän diskussion, se Francis Sejersted, *Socialdemokratins tidsålder. Sverige och Norge under 1900-talet* (Stockholm 2005), s. 3.
 10. För en diskussion om hur mäns position i storfamiljen tolkades under 1910-talet, se Ann-Catrin Östman, 'Från eländighet till manligt medborgarskap. Bonden i det tidiga 1900-talets finländska historieskrivning', *Historisk Tidskrift* 126 (2006:4), s. 749–766. Om militärtjänst som en emanciperande faktor på den ryska landsbygden, se Joshua S. Sanborn, *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics, 1905–1925* (DeKalb 2003), s. 161.
 11. Om agrara manlighetsideal, se bl.a. Jan Löfström, *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. "Se nyt vaan on semmonen"* (Helsinki 1999); idem, 'Changing conceptions of gender polarity in Finland', Satu Apo et al. (eds.), *Gender and Folklore: Perspectives on Finnish and Karelian Culture* (Helsinki 1998), s. 239–259; Andreas Marklund, *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning* (Umeå 2004).

vit allt mindre förenlig med normativa föreställningar om manlighet. Många män föredrog kring sekelskiftet 1900 att emigrera till USA i hopp om att kunna bli självständiga.¹²

I hemlandet öppnade moderniseringen nya tillfällen till lönearbete inom skogsbruk, infrastrukturprojekt och industri. En man ur landsbygdsproletariatet kunde förtjäna betydligt mer som skogshuggare och stockflottare än som dräng. Det handlade givetvis om en mycket relativ frigörelse. Även om skogshuggarlägren kunde präglas av ett slags egalitär ungarlarkultur var de moderna industriarbetsplatserna vanligen ytterst hierarkiska organisationer. Penninginkomsterna och de nya möjligheterna till rörlighet och byte av arbetsplats gav ändå en ny autonomi åt den manlige arbetaren, åtminstone på symbolplanet.¹³

2) *Politisk inklusion*. Första halvan av 1900-talet präglades i Finland av en stark rörelse mot samhällelig demokratisering. Den allmänna och lika rösträtten i lantdagsvalen från år 1906 och i kommunalvalen från år 1917 innebar att i princip alla vuxna finländare, män och kvinnor, för första gången fullvärdigt inkluderades i medborgarskapet och den politiska gemenskapen.¹⁴ Ser man emellertid bortom den rent formella nivån och granskar närmare de praktiker och arenor där medborgarskapet utövades, står det klart att inklusionen i många avseenden var skiktad och differentierad. Tidens idéer och retorik om jämlikhet och deltagande medborgarskap omfattade underförstått ofta bara de manliga medborgarna. Männerna inkluderades tidigare i större omfattning än kvinnorna i de *aktiviteter* som kan sägas både konstituera och manifestera medborgarskap. Det var ofta männen som betalade familjens skatter till kommun och stat, det var främst männen som valdes till olika förtroendeposter i lokala och nationella medborgarrörelser och politiska organ, det var männen som gjorde värnplikt och deltog i lokala militärparader som skyddskårister.¹⁵

12. Östman, *Mjök och jord*, s. 78–79, 172–174, 202–204, 315–316.

13. Om skogsarbete och möjligheterna till manlig frigörelse, se Ella Johansson, *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete* (Stockholm 1994); Jyrki Pöysä, *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä* (Helsinki 1997).

14. För en diskussion om exkludering, se Minna Harjula, 'Kelvoton valtiokansalaiseksi', *Historiallinen Aikakauskirja* 2006:4, s. 368–381.

15. Jfr Anu Pylkkänen, 'Naisten oikeudet maataloilla – suomalaisen modernisaatiokehityksen pitkä historia', *Historiallinen Aikakauskirja* 2006:4, s. 382–397.

Kvinnorna var på många plan fortfarande delvis exkluderade, hänvisade till en medborgerlig roll fokuserad mera på husmoderskap än på deltagande i det samhälleliga beslutsfattandet.¹⁶ Även kvinnor var givetvis aktiva i medborgarrörelser vid den här tiden. Det kvinnliga medborgarskap som manifesterades t.ex. i Lotta Svärd-rörelsen var ingalunda passivt, men både symboliskt och praktiskt hade det fortfarande ofta en underordnad och assisterande roll i förhållande till det manliga medborgarskapet.¹⁷

Exklusionen eller den ofullständiga inklusionen omfattade givetvis även många män. Inkomster och bildningsgrad påverkade även i det demokratiska Finland i hög grad vilka möjligheter en man hade att utöva sitt medborgarskap. Efter upproret år 1918 tvivlade många inom det ”vita” Finland starkt på arbetarnas och de obesuttna jordbrukarnas medborgerliga dygder. Detta tog sig uttryck i både exkluderande och inkluderande åtgärder som inte gällde de här männens formella medborgerliga rättigheter utan mera deras förutsättningar att delta i de praktiker som ansågs uttrycka fullvärdigt manligt medborgarskap. Män med anknytningar till arbetarrörelsen uteslöts från delar av det ”vita” Finlands medborgarsamhälle; t.ex. inom värnpliktsarmén uteslöts beväringar med kända socialistsympatier från befälsutbildning under mellankrigstiden.¹⁸

Å andra sidan gjordes stora bemödanden att förvandla landsbygdens egendomslösa män till självägande småbrukare. Jordfrågan var central i finländsk politik under en lång period. Ett motiv var förhoppningen om att den egna jorden skulle få dem att sluta upp kring försvaret av både samhällsordningen och nationens yttre gränser – ett synsätt som förstärktes under de tidiga åren av självständigheten. Den här idén om manligt medborgarskap baserat på jordegendom – småbrukaren som

-
16. Se bl.a. Ritva Nätkin, *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset* (Helsinki 1997); Irma Sulkunen, 'Naisten järjestyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus', Risto Alapuro et al. (toim.), *Kansa liikkeessä* (Helsinki 1987), s. 157–175; Anne Ollila, *Suomen kotien päivä valkenee. Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939* (Helsinki 1993).
 17. Annika Latva-Äijö, *Lotta Svärdsin synty. Järjestö, Armeija, Naiseus 1918–1928* (Helsinki 2004); Seija-Leena Nevala-Nurmi, *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944* (Tampere 2012).
 18. Om den politiska sorteringen av värnpliktiga, se Tapio Nurminen, 'Muuttuva armeija', Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen (toim.), *Teloitettu totuus – kesä 1944* (Helsinki 2008), s. 47–75.

familjeöverhuvud, försörjare och herre på sin egen täppa – återkom efter andra världskriget när man delade ut små jordlotter åt veteranerna och de evakuerade.

3) *Militarisering och disciplinering*. Samtidigt som män emanciperades från en del av det gamla, patriarkala ståndssamhällets maktstrukturer, innebar moderniseringen nya former av disciplinering av män. Jämlikhet och inklusion innebar på många områden att manlighetens krav och normer, som tidigare varierat storligen beroende på bl.a. stånd och yrke, nu allt mer förenhetligades och utsträcktes till att omfatta allt större grupper av män.

Historikern Juhani Mylly har betecknat mellankrigstiden som ”den integrala nationalismens” era i Finland, en form av nationalism som starkt betonade nationens enhet och såg politiska åsiktsskillnader som en nationell svaghet. Till skillnad från 1800-talets nationalism som betonade nationell frigörelse, kulturella värden och liberalismens jämlikhetsideal, hade mellankrigstidens nationalism enligt Mylly ett totaliserande perspektiv: nationen och nationalstaten var absolut överställda individen och han eller hon måste underordna sig och offra sig för dem.¹⁹

Trenderna mot disciplinering och förenhetligande syns i Finland kanske tydligast i den kraftiga militarisering av manligheten som ägde rum när landet efter självständigheten byggde upp en försvarsmakt. Militärutbildningen och reservövningarna inom ramen för den nya nationella värnpliktsarmén, skyddskårernas starka närvaro i många lokalsamhällen samt personliga krigserfarenheter från inbördeskriget eller andra världskriget – alla dessa nya militära element medförde en drastisk förändring av manlighetens villkor och innehåll. I ljuset av första världskrigets massförstörelse fanns det visserligen ett starkt samhälleligt motstånd mot traditionella former av auktoritär militarism, men å andra sidan var det mycket få som i Finland ifrågasatte föreställningen att en egen nationalstat förutsatte att varje manlig medborgare måste vara en medborgarsoldat beredd att försvara självständigheten.²⁰ Inom de befolkningslager där skyddskårsrörelsen hade sitt starkaste understöd flöt soldatskapet allt mer ihop med man-

19. Juhani Mylly, 'Porvarilliset puolueet ja suojeluskunnat' Risto Alapuro (toim.), *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin* (Porvoo & Helsinki 1998), s. 37–58, här s. 41.

20. Anders Ahlbäck, *Soldiering and the Making of Finnish Manhood: Conscripted and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939* (Åbo 2010), <https://www.doria.fi/handle/10024/67001> (30.3.2012).

nens andra funktioner som make, fader och medlem i lokalsamhället.²¹

Men inte bara i de militära sammanhangen utan också i arbetet och på fritiden krävdes i allt högre grad disciplin, självbehärskning och ordningssinne av finländska män. Den nya tidens manliga medborgare skulle vara dygdig, effektiv och samhällsnyttig genom sitt arbete, sitt faderskap, sina föreningsaktiviteter och sina bildningssträvanden. Han skulle leva hälsosamt, träna upp sin kropp och disciplinera den genom gymnastik och idrott så att den var frisk, produktiv och försvarsduglig. Han blev föremål för ett allt mer ingående statligt och vetenskapligt intresse som syftade till att bokföra, reglera och förbättra hans livsföring. Nya kunskapsområden såsom socialpolitik och militärpsykologi visade ett allt större intresse för mannen som medborgare och samhällsmedlem. De resulterade i en ständigt ökande mängd politikprogram som skulle hjälpa män att inta sin plats som fullvärdiga medborgare men samtidigt disciplinerade in dem i ett allt mer standardiserat manligt medborgarskap.

Analytiska ingångar till medborgarskap

Genom begreppet medborgarskap studerar vi mäns – och kvinnors – positioner i det finländska samhällsbygget och deras relationer till staten. Själva begreppet medborgarskap kan förstås på många sätt; som en politisk status som staten tillskriver individer, som individens tillhörighet i ett specifikt samfund, eller som en uppsättning praktiker som definierar förhållandena mellan folk och stater och mellan människor inom olika samfund. Vi arbetar utifrån en bred förståelse av medborgarskap, enligt Bryan S. Turners definition av medborgarskap som ”a set of practices – juridical, political, economic and cultural – which define a person or through which persons define themselves as competent members of society”.²²

Medborgarskap handlar alltså om tillhörighet till den politiska gemenskapen, om vem som är inkluderad och vem som är utesluten ur den grupp människor som räknas som *fullvärdiga* medlemmar i samhället och staten. Men det handlar även om de praktiska situationer

21. Nevala-Nurmi, *Perhe maanpuolustajana*.

22. Brian S. Turner, 'Contemporary problems in the theory of citizenship', idem (ed.), *Citizenship and Social Theory* (London 1993).

och institutioner där medborgarskapet *utövas*. Bl.a. den amerikanska statsvetaren Clare R. Snyder föreslår att medborgarskap studeras som någonting performativt. Inspirerad av den feministiska filosofen Judith Butler menar Snyder att medborgarskap i den klassiska republikanska idétraditionen inte existerar som en identitet förrän medborgaren engagerar sig i politisk handling. Individens *blir* en medborgare genom att delta i medborgerliga aktiviteter där känslor av fosterländskhet, broderskap och medborgerliga dygder manifesteras.²³

Feministiska teoretiker har understrukit att en alltför snäv syn på medborgarskap som enbart en fråga om formell juridisk status eller innehavet av vissa juridiska, politiska och sociala rättigheter avleder uppmärksamheten från det faktum att olika grupper i samhället ofta har mycket ojämlika möjligheter att delta i utövandet av medborgarskapets praktiker. T.ex. har kvinnors ansvar för hushållsarbetet utpekats som en faktor som bundit dem inom den privata sfären och försvårat deras aktiva utövande av sitt medborgarskap i den offentliga sfären.²⁴ Men finländska kvinnor har också tillskrivits medborgarskap just som mödrar. Moderskap har gett dem utökade rättigheter och berett dem utrymme i en offentlig sfär.²⁵

Också bland männen har möjligheterna att utöva medborgerliga rättigheter och skyldigheter ofta varit ojämnt fördelade. Den genushistoriska forskningen om män och manligheter har visat att manlighet sällan är en självklar kategori utan något som ständigt ifrågasätts, hävdas, bevisas och kontrasteras mot olika former av omanlighet.²⁶ På samma sätt var också det manliga medborgarskapet

23. Clare R. Snyder, *Citizen-soldiers and Manly Warriors: Military Service and Gender in the Civic Republican Tradition* (Lanham, Boulder, New York & Oxford 1999).

24. Ruth Lister, *Citizenship: Feminist Perspectives* (New York 1997).

25. Se Anneli Anttonen et al. (toim.), *Naisten hyvinvointivaltio* (Tampere 1994); Nätkin, *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä*; Kirsti Niskanen, 'Gender economics in action: rural women's economic citizenship in Finland during the twentieth century', *Journal of Women's History* 13 (2001), s. 132–151. Pylkkänen, 'Naisten oikeudet maailloilla'; Saara Tuomaala, 'Yhteiskunnallisesta äitiydestä naisten elämäshistorioihin', Elina Katainen et al., *Oma pöytä. Naiset historiantkirjoittajina Suomessa* (Helsinki 2005). Om faderskap, se Ilana Aalto & Jani Kolehmainen (toim.), *Isäkirja. Mies, vanhemmuus ja sukupuoli*. (Tampere 2004). Ilana Aalto, 'Self-evident, Unchanging, and Universal? Deconstructing interpretations of the history of fatherhood', *NORMA – Nordic Journal for Masculinity Studies*. Vol. 01, Issue 2, 2007, s. 150–166.

26. Se bl.a. Michael Kimmel, *Manhood in America: A Cultural History* (New York & London 1996); Jonas Liliequist, 'Från niding till sprätt. En studie i det svenska omanlig-

ofta åtminstone retoriskt ifrågasatt; vem var en *fullvärdig* manlig medborgare och vad krävdes för att en man skulle tillerkännas den statusen?

Medborgarskap har inom genusforskningen också studerats som en särskild form av språkbruk som gör det möjligt för individer och grupper att göra anspråk på vissa rättigheter och skyldigheter i förhållande till staten och den politiska gemenskapen – för sin egen eller för andras del. Språkbruket kring medborgarskap är ofta könat, d.v.s. det utgår på ett explicit eller implicit sätt från uppfattningar om kvinnlighet och manlighet. Medborgarskapets retorik kan användas *både* av dem som innehar formella medborgerliga rättigheter, för att exkludera andra grupper, såsom kvinnor, män från de lägre socialklasserna, invandrare eller förtryckta etniska grupper, *och* av dem som saknar dessa rättigheter, för att kräva dem för egen del.²⁷

De här perspektiven på medborgarskap – som fokuserar på hur man i handling utövar medborgarskap och aktivt använder medborgarskapets retorik – är särskilt fruktbara för att bredda forskningen om medborgarskapets historia utanför det klassiska politiska tänkandets idéhistoria.

Mannen i samhället 1918–1960: hur synliggöra manlighet?

Alla uppsatser i det här temanumret laborerar inte explicit med begreppet medborgarskap, men på olika sätt visar var och en av texterna på hur nya förståelser av manlighet utmejslas i relation till uppfattningar om samhällstillhörighet och samhällsposition. Här synliggörs de krav som ställdes på män och de rättigheter som män tillskrevs som män. Vi uppmärksammar inte bara förändringar i mäns positioner utan vi lyfter även fram förändrade relationsmönster och pekar på förändringar i hur skillnad skapas. Även om de metodologiska angreppssätten är olika, utnyttjar alla artikelförfattare diskursivt inriktade angreppssätt. Härmed synliggörs de skiftande ramar inom vilka uppfattningar om manlighet skapas.

Den svenska idéhistorikern Claes Ekenstam har beskrivit manlig-

hetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal, Anne-Marie Berggren (red.), *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv* (Stockholm 1999); Ekenstam, 'Män, manlighet och omanlighet'.

27. Kathleen Canning & Sonya O. Rose, 'Introduction: Gender, Citizenship and Subjectivity: Some Historical and Theoretical Considerations', *Gender & History* 13 (2001:3), s. 427–443.

het som ett ”kluster av tillskrivna egenskaper”.²⁸ För både kvinno- och manshistorien har den historiserande ambitionen varit viktig; man har velat lyfta fram skiftningarna och förändringarna över tid i de innebörder som kön ges i olika historiska sammanhang. Vår ambition i det här temanumret är att synliggöra hur vissa drag i det kluster av föreställningar och sociala positioner som kan betecknas ”finländsk manlighet” förändrades under perioden 1918–1960. Vi undersöker i synnerhet hur manlighet fick betydelser genom medborgarskapets språkbruk och praktiker. Samtidigt utgår vi även från att manlighet i sin tur formade och gav betydelser åt medborgarskap.

När vi lånar ordet ”tillskrivna” av Ekenstam är det för att lyfta fram hur manlighet och medborgarskap får betydelse i skillnadsskapande processer. Med begreppet genus, eller kön som vi här använder på ett synonymt sätt, framhöll kvinnohistoriska forskare tidigt vikten av att studera *relationer* mellan kvinnor och män samt mellan kvinnligt och manligt. Förenklat uttryckt är tanken att kvinnlighet och manlighet ges betydelse i relation till varandra, i ett skillnadsskapande som kan knytas till hierarkier och olikheter mellan könen. Talet om medborgarskap som vi undersöker förstärkte t.ex. idealet om mannen som den huvudansvarige för familjens försörjning, samtidigt som det synsätt som förankrade kvinnorna i hemmet fick utökad betydelse. Medan den fullvärdige manlige medborgaren skulle uppvisa individualitet och oberoende, avkrävdes kvinnor andra egenskaper som var mera relaterade till familj och omsorg.

Inom mansforskningen påpekas det emellertid ofta att manlighet inte bara skapas i relation till kvinnor och barn utan minst lika mycket formas i relation till andra män och andra manligheter. Man talar inom mansforskningen om manlighet som *a homosocial enactment*, någonting som förverkligas eller uppförs män emellan.²⁹ Termen homosocialitet, som ordagrant avser umgänge med gelikar, används inom mansforskningen för att beskriva hur män i olika tider och kulturer ofta söker sig till andra mäns sällskap. De bildar sammanslutningar med andra män som liknar dem själva, stänger ute kvinnor och män

28. Ekenstam, 'Män, manlighet och omanlighet'.

29. Michael S. Kimmel, 'Masculinity as homophobia: Fear, shame and silence in the construction of gender identity', Harry Brod & Michael Kaufman (eds.), *Theorizing Masculinities* (Thousand Oaks, London & New Delhi 1994), s. 119–141, här s. 128–129; idem, *Manhood in America*, s. 5; jfr Ekenstam, 'Män, manlighet och omanlighet', s. 33, 44–46.

som socialt avviker från dem själva, utbyter resurser inom gruppen och bekräftar inbördes varandras manlighet och överlägsenhet i förhållande till utomstående.³⁰

Det här numret belyser på olika sätt homosociala konstruktioner av manlighet, inte minst Matias Kaihovirtas uppsats som jämför arbetarnas föreningsverksamhet med skyddskåristernas aktiviteter i Billnäs brukssamhälle under tidigt 1920-tal. Likaså var det främst män som ”räknades” i andra mäns ögon när torparfrågan diskuterades på 1910-talet, vilket beskrivs i Pirjo Markkolas och Ann-Catrin Östmans uppsats; eller när de tidiga socialpolitiska forskare som här studeras av Hanna Lindberg utgick från den förvärvsarbetande mannen som en implicit norm på 1950-talet.

Ofta har man talat om det svåra i att synliggöra ”den manliga normen”. Den svenska historikern Jonas Liljequist för fram begreppet ”omanlighet” som ett metodologiskt redskap för att synliggöra det implicit normativa. Han menar att det i många historiska miljöer och källmaterial ofta är lättare att hitta explicita hänvisningar till män som *inte* fyller måttet än att hitta konkreta beskrivningar av hur man föreställer sig en ”normal” man. Eftersom omanligheten på många sätt innebär den ”riktiga” manlighetens negation, kan vi enligt Liljequist ofta bäst synliggöra de manliga normer som inte kommer till direkt uttryck genom att studera talet om eller anspelningar på det omanliga.³¹

T.ex. uppsatsen om torparfrågan i detta nummer visar hur landsbygdens obesuttna ofta beskrevs som passiva och okunniga. På så sätt framträder den norm mot vilken de implicit ställs. På motsvarande sätt hittar Anders Ahlbäck, i sin studie av 1920-talets språkpolitik inom den militära sfären, de tydligaste uttrycken för de svenskspråkiga opinionsbildarnas anspråk på rasmässig överlägsenhet i hur de retoriskt försöker omanliggöra sina finskspråkiga meningsmotståndare. I Ville Kivimäkis studie av militärpsykologins utveckling på 1940-talet ser vi

30. Se bl.a. Jean Lipman-Blumen, 'Towards a homosocial theory of sex roles: An explanation of the sex segregation of social institutions', *Signs* 1:3 (1976), s. 15–31; Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire* (New York 1985); Sharon R. Bird, 'Welcome to the men's club. Homosociality and the maintenance of hegemonic masculinity', *Gender and Society* 10 (1996:2), s. 120–132; Michael Meuser, 'Serious games: Competition and the homosocial construction of masculinity', *Norma* 2 (2007:1), s. 38–51.

31. Jonas Liljequist, 'Ära, dygd och manlighet. Strategier för social prestige i 1600- och 1700-talets Sverige', *Lychnos* (2009), s. 117–147.

å andra sidan ett exempel på hur omanlighetsstämpeln delvis lyfts bort från de män som drabbats av nervsammanbrott vid fronten.

Manlighet kan alltså studeras som tillskrivna egenskaper i förhållande till kvinnor eller i förhållande till andra män. Somliga historiker har försökt kombinera dessa något olika perspektiv på manlighet och därmed strävat efter att belysa olika slag av maktrelationer. Det är även viktigt att påvisa hur kön samspelar med andra kategorier, inte minst klass och etnicitet. T.ex. arbetarmanlighet kan belysas både i relation till arbetarklassens kvinnor och i relation till andra män inom den egna samhällsklassen eller tillhöriga andra klasser – t.ex. skyddskåristen eller bruksägaren.³²

Uppsatserna i det här numret fokuserar främst på relationer mellan män. Flera av texterna knyter emellertid manlighet till klasskillnader, eller visar hur spelet om manlighet ingår i och samverkar med diskurser om utveckling och bildning. Under det tidiga 1900-talet drogs nämligen en skarp social gränslinje mellan de bildade och andra befolkningsgrupper. I Finland, liksom i det övriga Norden, genomfördes demokratiseringen nära sammankopplad med ett omfattande bildningsarbete. De bildade klasserna önskade ”upplysa” och fostra de nya medborgarna till det *rätta* slaget av samhällsaktivitet.

Manlighetsföreställningar är ofta implicita, men i flera av texterna studerar vi hur man använder sig av eller förhåller sig till könade uppfattningar. Vi visar även hur manligt kodade medborgarskapsideal sätts i rörelse. Medborgarskap kan, som ovan beskrivits, ses som ett språkbruk, och här kan vi peka på hur manlighetsideal används som medel för att kritisera den gamla ordningen. I en tid då man skulle lämna ståndsamhället bakom sig framstod hierarkiska relationer mellan män som gammalmodiga, och män i olika positioner av beroende började ses som en anomali.

Vi visar hur arbetaren, backstugusittaren och den svenskspråkige värnpliktige integrerades i och blev medlemmar av den nya nationen på ett könat sätt. Flera av uppsatserna visar hur ett tal om den manliga medborgaren kan användas på ett inkluderande sätt. Ahlbäck visar hur allmänna idéer om värnplikt tolkas, tillämpas och slår rot bland de svenskspråkiga i Finland. Här kan vi se hur talet om de goda soldategenskaper som ansågs känneteckna de svenskspråkiga sattes i

32. För ett exempel på detta tillvägagångssätt, se Nevala-Nurmi, *Perhe maanpuolustajana*.

relation till minoritetens position i det finländska samhället. Den här texten exemplifierar hur manligheten utgör ett redskap för förhandling och positionering. De inkluderande aspekterna är tydliga även i Kaihovirtas studie av hur manligt medborgarskap utövas i lokalsamhället. Hans uppsats visar på ett kontrasterande sätt hur de olika grupperna av män tillskriver sig själva de ”rätta” karaktärsdragen. De ser sig själva som dugliga och dygdiga medborgare men de ger dygden och dugligheten olika innebörder.

Medborgarna skulle inneha de rätta karaktärsdragen för att kunna fullgöra sina skyldigheter och arbeta för det gemensamma bästa. Också män skulle formas till medborgare och beredas möjlighet att utöva medborgarskap i ett modernt samhälle. Torparlagstiftningen kan – som Markkola och Östman visar – ses som en aktiverande reform. På ett liknande sätt fungerade även den tidiga socialpolitiken. I början av 1950-talet gjordes flera studier över män som inte ansågs ha hittat sin plats i det Finland som genomgick en snabb moderniseringsprocess. Lindberg studerar några av de tidigaste sociologiska verken om arbete. Hon visar på en förskjutning i sättet att se på kritiska arbetare. Där de tidigare sågs som envisa och missnöjda, kom de senare att tolkas som engagerade och flitiga. Också Kivimäki utgår från vetenskapliga studier, nämligen militärpsykologiska texter. Han visar hur soldater med fronterfarenhet under och efter andra världskriget kommer att uppfattas på ett nytt sätt som lämnar bakom sig mellankrigstidens moraliserande människosyn och i allt högre grad börjar förklara (den manliga) individen inom en psykologisk diskurs.

De olika artiklarna uppmärksammar skillnader mellan män och visar hur män med skiftande bakgrund tolkades på olika sätt. Samtidigt visar texterna även hur manlighet kom att förstås på ett mera enhetligt sätt – man kunde säga att mera likartade förväntningar och krav riktades mot olika grupper av män. De tillerkändes rättigheter som män och avkrävdes egenskaper som förknippades med manlighet. Men i talet om och utövandet av medborgarskap formas även nya och mera finfördelade principer för social kategorisering.

Inte minst de första åren av självständighetstiden kan sägas vara en formativ tid för uppfattningar om finländsk manlighet, men alla texter i detta nummer berör olika slags brytpunkter. De visar hur nya förståelser av manlighet utmejslas på basis av äldre och ger sammansatta analyser av förändring, förskjutning och stabilitet i manlighetens innebörder.

Torparfrågan tillspetsas

Frigörelse, oberoende och arbete – 1918 års torparlagstiftning ur mansperspektiv

Den torparreform som genomfördes i Finland efter inbördeskriget förändrade de sociala förutsättningarna och de ekonomiska villkoren för en stor grupp av kvinnor och män. Utgående från en lag som stiftades i oktober 1918 inlöstes över 50 000 jordbrukslägenheter och ett nästan lika stort antal backstuguområden.¹ I början av 1900-talet gavs torparfrågan, eller agrarfrågan som den också kallades, ett stort utrymme i den finländska samhällsdebatten. Här mötte agrarpolitik och socialpolitik frågor som berörde individuella rättigheter och torpargruppens plats i det finländska samhället. Reformen genomfördes i en tid då småbruk och småskaliga familj jordbruk sågs som en lösning på både ekonomiska och sociala problem.² Efter en lång diskussion kring möjliga lösningar på torparfrågan fattades reformbeslutet efter inbördeskriget. I den här uppsatsen studerar vi argumenteringen kring torparfrågan utifrån ett könsperspektiv, centralt inte minst eftersom reformen förbättrade förutsättningarna för familj jordbruk, men också därför att den omformade mäns och kvinnors samhälleliga positioner.

Att torparnas ställning behövde förbättras kunde de flesta samhällsdebattörer enas om under det tidiga 1900-talet. Genom ett fler-

1. Uppgifterna utgående från Teppo Vihola, 'Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa', Matti Peltonen (toim.), *Suomen maatalouden historia II* (Helsinki 2004), s. 363. Se även Matti Peltonen, *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Historiallisia Tutkimuksia 164 (Helsinki 1992), s. 300.
2. För en diskussion om synen på småbruk, se Jari Niemelä, *Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia*, Tietolipas 225 (Helsinki 2008), s. 122–135; Riitta Mäkinen, 'Pienviljelysaate torpparivapautuksen takana', *Laari 2010. Suomen maatalousmuseon vuosikirja* (Loimaa 2011), s. 31–46.

tal lagförändringar hade arrendevillkoren förändrats, men under det tidiga 1910-talet tillspetsades frågan. Den ikraftvarande lagstiftningen möjliggjorde vräkning, och ett stort antal familjer löpte risken att förlora hem, försörjningsmöjligheter och det arbete som lagts ned på jordbruket. Det fanns en stor osäkerhet. För att spegla de känslor som rådde har historikern Matti Peltonen talat om en övergång från rädsla till hat.³ I en studie över torparfrågan som täcker flera decennier har Viljo Rasila visat att synen på hur frågan skulle lösas förändrades kring år 1914.⁴ Då man tidigare hade haft som huvudmål att reglera arrendelagstiftningen, började allt större delar av det politiska fältet understöda förslaget att ge torpare rätt till friköp även mot jordägarens vilja.

Torparfrågan – central i finländsk historia – har studerats ur såväl politiska som ekonomiska och sociala perspektiv. I den kända översikten över den finländska bondens historia beskriver Eino Jutikkala torparreformen som en förstärkning och ett förenhetligande av bondeklassen.⁵ I en omfattande studie som utkom i två delar studerade Viljo Rasila den politiska behandlingen av torpar- och arrendefrågan från 1880-talet till 1910-talet.⁶ I studien *Talolliset ja torpparit* sammanför Matti Peltonen sociala, politiska och ekonomiska perspektiv. Som titeln visar fokuserar Peltonen på relationen mellan torpare och hemmansägare. Specifikt för Finland var att många av torpen lydde under vanliga bondehemman, och Peltonen studerar bl.a. hur små bondehushåll och torp påverkades av kommersialisering, förändrad produktionsinriktning och en lägre grad av självhushållning. Dessutom för han en omfattande diskussion om hur samtiden närmade sig agrarfrågan. Utgångspunkten var enligt Peltonen ofta juridisk, något som kunde skymma frågans ekonomiska aspekter.⁷ I sin sammanfat-

-
3. Matti Peltonen, 'Torparfrågans moraliska ekonomi i sekelskiftets Finland', *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 35 (1999), s. 91–98.
 4. Se även Viljo Rasila, 'Agraarikysymys Suomessa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa', *HArk* 88 (1983), s. 81. Jfr Viljo Rasila, *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918*, Historiallisia Tutkimuksia 81 (1970).
 5. Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia* (Helsinki 1958). För en diskussion, se Peltonen, *Talolliset ja torpparit*, s. 25–27. För andra studier och tolkningar, se t.ex. Hannu Soikkanen, *Sosialismin tulo Suomeen* (Porvoo 1961), Niemelä, *Talonpoika toimessaan* och Mäkinen, 'Pienviljelysaate torpparivapautuksen takana'.
 6. Viljo Rasila, *Suomen torpparikysymys vuoteen 1909*, Historiallisia Tutkimuksia 164 (1961); Rasila, *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe*.
 7. Peltonen, *Talolliset ja torpparit*, s. 276–285.

tande tolkning av torparfrågan väljer Peltonen att beskriva torparna som ”underhavande” (*alustalaiset*). Genom sitt ordval fäster han uppmärksamhet vid frågans sociala och samhälleliga dimensioner.⁸

I den här uppsatsen studerar vi hur synen på kvinnors och mäns positioner samt uppfattningar om familjen ingick i argumentationen för förändringar i lagstiftningen. I lantdagen ventilerades jordfrågan på flera sätt under 1910-talet. Det handlade dels om kolonisationslån, om lån som skulle ges för skapande av nya lägenheter åt obesuttna och som på frivillig väg skulle möjliggöra inlösen av torp, dels om torparväsendet, d.v.s. om förbättringar av legoförhållanden och om torparinstitutionens framtid. Vilken roll spelade kön i den här debatten: när och hur synliggjordes föreställningar om kvinnlighet och manlighet? I vilken mån beaktades kvinnornas och familjens situation? Hur beskrevs männens ställning? Syftet är att relatera könskonstruktioner till de sätt att beskriva problem och formulera lösningar som presenterades av de olika politiska grupperna. I uppsatsen uppmärksammar vi främst de grupper som förespråkade långtgående samhälleliga reformer och rätten till inlösen.

Uppsatsen baseras främst på kommittébetänkanden och lantdagsmaterial. Den parlamentariska kommitté som tillsattes kring legofrågan år 1912 utgav två betänkanden, ett kortare år 1913⁹ och ett mera omfattande betänkande år 1914. I vår analys av det senare betänkandet har vi utgått från både den finskspråkiga och svenskspråkiga versionen¹⁰, vilket ger oss utökade möjligheter att studera hur frågorna omtalades och beskrevs. Under 1910-talet publicerades många inlägg som berörde den här frågan. Vi har valt att studera hur frågor som berörde kolonisation och legoförhållanden behandlades i lantdagen under åren 1912–1918, och i vår läsning fokuserar vi främst på år 1914. Vi låter jordfrågans olika delar stå i kontrast till varandra: vi beaktar även hur kolonisationsfrågan behandlades. I uppsatsen studerar vi alltså ett viktigt skede i lagberedningen, d.v.s. den tidpunkt då en viss samsyn uppnåddes. Inte minst den kommittérapport som publicerades år 1914 låg till grund för en allmänt delad uppfattning om att genom-

8. Peltonen, *Talolliset ja torpparit*, s. 279–300.

9. *Komiteanmietintö* 1/1913. Maanvuokraolojen järjestämisestä.

10. *Komiteanmietintö* 4/1914. Maanvuokrakomitealta. Den svenska översättningen *I torparfrågan. Jordlegokommitténs betänkande och förslag* (Helsingfors 1915).

gående reformer och långtgående statliga ingrepp var nödvändiga.¹¹ Vid sidan av riksdagstryck utgår vi även från några av de texter som skrevs i syfte att förtydliga kommitténs ståndpunkter.¹²

Debatten ur könsperspektiv

Könade uppfattningar, inte minst föreställningar om manlighet, är svåra att synliggöra. Som metodologisk utgångspunkt använder vi en modell som de danska forskarna Jørn Henrik Petersen och Klaus Petersen har utnyttjat i studiet av de värderingar och principer som ligger till grund för sociala reformer. Till att börja med skiljer Petersen och Petersen mellan å ena sidan klart uttalade idéer som står i förgrunden och, å andra sidan, mera bakomliggande tankemönster som ofta tas för givna. Dessutom gör de skillnad mellan en kognitiv nivå och en normativ nivå. Genom att skissera upp detta fyrfält ger de oss redskap för att studera hur idéer opererar på olika sätt. På en kognitiv nivå finns såväl uttalade program och konkreta lösningsförslag som bakgrundsidéer. De sistnämnda kan också kallas paradigm eller betraktas som ett diskursivt ramverk: de sätter gränserna för det som är möjligt att formulera som ett uttalat program. Dessutom finns det normativa idéer, öppet uttalade likaväl som självklara bakgrundsidéer. Dessa fungerar legitimerande för de beslut som fattas.¹³

Här visar vi hur könskonstruktioner i vissa fall kom att fungera legitimerande för de lösningar som presenterades. I det här avseendet var det främst förståelser av manlighet som kom till uttryck. Könade idéer fungerade således på en normativ nivå, både som uttalade idéer och i form av outtalade tankemönster.¹⁴ Dessutom vill vi peka på den diskursiva kontext som inramade hanteringen av torparfrågan eller jordfrågan: argumenteringen utgick i hög grad från samhällsevolutionära diskurser eller idéer om socialt framåtskridande. Uppfattningar

11. Rasilä, *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe*, s. 154–160.

12. K(yösti) H(aataja), *Maanvuokratomitean ehdotukset. Eräiden maanomistajapiirien arvostelua siitä* (Helsinki 1915); Kyösti Haataja, *Torppari-kysymyksemme ja pienviljelysliike* (Porvoo 1916).

13. Jørn Henrik Petersen & Klaus Petersen, 'Inledning', Jørn Henrik Petersen et al. (red.), *Dansk velfærdshistorie. Frem mod socialhjælpstaden* (Odense 2010), s. 22–24.

14. För en diskussion om det svåra i att inringa betydelser av manlighet, se Jonas Liliequist, 'Åra, dygd och manlighet', *Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok* (2009), s. 122–123. Med begreppet manlighet kan inte allt som män gör avses, lika litet som begreppet kan avgränsas till det som uttalat beskrivs som manligt.

om en normal, naturlig och sund samhällsutveckling genomsyrade kommittérapporterna. Även om de olika grupperna hade olikartade politiska värderingar präglades argumenten överlag av ett tänkande om framåtskridande och modernisering.¹⁵ Just vid den här tidpunkten, i mitten av 1910-talet, förefaller behandlingen av jordfrågan att präglas av ett starkt utvecklingstänkande och en evolutionär samhällsyn.¹⁶

Kring sekelskiftet 1900 utgjorde könskonstruktioner en del av resonemanget när utveckling tolkades. Bl.a. kvinnors ställning relaterades till uppfattningar om uppnådd kulturståndpunkt, och föreställningen om att utvecklade kulturer kännetecknades av tydliga könsskillnader var förhållandevis vanlig. Kön kunde – och kan – fungera som ett sätt att beteckna ”civilisationsgrad”, utveckling och modernisering.¹⁷ Att kön är betydelsefullt när andra sociala och kulturella skillnader tolkas har framhållits av många kvinnohistoriker. Detta kan föras tillbaka till Joan Scotts kända artikel från år 1986 där hon åskådliggör hur kön utgör ett sätt att ge betydelse åt maktrelationer av olika slag. Utifrån ett relationellt perspektiv visar Scott hur kvinnor och män på ett hierarkiserande sätt tillskrivs olika egenskaper.¹⁸ Andra forskare har fäst större vikt vid relationer mellan män och vid dikotomin manligt/omanligt. I en utveckling av Scotts processuella ansats har Mrinalini Sinha betonat vikten av att studera hur män i olika sociala positioner

15. *I torparfrågan*, se t.ex. s. 33, 57, 61.

16. Jfr Ann-Catrin Östman, 'Gendered understandings of agrarian population in early Finnish social studies', Åsa Lundqvist & Klaus Petersen (eds.), *In Experts We Trust: Knowledge, Politics and Bureaucracy in Nordic Welfare States* (Odense 2010), s. 249–268. Se även Johan Eellend, *Cultivating the Rural Citizen: Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia*, Studia Baltica (Stockholm 2007), s. 17–20; Fredrik Eriksson, 'Modernity, rationality and citizenship: Swedish agrarian press seen through the lens of the agrarian press, c 1880–1917', Piotr Wawrzyniuk (ed.), *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Sea Area 1880–1939*, Studia Baltica (Huddinge 2008), s. 141–168.

17. För manshistoriska perspektiv se Gail Bederman, *Manliness & Civilization. A Cultural History of Gender and Race in the United States, 1880–1917* (Chicago & London 1995) s. 23–31; Stefan Dudink, 'Masculinity, effeminacy, time: conceptual change in the Dutch age of democratic revolutions', Stefan Dudink et al. (eds.), *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History* (Manchester & New York 2004). För nordiska exempel, se t.ex. Maja Larsson, *Den moraliska kroppen* (Hedemora 2002), s. 76–80. Östman, 'Gendered understandings'.

18. Joan Scott, 'Gender: A useful category of historical analysis', *American Historical Review* 91 (1986:5), s. 1053–1075.

tillskrivs skiftande karaktärsdrag och olika kroppsliga egenskaper. Framför allt betonar Sinha att talet om manlighet fungerar retoriskt och att det ger betydelse åt det beskrivna.¹⁹ Med manlighet avser vi, för att citera den svenska idéhistorikern Claes Ekenstam, ”ett skiftande kluster av tillskrivna egenskaper”.²⁰ Föreställningar om kön och manlighet sattes i rörelse när torparfrågan debatterades i Finland och man framförde argument för modernisering av jordbruksnäringen. Enligt förespråkarna skulle reformen, som av eftervärlden ofta har kallats ”torparfrigörelsen”²¹, göra en grupp av människor som tidigare varit ”underhävande” såväl självägande som oberoende. Kön formade och utnyttjades i sätten att beskriva det problematiska i torparväsendet. Inte minst uppfattningar om manlighet – här i förståelsen de naturliggjorda karaktärsenskaper som män tillskrevs – och mäns samhällliga positioner kom till uttryck i debatten.

Som inledningen till det här temanumret ger vid handen ser vi på medborgarskap som ett sätt att tala om tillhörighet – ett språkbruk som gör att man kan göra anspråk på vissa rättigheter men också avkrävas skyldigheter och karaktärsdrag. Förståelsen av medborgarskap är ofta könad.²² Den finländska historikern Irma Sulkunen använder uttrycket ”tvådelat medborgarskap” (*kaksijakoinen kansalaisuus*) för att visa att kvinnor tillskrevs annorlunda samhällliga positioner än män. Sulkunen framhåller även klasskillnadernas stora betydelse och visar att de samhällliga roller som kvinnor tillskrevs var starkt klassbetonade. I synnerhet kvinnor från de lägre klasserna skulle beredas möjligheter att verka i hemmen och fostras till moderskap.²³ Men också

-
19. Mrinalini Sinha, 'Giving masculinity a history', *Gender & History* 11 (1999), s. 445–460. Jfr Dudink, 'Masculinity, effeminacy, time', s. 78. För en vidare diskussion om hur förståelser av manlighet och omanlighet fungerar retoriskt, se Liliequist, 'Ära, dygd och manlighet', s. 120–123.
 20. Claes Ekenstam, 'Män, manlighet och manlighet i historien', Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red.), *Män och modernitet i Norden* (Hedemora 2006), s. 44.
 21. Se t.ex. Rasila, 'Agraarikysymys Suomessa', s. 81, Niemelä, *Talonpoika toimessaan*, s. 132.
 22. För studier om medborgarskap ur manshistoriskt perspektiv, se främst Stefan Dudink et al. (eds.) *Representing Masculinity: Male Citizenship in Modern Western Culture* (Oxford 2007) och Stefan Dudink et al. (eds.), *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History* (Manchester & New York 2004).
 23. Irma Sulkunen, 'The mobilisation of women and the birth of the civil society', Merja Manninen & Päivi Setälä (eds.), *The Lady with the Bow: The Story of Finnish Women* (Helsinki 1990), s. 42–54. Se även Pirjo Markkola, *Työläiskodin synty. Tampereläiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*, Suomen Historiallinen Seura (Helsinki 1994), s. 25–30. Kirsti Niskanen, 'Gender economics in action:

bland männen har möjligheterna att utöva medborgarliga rättigheter och skyldigheter ofta varit ojämnt fördelade.

Argumenten som framfördes baserades delvis på emancipatoriska idéer som ligger nära förståelser av socialt och civilt medborgarskap.²⁴ Att äga och att vara oberoende utgjorde länge en förutsättning för utövande av medborgarskap. Den amerikanska forskaren Sonya O. Rose har visat hur olika politiska traditioner sammanlänkas och innehåller liknande formuleringar kring manligt medborgarskap. I enlighet med republikanska ideal skulle en medborgare i – för att ta ett exempel – den nya amerikanska nationen vara oberoende. Även inom mera uttalat liberala traditioner utgjorde ett oberoende baserat på ägande länge en implicit förutsättning för medborgarskap. Vidare skulle medborgarna, som under 1800-talet uteslutande var män, inneha de rätta karaktärsdragen för att kunna fullgöra sina skyldigheter och arbeta för det gemensamma bästa.²⁵

Texter, aktörer och positioner

I kommittén som tillsattes år 1912 medverkade en rad inflytelserika politiker. Som ordförande fungerade den konservative Alfred Oswald Kairamo, medlem av den gammalfennomanska gruppen.²⁶ Till samma

rural women's economic citizenship in Finland during the twentieth century', *Journal of Women's History* 13 (2001), s. 132–151.

24. I en klassisk tolkning av medborgarskapets utveckling skiljer den amerikanske sociologen T. H. Marshall mellan civilt, politiskt och socialt medborgarskap. Med det civila medborgarskapet avses grundläggande juridiska rättigheter. I Marshalls kronologi kommer detta först och följs av politiska rättigheter för att sedan utmyнна i utökade sociala rättigheter och formandet av sociala system som ger ekonomisk trygghet. Se T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class and Other Essays* (Cambridge 1950). Torparlagstiftningen medförde såväl juridiska och ekonomiska som sociala förändringar, och samma år som torparlagen trädde i kraft, breddades det lokala, politiska deltagandet.
25. Sonya O. Rose, 'Fit to fight but not to vote? Masculinity and citizenship in Britain, 1832–1918', Stefan Dudink et al. (eds.), *Representing Masculinity: Male Citizenship in Modern Western Culture* (Oxford 2007), s. 131–150. I sin studie av begreppet medborgare (*kansalainen*) framhåller Henrik Stenius att olika traditioner möttes när förståelsen av medborgarskap utmejslades i Finland i slutet av 1800-talet. Då relaterades begreppet främst till skyldigheter, och en bild av medborgare som skulle vara likvärdiga, ansvarstagande och ha samarbetsförmåga formades. Henrik Stenius, 'Kansalainen', Matti Hyvärinen et al. (toim.), *Käsittöet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria* (Tampere 2003), s. 321–329.
26. År 1918 förändrades partikartan. Medlemmar i de tidigare fennomanska partierna grundade samlingspartiet och framstegspartiet. Bl.a. inställningen till monarki utgjorde en skiljelinje när grupperna omskapades.

Torparen Eetu Leponiemi märker träd. Bild: Bildarkivet vid museerna i Tammerfors.

parti hörde också Kyösti Haataja, en samhällsvetare och ekonom, som under 1910-talet ansvarade för en rad undersökningar om sociala förhållanden på landsbygden och för den omfattande legostatistik som uppgjordes fr.o.m. 1910. I kommittén ingick även Edvard Gylling, en socialdemokratisk samhällsvetare som år 1909 hade disputerat på en avhandling om torparväsendets uppkomst, och juristen J. K. Paasikivi, sedermera republikens president. Den rapport som publicerades år 1913 fick ingen större betydelse, men samma grupp gavs möjlighet att fortsätta arbetet. Det första utkastet till text skrevs av de gammalfennomanska ledamöterna Kairamo, Paasikivi och Haataja. Den sistnämnde fungerade som sekreterare.²⁷

Jordfrågan hade varit aktuell under en lång period. Redan i slutet av 1800-talet ökade andelen jordägande, eftersom delning och styckning av jordbrukslägenheter hade möjliggjorts. Vid den här tiden uppmärksammades främst den grupp av jordbruksarbetare som inrymdes under beteckningar som backstugusittare och inhysingar. Som ett resultat av detta genomfördes en landsomfattande undersökning av landsbygdens alla hushåll år 1901, och med statliga kolonisationslån gavs landsbygdens jordlösa möjlighet att bli småbrukare. I svenskspråkiga trakter ökade andelen jordägande även genom det kolonisationsarbete som privata initiativ hade gett upphov till.²⁸ År 1910 ägde ungefär 40 procent av hushållen på den finländska landsbygden jord, ca 20 procent var arrendetagare, främst torpare, och resten (nästan 40 procent) var arbetare av olika slag utan egentlig tillgång till jord. Gruppen torpare var förhållandevis liten, cirka 60 000 familjer.²⁹

År 1909 gjordes förändringar i arrendelagstiftningen; enligt den nya förordningen skulle legokontrakten vara skriftliga och de skulle göras upp på minst 50 år. Men det här gällde främst nya legokontrakt, och jordägarna hade ingen skyldighet att förnya de muntliga avtalen. Det fanns ett överhängande hot om massuppsägningar; förordningen försvårade vräkningar under en tid, men år 1916 skulle det igen vara möjligt att säga upp avtal. I betänkandet föreslogs att arrendetagarna skulle ges rätt till inlösen om jordägarna inte gick med på att förlänga avtalet för minst 25 år.

27. Rasila, *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe*, s. 154–160.

28. Rasila, *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe*, s. 175.

29. Arvo M. Soininen, 'Maataloustilasto v. 1910 – Tilasto ja todellisuus', *Historiallinen Aikakauskirja* 74 (1976), s. 211–225. Jfr Peltonen, *Talolliset ja torpparit*, s. 269.

Viljo Rasila urskiljer tre olika förhållningsätt i frågan. Med betoning på juridiska aspekter och med fokus på såväl äganderätten som avtalsfriheten kritiserades tvångsinlösen från liberalt och konservativt håll. Utgående från argument som berörde samhällsnytta och social integration pläderade socialreformistiska grupper och agrarförbundet för långtgående samhälleliga ingrepp. Socialdemokraterna förespråkade, i likhet med de organiserade torparna, i ett tidigt skede rätten till inlösen.³⁰ Till rapporten, som präglades av socialreformistiska tankegångar, bifogades två reservationer. I det första framfördes konservativ kritik. I viss utsträckning godkände Oskari Tokoi och Edvard Gylling förslaget, men i sin reservation diskuterade de villkoren för överföring av jord samtidigt som de underströk vikten av att torparna själva skulle ges initiativrätten.

I kommittén representerades Sfp av Emil Schybergson och Otto Wrede, som också stod bakom betänkandet. I svenskspråkig press fördes 1915 dock en häftig diskussion kring utlåtandet, och på följande års partimöte fick frågan ett stort utrymme. Medan en del av partimedlemmarna pläderade för frivillighet och ansåg att lägenheter kunde överföras genom frivilliga köp, försvarade bl.a. Axel Lille kommittéutlåtandet.³¹ En av partiets lantdagsrepresentanter, juristen Gunnar Takolander, lät publicera en svensk översättning av betänkandet år 1915. Som argument angav Takolander ”frågans stora betydelse och brådskande beskaffenhet”.³² Själva utgivningsarbetet synliggör Takolanders stora engagemang i frågan.³³

Det år som kommittérapporten publicerades antogs en kolonisationslag som gav ökade möjligheter till småbrukarlån.³⁴ Under de följande åren upplöstes den finländska lantdagen, vilket försvårade reformarbetet. På basis av 1914 års rapport förbereddes lagstiftning hösten 1917, och torparfrågan hörde till de sista ärendena som lantdagen behandlade i januari 1918, just innan inbördeskriget bröt ut. Lagen antogs

30. Rasila, 'Agraarikysymys Suomessa', s. 80. Se även Peltonen, *Talolliset ja torpparit*, s. 255.

31. Göran von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet. Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917* (Helsingfors 1956), s. 193–198; Rasila, *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe*, s. 174–176.

32. Förordet till *I Torparfrågan*.

33. Här väljer vi att inte ta fasta på de språkaspekter som berördes då agrarfrågan behandlades av Sfp.

34. Rasila, *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe*, s. 185.

Traktorkörning på Pekkala gård. Bild: Bildarkivet vid museerna i Tammerfors.

hösten 1918 av en decimerad riksdag med enbart en socialdemokratisk ledamot, Matti Paasivuori. Den utgick i ganska stor utsträckning från kommittéarbetet som hade presenterats några år tidigare.³⁵

Legotagaren eller torparfamiljen?

I kommittétexten omtalades torpen förhållandevis sällan på ett explicit sätt med termer som ”familj” eller ”hushåll”. Att det hela rör sig om familjer kan ses som en given utgångspunkt: i de definitioner av småbruket som presenterades vid den här tiden utgick man vanligen från familjen. För det första skulle ett småbruk ge en familj den huvudsakliga försörjningen. För det andra skulle familjen själv kunna bruka sin jord; man ville inte stöda stora jordbruk som krävde utomstående arbetskraft.³⁶ När torparnas situation beskrevs användes ofta till synes okönade begrepp, som t.ex. legotagare, torpare eller bebrukare. På finska användes liknande begrepp, men ordet för legotaga-

35. Rasila, *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe*, s. 160.

36. Jfr Niemelä, *Talonpoika toimessaan*, s. 130; Nils Edling, ’Småjordbrukets tid – en inledning’, *Bebyggelsehistorisk Tidskrift* 35 (1998), s. 7–98.

re var explicit könat – ”vuokramies” (direkt översatt ”legoman”). Att man i kommittéutlåtandet relaterade frågor som berörde kontrakt och äganderätt till en enskild individ (och inte till ett äkta par) kan även ses som en given juridisk utgångspunkt. Vid den här tiden förvaltade den äkta mannen hustruns egendom, och först år 1929 antogs den lag som gjorde gifta kvinnor myndiga.³⁷

Upprepade gånger framhöll man att vräkningshoten kunde komma att beröra ett stort antal torparfamiljer. Just när vräkningarna omnämndes valde man att tala om torparfamiljerna eller brukarfamiljerna. Med användningen av familjebegreppet ville man påvisa behovet av skyddsåtgärder: den här gruppen skulle skyddas genom samhällseliga åtgärder. I betänkandet beaktas ”den fara, som talrika brukarfamiljers skiljande från deras legoområden, skulle innebära”.³⁸ Så här presenterades kommittéförslaget i en proposition år 1914: ”På sätt bemälda komité anför, bör hufvudsyftet med de åtgärder, hvilka hos oss för ordnande af legoförhållande vidtogs, vara att brukarena och deras familjer bibehålles vid sin besittning af särskilda jordbrukslägenheter och fortfarande förblifva en eget jordbruk idkande samhällsklass”.³⁹

Familjetänkandets betydelse framkommer också på ett annat sätt: de olika borgerliga grupperna underströk relativt ofta familjens betydelse för en fredlig och sund samhällsutveckling.⁴⁰ Bilden av den goda familjen på landsbygden användes främst när kolonisationslån diskuterades; det var framför allt i det sammanhanget som familjen och hemmet lyftes fram på ett explicit sätt. Det här kan jämföras med den svenska historikern Nils Edlings tolkning; han har visat att hemideologin var central i den svenska kolonisationspolitiken.⁴¹ Familjeförhållanden var också av stor betydelse för män. Under 1800-talet var medborgaren en manlig hushållsföreståndare, och utövande av männens medborgarskap förutsatte ofta äktenskap och familjeposition. Bl.a. Sonya O. Rose visar att just detta, att vara ”householder” (d.v.s.

37. Jfr Niskanen, 'Gender economics in action'.

38. *I torparfrågan*, s. 41, jfr 48–48. Jfr Haataja, *Torpparikysymyksemme*, s. 44–45.

39. *Landtdagen 1914. Handlingar 1* (Helsingfors 1914). Proposition N:o 1 angående ordnande af legoförhållanden, s. 5.

40. *I torparfrågan*, s. 48–50, 62.

41. Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemsolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* (Stockholm 1996), s. 295–311.

att vara gift och ha familj), länge var viktigt när arbetarmäns positioner tolkades eller när arbetarklassen tillskrev sig själv medborgarskap. Enligt Rose fanns detta tänkande kvar ännu efter första världskriget.

Även i en finländsk tradition utgjorde familjen en viktig del i synen på socialt framåtskridande. I slutet av 1800-talet började man betrakta arbetarbefolkningen ur ett familjeperspektiv. De bildade grupperna ville stärka arbetarbefolkningens förmåga att upprätthålla välordnade familjerelationer, något som skulle ersätta den sociala ordning och det skydd som husbondeväldet tidigare hade tryggt.⁴² Familjeproblem betonades så kraftigt när fattigvården, bostadsfrågan och arbetarfrågan aktualiserades att det uppstod en specifik arbetarfamiljefråga. Den tog sig uttryck i en stark oro över arbetarnas förmåga att forma goda familjer, men i bakgrunden fanns även resonemang kring samhällsstrukturer och samhällsordningen. Fr.o.m. mitten av 1800-talet intresserade man sig från ett flertal håll för arbetarfamiljerna, men i mångt och mycket på liknande sätt. Den arbetare som tidigare lytt under husbondeväldet blev nu ett familjeöverhuvud, och den egna familjen skulle inte enbart utgöra arbetarmannens trygghet och stöd utan även forma den moraliska ryggrad utgående från vilken han skulle kunna verka som familjeförsörjare och samhällsbyggare.⁴³ De åtgärder som nu föreslogs skulle gynna det familjebaserade småbruket, och därigenom skulle även männens positioner kunna stärkas.

Om kvinnornas position och arbete

I argumenteringen för ett förbättrande av torparnas ställning omnämndes kvinnornas situation sällan explicit. Ett exempel kan tas från den mycket omfattande statistik som började föras år 1910. Dagsverksskyldigheten var central – en stor del av den samtida diskussionen handlade om dagsverksbördan. Man antog att torparna tvingades göra för många dagsverken; det här gällde inte minst den grupp torp som lydde under större gods, men även den största gruppen – bondetorparna. Statistiken redovisade det arbete som skulle utföras av legotagarna; bl.a. sommardagar, vinterdagar och hästdagar räknades. Intressant

42. Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 22–23.

43. Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 23–24. Jfr Pirjo Markkola, *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920* (Helsinki 2002).

nog nämndes inget om kvinnodagsverken, som kunde ingå i de ovan nämnda eller krävas som extra tillägg.⁴⁴ Det samma gäller för kommitté-rapporten.⁴⁵

Många av dem som förespråkade småbruk under tidigt 1900-tal ansåg att mjölkhanteringen skulle göra de små gårdarna bärkraftiga.⁴⁶ Vid den här tidpunkten var det här ett kvinnoarbete, även om de kooperativa tidskrifterna som främst riktade sig till småbrukarna också försökte få männen att ta ansvar för fähusarbetet. De centrala personerna inom finländsk Kooperation, inte minst Hannes Gebhard, ansåg att just Kooperation – däribland andelsmejerier – skulle stärka småbrukarna.⁴⁷ Ändå tangeras frågor om mjölkhantering och kvinnors arbete sällan i diskussionen om torpen och deras framtid.⁴⁸ I utkast till förordningar definieras småbruken genom korta omnämmanden om att de skall kunna skötas med familjearbetskraft: ”att dylik lägenhet icke får vara större än att den af ägaren kan häfdas hufvudsakligen med egna och med familjens arbetskrafter”.⁴⁹

Det var främst medlemmar ur vänsterlägret som berörde kvinnornas ställning. I mitten av 1910-talet tycks den här gruppen ha nått ett slags konsensus när det gällde torparna: man ville stödja den befintliga gruppen torpare och säkerställa deras möjligheter till ägande. Däremot förhöll man sig kritisk till kolonisationslån. Bland socialdemokraterna kritiserade många, inte minst den flitige debattören Aatto Sirén, småbruket och planerna på att utöka småbrukarnas antal. I kolonisationsfrågan intog även Edvard Gylling en liknande position. Ett främjande av nya småbruk ansågs gå emot en given historisk utveckling, och i sin kritik av kolonisationslån lyfte partiet fram risken för förhöjda jordpriser och tunga skuldbördor.⁵⁰ Så här såg en lantdagsledamot på frågan:

44. Se t.ex. *Finlands officiella statistik*. XXX 1–8. Statistik angående lega af jord, 1912–1918.

45. Se t.ex. *I torparfrågan*, s. 26–30.

46. Se t.ex. Mäkinen, ’Pienviljelysaate torpparivapautuksen takana’, s. 35–37; Edling, ’Småjordbrukets tid’, s. 35–37.

47. Hannes Gebhard, *Jordfrågan i Finland*. Jordreformsföreningen i Stockholm. Skrift N:o 5. (Stockholm 1907).

48. Se dock t.ex. Ernst Schybergsson, *Jordbrukar-spörmål*, Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner 72 (Helsingfors 1913), s. 11. I förbifarten omnämnde han just kvinnornas arbete som en av ”det mindre jordbrukets” fördelar.

49. LD 1912, Handlingar Femte delen, I. Motionsbetänkande N:o 14, s. 8.

50. *Valtiopäivät 1914*, Pöytäkirjat I, s. 377–79. 17.3.1914.

”ett maskeradt slafveri, ett slafveri, så mycket hårdare, som slavarna själfva smida sina bojar”.⁵¹

När medlemmar ur socialistlägret kritiserade kolonisationslagen genom att belysa småbrukets hårda villkor pekade man på kvinnornas utsatta position. Under lantdagsdebatten framhöll parcellägaren Jaakko Mäki att agrarförbundet gärna talade om vikten av det egna arbetet. Men Mäki framhöll att man inom förbundet inte noterade att det inte enbart handlade om familjefaderns arbete. Just på småbruk tvingades enligt Mäki även kvinnorna och barnen arbeta. Däremot skulle situationen enligt honom bli bättre på storjordbruk.⁵² På ett liknande sätt framhöll riksdagsledamot Kujala från Borgå att torparnas hustrur var tvungna att städa herrarnas hus och tvätta kläder åt andra. Som Kujala beskriver det var det uttalade målet för småbrukspolitiken att skapa en ”självständig, fri folkgrupp” (*itsenäinen vapaa ihmisjoukko*). Enligt honom skulle det föreslagna programmet emellertid inte möjliggöra en ”andlig personutveckling” (*henkinen yksilökehitys*).⁵³

En kvinnlig socialdemokrat från östra Finland, Edla Sofia Hjulgrén, utgick också från det hårda arbete som drabbade både kvinnor och barn. Den högsta drömmen var inte att ha egen jord, framhöll Hjulgrén. Kvinnorna vet, fortsatte hon, att den här lagen inte främjar deras bildningsgrad.⁵⁴ I småbruket skulle kvinnor och barn tvingas utföra ett övermäktigt arbete. I likhet med andra i partiet målade hon upp en bild av kvinnor som med gräffa och spade arbetade i ödemarken. Enligt Hjulgrén gjorde motståndarsidan det omöjligt för ”folkets bottenskikt” (*kansan pohjakerrosten*) att få ta del av verklig bildning. Hon sökte andra lösningar och framhöll att också de obesuttna ”kunde utvecklas till kulturmänniskor, trots att de utför jordbruksarbete”.⁵⁵

Motståndarsidan argumenterade inom samma diskursiva kontext. I diskussionerna kring jordfrågan betonades tämligen ofta att de obesuttna och småbrukarna skulle ges möjlighet att stärka sin ekonomiska och sociala ställning, men att de även skulle beredas möjlighet att

51. VP 1914, PK I, s. 392. 17.3.1914 (Ludvig Lindström).

52. VP 1914, PK I, s. 327. 10.3.1914.

53. VP 1914, PK I, s. 330. 10.3.1914.

54. VP 1914, PK I, s. 347–348. 10.3.1914.

55. VP 1914 PK I, s. 348. 10.3.1914. ”voisivat kehittyä kulttuuri-ihmisiksi, vaikka tekevätkin maatyötä.”

förbättra sin andliga och kulturella position. Man betonade bl.a. att landsbygdsbefolkningen befann sig på en högre nivå i de länder där småbruket dominerade.⁵⁶ I kommittéutlåtandet tolkades vräkningarnas följder på ett liknande sätt. Dessa skulle föra de obesuttna till städerna eller lämna dem i ett eländigt landsbygdstillstånd:

I den mån åter, som legotagarna kvarblefve på landsbygden, innebure deras aflägsnande från legoområdena oftast ett steg nedåt såväl i deras samhällliga och ekonomiska som intellektuella ställning.⁵⁷

I vissa fall beskrevs landsbygdslivet i positiva ordalag, men vanligen betonades efterblivenheten. Även om det här synsättet kanske inte var lika starkt i de nordiska länderna som i andra europeiska länder, ansågs allmogen – inte minst de jordlösa – vara civilisatoriskt eller bildningsmässigt underlägsna.⁵⁸ Just i det här sammanhanget synliggjordes uppfattningarna om kvinnornas hårda arbete. Också den här diskussionen kan ses ur männens synvinkel: en man med en hustru satt i hårt arbete svarade inte mot bilden av en god familjeförsörjare.⁵⁹

Arbete beaktades också i ett annat sammanhang. I sina texter lyfte socialdemokraterna fram de villkor som skulle styra en överföring av torparlägenheter: skulle torparnas tvingas betala för den mark som de själva röjt? Hur skulle det arbete och de investeringar som gjorts beaktas i köpet eller vid överlåtelsen? Man fruktade att en ”torpare skulle förlora sin egendom och frukterna av sitt arbete redan i förväg”⁶⁰ och såg en risk för att torparna skulle tvingas betala för de förbättringar som de själva gjort på sina brukningsenheter. I inläggen talar man om det arbete som män har utfört under generationer och framhåller att detta ska betraktas som dessa mäns egendom – egendom som uppstått

56. VP, PK I, s. 337. 10.3.1914.

57. *I torparfrågan*, s. 48.

58. Se t.ex. Sten Högnäs, *Kustens och skogarnas folk – om synen på svenskt och finskt lynne* (Stockholm 1995), s. 10–16. Jfr Ulrike Spring, 'Imagining the Irish and Norwegian peasantry around 1900: Between representation and representation', *Historisk tidskrift* (Norge) 80 (2000).

59. Jfr Pirjo Markkola, 'Mannen som moralreformist. Manligheten och prostitutionskontrollen i Finland vid sekelskiftet 1900', Anna Jansdotter & Yvonne Svanström (red.), *I prostitutionskontrollens utkanter* (Göteborg & Stockholm 2007); Östman, 'Gendered understandings'.

60. LD 1914. Handlingar I. Agrarutskottets betänkande N:o 8 med anledning af Hans Kejsrerliga Majestäts nådiga proposition, Reservation 5, s. 16, mot 2§.

genom legotagarnas, männens, arbete och kapital.⁶¹ På ett liknande sätt presenterades texten på svenska: ”Vid frigörelseverksamheten borde nämligen noga omsorg ägnas däråt, att torparen icke komme att erlägga lösen för det, som redan från gammalt tillhör honom. I detta afseende borde det till en början den del af torpets värde, som är resultatet af torparens arbete [...]”⁶²

Här återförs arbetet oftast till den enskilde mannen, inte till en familj eller ett hushåll. Säkerligen kunde ett ord som torpare även inbegripa en familj och ett hushåll. Men flera gånger beskrevs arbete på ett sätt som knöt det särskilt till män. Som ett resultat av detta framstod arbetet som manligt kodat, men möjligen har man även här använt förståelser som implicit konnoterade till manlighet.

Om det för männen och samhället hälsosamma ägandet

Vid sekelskiftet 1900 var relationen mellan besuttna och obesuttna omdebatterad. De betydelser som ägandet gavs i det skede då ett medborgarsamhälle tog form var både könade och könande. Nu började manlighet i ökad omfattning definieras utgående från en oberoende position, och en oberoende position förutsatte i sin tur ägande.⁶³ Enligt ett socialreformistiskt synsätt skulle ett eget hem ge arbetaren en plats i samhället, och ägandet skulle därtill göra arbetarna till hederliga medborgare. Men uppfattningen om ägandet som i sig förädlande kritiserades av socialisterna.⁶⁴

När torparfrågan behandlades framfördes argument som berörde individers rättigheter och argument som betonade samhällets bästa och social integration. I kommittéutlåtandet finns ett inledande avsnitt som beskriver torparväsendets ”olägenheter”. Att torparna inte hade samma ställning i det ”offentliga lifvet” som de jordägande var något som inledningsvis noterades.⁶⁵ Men i huvudsak ventilerades legotagarnas sätt att arbeta och sköta sitt jordbruk:

61. LD 1913, Bilagor. A. Maatalousvaliokunta VIII, 5 Anomusehdotus, s. 688–689.

62. LD 1913, Handlingar III. Proposition N:o 14 ang ordnande af legoförhållanden. Reservation 5, s. 34.

63. För exempel se Edling, *Det fosterländska hemmet*, s. 343–348. Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 136–140.

64. Markkola, *Työläiskodin synty*, s. 140–148.

65. *I torparfrågan*, s. 24–25. Jfr Haataja, *Torpparikysymyksemme*, s. 29.

att legotagaren i allmänhet ej odlar den jord han arrenderar med samma intresse som jordegaren, emedan hans ställning är osäkrare än jordegarens och icke tillräckligt tryggar arbetets resultat för honom och hans egna.⁶⁶

Den osäkra besittningsrätten förklarade ointresset för arbetet; torparna visste inte hur länge de skulle kunna inneha sina brukningsenheter. Torparnas beroende fick ett stort utrymme i diskussionen. Målet var att skapa en stark småbrukarklass, och för att detta skulle lyckas skulle man göra ”brukarens ställning självständig och oberoende i förhållande till jordegaren”.⁶⁷ I kommittérapporten diskuterades andelen legobruk och obesuttna i olika länder. Medan andelen låg på nästan 60 procent i Finland, kunde Danmark, Tyskland, Frankrike och även i viss mån Sverige uppvisa bättre förhållanden.⁶⁸ Enligt de borgerliga grupperna krävde en sund utveckling en stor andel självägande, något som ansågs vara nödvändigt för att trygga en fredlig samhällsutveckling.⁶⁹

Som grund för samhälleliga åtgärder låg kunskap om och jämförelser med utvecklingen i andra länder, och i texterna märks en strävan efter att relatera den finländska situationen till erfarenheter från andra länder. Komparationer utgjorde en viktig del av den politiska praktiken, något som inte minst Pauli Kettunen framhållit. De finländska reformisterna pekade på åtgärder i länder som ansågs vara mera utvecklade.⁷⁰ I de övriga nordiska länderna hade man bedrivit kolonisationspolitik och främjat småbruket. År 1904 stiftades en lag om egnahemslån i Sverige, och liknade lagar hade också sett dagens ljus i Norge och Danmark. Målet var att stärka småbruket och ge arbetare på landsbygden möjlighet till ett eget hem. I kolonisationspolitiken ingick bl.a. inslag av jordbrukspolitik, socialpolitik och bostadspolitik.⁷¹ Av olika orsaker hade andelen torpare minskat tidigare i de skandinaviska länderna; i kommittérapporten framhöll man att detta var resultatet av förändringar i legolagstiftningen.⁷² Som ett led i argumenteringen

66. *I torparfrågan*, s. 25.

67. *I torparfrågan*, s. 50.

68. *I torparfrågan*, s. 23–24.

69. *I torparfrågan*, se t.ex. s. 33, 61.

70. Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki* (Tampere 2008), s. 136–138.

71. Jfr Edling, ’Småjordbrukets tid’, s. 10–12.

72. *I torparfrågan*, s. 60. Jfr Peltonen, *Talolliset ja torpparit*, s. 310.

underströk man i utlåtandet att andelen arrendejordbruk var ”ofördelaktigare än i de flesta andra med Finland jämförbara kulturländer”.⁷³ Även här borde liknande reformer göras: ”som nu för tiden inom alla kulturstater tager sig uttryck i åtgärderna för jordegendomens delning, och som vi äfven borde sträfva att förverkliga”.⁷⁴

Kyösti Haataja, den kommittémedlem som gav ut flera egna pamfletter om torparfrågan, framhöll att respekterade jurister i utlandet och icke-socialistiska kretsar i s.k. kulturländer hade förespråkade omfattande ingrepp i äganderätten.⁷⁵ En stor andel legotagare fanns även i England, men kommittén ansåg att den lagstiftning som reglerade arrendeförhållandena där var bättre utformad. Situationen i Öst- och Mellaneuropa omnämndes egentligen inte i kommittéutlåtandena. Ungefär samtidigt som den stora reformen genomfördes i Finland, alltså efter första världskriget, gjordes liknande reformer i många nya, självständiga randstater. De flesta jämförelserna i utlåtandet gjordes med länder som Norge, Danmark och Irland. Man ville följa deras väg och inte gå in på ”en utveckling i rakt motsatt, reaktionär riktning”.⁷⁶ Haataja ansåg att reformen var en historisk nödvändighet.⁷⁷

Enligt Kyösti Haataja var känslan av självständighet viktig om olika ”folkklasser” skulle kunna gå framåt i utvecklingen och inte förbli på låg andlig och materiell ståndpunkt.⁷⁸ På flera olika sätt skulle således en förändring i samhällslig ställning förändra torparna. Det här var något som den borgerlige kommittémedlemmen Haataja också framhöll i andra skrifter. Uttrycket beroende användes för att beskriva sociala, ekonomiska och formella positioner. Men även mera personliga egenskaper diskuterades; man beskrev bl.a. torparnas brist på självkänsla och deras passivitet. I texterna berördes således sociala aspekter och karaktärsdrag på ett sammankopplat sätt. Man ansåg att en självständig och oberoende position skulle förädla och förändra torparen; en oberoende position skulle verka ”upplifvande”, stärka självkänslan och ge ”ökande arbetsifver”.⁷⁹

73. *I torparfrågan*, s. 58.

74. *I torparfrågan*, s. 50.

75. K. H., *Maanvuokrakomitean ehdotukset*, s. 4.

76. *I torparfrågan*, s. 50.

77. *Toiset Valtiopäivät 1917 PK I*, s. 1363. 18.6.1918 (Haataja).

78. Haataja, *Torpparikysymyksemme*, s. 28.

79. *I torparfrågan*, s. 100. Se även Haataja, *Torpparikysymyksemme*, s. 11, 27–28.

I den längre kommittérapporten låter man även förstå att beroende positioner inte lämpade sig för en modern nation, något som bl.a. märks i följande citat:

att på samma gång som brukarnes osäkra ställning ofta gör dem håglösa i skötseln af deras egna bruk, vållas här af en ännu större obenägenhet att utgöra dagsvärken åt arrendegifvaren, i synnerhet som själfva dagsvärksskyldigheten kan förefalla oskäligt stor samt stående i strid med nutida fordringar på individuell frihet.⁸⁰

Ett mål var att skapa handlingskraftiga, produktiva och ansvarstagande individer.

Då brukaren äfven skulle sporras af medvetandet att hafva förvärfvat eganderätten till sin brukningsdel, skulle detta förläna honom intresse och krafter att besegra de svårigheter, hvilka hans nya ställning under de första tiderna skulle medföra för honom.⁸¹

Argument av det här slaget framfördes främst av de borgerliga reformförespråkarna, och man kan se att ett visst inslag av omanlighetsretorik kom till uttryck. När problemen beskrevs användes upprepade gånger beskrivningar som konnoterade till uppfattningar om manlighet. Män i beroende ställning – underhavande – kunde tvingas till underkastelse, de kunde bli håglösa och passiva. I texterna sammankopplas dessutom beroende och brist på självkänsla. På ett liknande sätt fungerade beskrivningen av osjälvständiga män.⁸²

Som ett slags outtalad norm fungerar bilden av mannen som aktiv, självständig och oberoende. Som bl.a. David Tjeder visat tillskrevs en bildad man ur de högre klasserna individualitet, självdisciplin och självständighet vid den här tidpunkten.⁸³ Även mäns positioner sågs som ett uttryck för samhällelig utveckling. Vi menar att (o)manlighetsretorik användes strategiskt: beskrivningarna av de slöa och håglösa männen skulle fungera som ett sätt att markera problemets omfattning. Det här märks i kommittérapporterna, men även i de pamfletter och inlägg som de aktiva på den socialreformistiska sidan gjorde. Inte minst i Kyösti Haatajas texter finns inslag av det här sättet att re-

80. *I torparfrågan*, s. 28.

81. *I torparfrågan*, s. 99.

82. Se även Haataja, *Torpparikysymykset*, s. 11, 28.

83. David Tjeder, *The Power of Character: Middle-class Masculinities, 1800–1900* (Stockholm 2003), s. 199–231.

sonera och argumentera. I en text ställde han frågan om man med reformerna nu även skulle försvara den oduglige legomannens rättigheter:

Av legotagarna [på finska ”vuokramiehet”, d.v.s. legomännen] skulle genomförandet av jordlegokommitténs förslag förutsätta flit, arbetsvilja och arbetsförmåga, för att de skulle kunna fullgöra de skyldigheter som de skulle ha på sina nya gårdar. De är inte så betungande att inte en kapabel man skulle kunna klara av dem, men för en oförmögen man blir de övermäktiga.⁸⁴

Emancipation av män i beroende ställning

Majoriteten inom det socialdemokratiska partiet pläderade för inlösningsrätt.⁸⁵ Socialdemokraterna ville behandla torparfrågan, beskriven som ”den allra ömtåligaste af alla samhällsekonomiska frågor”, särskild från kolonisationsfrågan. Man betonade behovet av ”torparklassens skyddande” och framhöll att interimistiska åtgärder var nödvändiga.⁸⁶

Att socialdemokraterna förordade rätt till inlösen och ägande kan förefalla motstridigt. Bakom detta låg ett komplext resonemang, delvis baserat på Edvard Gyllings studie om torparväsendets uppkomst.⁸⁷ År 1912 framhöll man i en reservation att syftet var att ”betrygga åt dem den egendom, som deras åborätt till lägenheterna representerar”.⁸⁸ Det här var en åborätt, en besittningsrätt som enligt socialdemokraterna inte skulle likställas med en modern arrenderelation. Torparnas band till jorden sades vara av ett äldre slag. Dessutom betonade man att det arbete som torparna hade utfört på sina besittningar skulle betraktas som deras egendom.⁸⁹ I senare texter, t.ex. i den reservation som bifogades till kommittébetänkandet, användes huvudsakligen ordet torpare – inte arrendetagare.

84. K. H., *Maanvuokrakomitean ehdotukset*, s. 17. ”Maanvuokrakomitean ehdotuksien toteuttaminen vaatisi kuitenkin vuokramiehiltä ahkeruutta, työhalua ja työkykyä, jotta he voisivat suoriutua niistä velvollisuuksia, joita heillä uusilla tiloilla olisi. Ne eivät ole niin raskaita, että kykenevä mies ei niistä suoriudu, mutta kykenemättömälle ne käyvät yli voiman.”

85. Rasila, *Torpparikysymyksen ratkaisuvaiheet*, s. 122–125. Peltonen, *Talolliset ja torpparit*, s. 253–256.

86. LD 1914, Handlingar I. Agrarutskottets betänkande N:o 8 med anledning af Hans Kejsrerliga Majestäts nådiga proposition, Reservation s.13 soc.dem, mot 2§.

87. Edvard Gylling, *Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan aikana* (Helsinki 1909).

88. LD 1912, Handlingar V. Motionsbetänkande 14. Reservation II, s. 41.

89. Se även reservation gjord 1913, LD 1913. Handlingar III. Prop. N:o 14. Reservation V.

Socialdemokraterna placerade in torparfrågan i ett specifikt historiskt utvecklings skeende. Man ville se en rättvis ”lösning af torparfrågan” och ansåg att torparna skulle emanciperas från de former av beroende som levde kvar från äldre utvecklingsstadier: nu skulle en anomali, en historisk kvarleva, röjas bort. I en lantdagsdebatt framhöll Gylling att den stora obesuttna gruppen på den finländska landsbygden utgjorde ett resultat av en kapitalistisk utveckling. Däremot placerade han torparfrågan i annan kontext: den betecknades som en feodal rest. Torparnas situation jämfördes med de livegnas och nu krävdes – betonade Gylling – ”emancipationslagstiftning” eller ”frigörelselagstiftning” (*vapauttamislainsäädäntö*).⁹⁰

I flera texter anknöt man på ett explicit sätt till den bondeemancipation som hade frigjort livegna bönder i andra delar av Europa. Utifrån en samhällsevolutionär tankegång om nödvändig historisk utveckling använde man begreppet frigörelse eller emancipation. I en inlaga framhölls att regleringen av förhållandet mellan husbönder och underhavande ”hörde till den kedja av händelser som är känd under beteckningen bondeemancipation” (”kuuluu niiden historiallisten tapausten sarjaan, jotka tunnetaan talonpoikaisvapautuksen nimellä”).⁹¹ Enligt den här tolkningen hade det i Finland inte funnits livegenskap i form av personlig bundenhet, men nog i ekonomisk skepnad. Ett yttre tecken på livegenskap, dagsverksskyldigheten, existerade fortfarande. Det var viktigt att avskaffa positionen som ”underhavande” och ge torparna möjlighet till en oberoende position.⁹²

År 1912 användes begreppet frigörelse på ett konkret sätt. Följande år gavs det en större vikt, och i en lång reservationstext användes undertiteln ”den verkliga torparfrigörelsen”.⁹³ Även i socialdemokraternas texter fick begrepp som ”oberoende” stor betydelse, och i den här användningen knöt det an till uttrycket frigörelse eller bondeemancipation. Intressant nog lyfte socialdemokraterna sällan fram familjernas utsatta ställning som ett argument för förändring, utan man valde att tala i termer av torpare, torparklass och rättigheter, vilket medförde att man ofta diskuterade den enskildes, d.v.s. mannens, position. Åt-

90. VP 1914, PK, s. 376–380. 17.3.1914.

91. LD 1913, Bilagor. A. Maatalousvaliokunta. VIII,5. Anom.ehd. 60, s. 691.

92. LD 1913, Bilagor. A. Maatalousvaliokunta. VIII,5. Anom.ehd. 60, s. 691.

93. LD 1913, Handlingar III, Prop. N:o 14, Reservation V, s. 33.

minstone på ett implicit sätt relaterades uttrycket ”frigörelse” till mäns positioner och uppfattningar om likvärdiga relationer mellan män.

Till en början användes ordet frigörelse enbart av socialisterna, men så småningom började det även användas av andra.⁹⁴ År 1918, i den stympade lantdag som slutligen antog lagen, användes begreppet även av de andra grupperna som förespråkade en omfattande reform. Exempelvis Haataja framhöll att nu hade den tid kommit då dagsverksskyldigheten måste avskaffas, och han gjorde även jämförelser med bondeemancipation i andra länder.⁹⁵ Att torparväsendet var föråldrat framhölls av många. Här gjordes några inlägg som tog relationer mellan män som exempel. Så här uttryckte sig en sydösterbottnisk representant för det gammalfinska partiet: ”Det torde framgå redan av sakens natur. Man kan väl inte ens tänka sig en nöjd legotagare [”vuokramies”], som är tvingad att bli hjälpkarl åt en annan och i bättre position varande jordbrukare [...].”⁹⁶ En annan österbottnisk partikamrat pekade på det arbete som var nedlagt i jorden: “[...] man borde nämligen ge även torparna något slag av rätt till den jord, på vilken de har använt sin arbetsstyrka”.⁹⁷ Också här argumenterade man utifrån männens arbete, och allt fler började beskriva frågan i termer av rättigheter. Men fortsättningsvis framfördes många argument som berörde social integration och torparnas förmåga att fungera som aktiva, produktiva samhällsmedlemmar.

Också eftervärlden, inte minst historikerna, har beskrivit torparlagen i termer av emancipation eller frigörelse (*vapautus*). Den lag som stiftades år 1918 gav torpare och backstugusittare rätt att lösa in sina lägenheter till 1914 års pris. Från statens sida erbjöd man fördelaktiga lån, och de tidigare legotagarna hade rätt att dra av utgifter för det arbete och de förbättringar som hade gjorts på brukningsheterna. Enligt en s.k. rödgardistparagraf saknade de som stridit på den röda sidan rätt till inlösen. Lagen började tillämpas våren 1919.

94. *I torparfrågan*, s. 32. Toiset VP, PK I, s. 391. 7.12.1917. Jfr Haataja, ”Torparrikysmykset”, s. 49.

95. Toiset VP 1917, PK II, s. 1363. 18.6.1918.

96. Toiset VP 1917, PK II, s. 1394. 19.6.1918. ”Tämä käypi selväksi jo itse asian luonnosta. Eihän voitane ajatella tyytyväistä vuokramiestä, jota maanviljelijänä pakotetaan toisen, paremmassa asemassa olevan maanviljelijän apumieheksi [...]”

97. Toiset VP 1917, PK II, s. 1396. “[...] nimittäin tunnustaminen torparillekin jonkinlaista oikeutta siihen maahan, jonka päällä raataan hän on työvoimansa kuluttanut”.

Sammanfattning – kön och argument för rätt utveckling

I den här uppsatsen har vi gett exempel på hur och när frågor som berörde kön kom till uttryck i torparfrågan. I debatten gavs kön ingen framträdande roll: frågor som berörde kvinnor och män beaktades förhållandevis sällan på ett öppet och uttryckligt sätt. Uppfattningar av det här slaget blev explicita främst i de tolkningar som gjordes mot bakgrund av samhällelig utveckling och modernisering. Både de socialistiska och de borgerliga grupperna använde argument som var förankrade i samhällsevolutionärt färgade uppfattningar om modernisering och socialt framåtskridande. I argumentationen för reformen relaterade man ofta till situationen i andra, mera utvecklade länder.

Vi har dock visat att argument som på olika sätt anknöt till uppfattningar om manlighet, här i förståelsen manligt kodade karaktärs-egenskaper och mäns samhällliga positioner, fick en viss betydelse i argumentationen. I debatten uppmärksammades ofta den beroende positionen. Där det socialreformistiska lägret bl.a. beskrev män som inte mötte det moderna samhällets krav på aktivitet, produktivitet och självständighet, lät de socialistiska debattörerna förstå att torpare – män – i en beroende position kunde ses som en historisk relik. Kvinnornas position berördes mera sällan i debatterna, mest explicit blev kvinnornas situation beaktad i socialisternas kritik av småbruket. Också det här sättet att presentera argument berörde männens position: en hårt arbetande kvinna kunde ses som ett tecken på att männen inte uppföljde sina plikter som familjeförsörjare. Torparfrågan berörde inte enbart män utan också familjer och hushåll. I diskussionen föreföll det här ofta vara en självklar utgångspunkt som inte behövde tydliggöras, men i synnerhet när hotet om vräkning framhävdes talade man om familjernas ställning.

På det här sättet kan vi peka på hur könade frågeställningar användes retoriskt, d.v.s. som ett sätt att tydliggöra argumentationen. Både uttalat och som en del av en outtalad tolkningsram kunde normativa uppfattningar om männens plats och karaktär således fungera legitimerande. Reformförespråkarna utgick delvis från samhällets bästa: för samhällsfredens skull var det viktigt att öka andelen självägande, och i produktivitetens namn var det viktigt att öka andelen oberoende män. Socialdemokraterna tolkade det här som en fråga om frigörelse och rättigheter – en referensram som även delar av det socialreformistis-

ka lägret i allt högre grad började utgå ifrån. I uppsatsen visar vi hur torpare och andra legotagare tillerkändes rättigheter som män och avkrävdes egenskaper som förknippades med manlighet. Det handlade således om en frigörelse av männen.

Avslutningsvis vill vi framhålla att vår tolkning exemplifierar den process där en mera homogen syn på manlighet formas. I vår läsning av debatten uppmärksammar vi hur män i en obesutten position tolkades. Samtidigt visar texterna även hur manlighet kom att förstås på ett mera enhetliggjort sätt: mera likartade förväntningar och krav riktades mot olika grupper av män. Nu tillerkändes och avkrävdes även obesuttna män ett mera fullvärdigt samhällsmedlemskap. Med sin diskussion om det tvådelade medborgarskapet har Irma Sulkunen åskådliggjort hur kvinnor och män tillskrevs olika positioner i det medborgarsamhälle som formades. Den här texten synliggör en del av det skeendet utifrån ett mansperspektiv – torparfrigörelsen kan ses som en del av den inkluderande process där nya grupper av män tillskrevs medborgarskap.

Ärans och hjältarnas anspråk

Militär manlighet och de svenskspråkiga männens medborgarskap i det nya Finland, 1918–1925

Efter inbördeskriget år 1918 fanns det bland borgerligt sinnade finlandssvenskar förhoppningar om att de gångna årtiondenas språkpolitiska spänningar nu skulle vara övervunna. Svensk- och finskspråkiga på den vita sidan hade ju stridit sida vid sida för en gemensam sak, menade man, och borde nu förenas i en ny anda av fosterländsk enighet. Språkstriden slog emellertid ut i full låga så snart de gemensamma fienderna var undanröjda.¹ Det var kanske oundvikligt att den nu skulle inbegripa även landets nya krigsmakt. Nationens försvar var nämligen ett centralt tema i tidens nationalistiska strömningar.

Med början år 1918 byggde det självständiga Finland i rask takt upp en ny riksomfattande försvarsmakt. Mot slutet av den autonoma tiden hade det inte längre funnits några finska truppförband, utan ansvaret för Finlands försvar vilade på ryska trupper. Man började därför mer eller mindre från noll när den vita armén mitt under pågående inbördeskrig stampades fram ur marken. Den forcerade utbyggnaden av den militära sektorn under de första åren av mellankrigstiden gav upphov till en lång rad konflikter. Dessa utspelade sig inom såväl den politiska sfären som den stapplande nya försvarsorganisationen och ansträngde relationerna mellan militär och civilsamhälle² – samt stundvis även relationerna mellan språkgrupperna.

-
1. Göran von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik åren 1917–23* (Helsingfors 1950), s. 73f.
 2. Anders Ahlbäck, *Soldiering and the Making of Finnish Manhood: Conscripted and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939* (Åbo 2010), <https://www.doria.fi/handle/10024/67001> (30.3.2012).

En rätt kortvarig men desto mer intensiv språkpolitisk konflikt under åren 1918–1920 rörde de svenskspråkiga beväringarnas rätt att tjänstgöra inom svenskspråkiga truppförband. På svenskt håll, särskilt i Österbotten, var upprördheten stor över att svenskspråkiga beväringar sattes att tjänstgöra i finskspråkiga truppenheter. De svenskspråkiga upplevde sig utsatta för hån och trakasserier från både befälets och de finska beväringarnas sida. Från Åland och Österbotten rapporterades om att värnpliktiga flydde till Sverige för att undgå att bli inkallade. Hösten 1920 var missnöjet nära att eskalera till en omfattande värnpliktsstrejk i svenska Österbotten.

På det rikspolitiska planet var emellertid den hetaste språkfrågan inom den militära sektorn det svenska språkets förhärskande ställning inom arméledningen. Debatten kring officerarnas språk rasade från 1918 ända fram till år 1925. De mer radikala finska nationalisterna hävdade att de svenskspråkiga officerarna p.g.a. sin etniska och sociala bakgrund var olämpliga att leda finskspråkiga trupper. Stränga språkkrav för officerare infördes och det förekom förslag om att inskränka vilka officerstjänster som kunde sökas av svenskspråkiga. Bland de svenskspråkiga uppfattades ”hetsen” mot de svenska officerarna som diskriminering på språkliga grunder.

De språkpolitiska konflikterna kring den nya försvarsmakten utspelade sig vid en tidpunkt när det manliga medborgarskapet till följd av självständigheten var i omvälvning. Värnplikten var vid sidan om rösträtten och beskattningen den mest påtagliga praktiken där det nya statliga medborgarskapet utövades – men bara av män. Ett sätt att förstå dragkampen kring språkförhållandena inom värnpliktsarmén är att se den som ett uttryck för denna omförhandling av det manliga medborgarskapet; vad staten kunde kräva av sina manliga medborgare och vilka rättigheter de i gengäld kunde göra anspråk på.

Försvaret av den nya nationen medförde nya skyldigheter för de manliga medborgarna i Finland, men erbjöd dem också nya möjligheter. Militärtjänstgöringen, både som värnpliktig soldat och som frivillig skyddskårist, ställde högt ansedda former av aktivt och deltagande medborgarskap inom räckhåll för alla män, oberoende av deras sociala bakgrund. En man som stridit på den vinnande sidan i kriget 1918 eller fullgjort sin värnplikt i den nya nationella armén kunde göra anspråk på *medborgarsoldatens* betydelsefulla manlighet: en medborgare

som med vapen i hand är beredd och förmögen att skydda sin frihet, sitt land, sin egendom och sin familj.

Skapandet av en ny och relativt omfattande militär sektor i det finländska samhället innebar också en massiv offentlig satsning på en yrkesbransch reserverad enbart för män. Försvaret slukade årligen omkring en femtedel av statsutgifterna.³ Den militära sfären, som innefattade både den reguljära krigsmakten och skyddskårerna, öppnade inte bara nya karriärvägar till prestigefyllda officersjobb för medelklassens söner utan också nya vägar till yrkesutbildning och socialt avancemang för män från enklare förhållanden. Det uppstod hård konkurrens och revirstrider om de mest attraktiva tjänsterna mellan grupper med olika social bakgrund och skilda politiska värderingar – såsom den språkpolitiskt inflammerade striden om officerstjänsterna.

De svenska beväringarnas och officerarnas situation blev särskilt betydelsefull i en situation där gestaltningen av finlandssvenskarnas⁴ medborgarskap i en ny stat med en överväldigande finskspråkig majoritet fortfarande var en omstridd fråga. Temat har emellertid endast nämnts i förbigående i tidigare forskning.⁵ I den här uppsatsen studeras hur den svenskspråkiga dagspressen i Finland beskrev språkkonflikterna inom försvarsmakten och argumenterade för minoritetens språkliga rättigheter i den militära sfären i termer av medborgarskap. Fokus är främst men inte enbart på den borgerliga svenska pressen – svenskspråkig arbetarpress utkom inte under hela perioden och visade dessutom ett påfallande svalt intresse för de militära språkfrågorna.⁶

-
3. Jari Eloranta, 'Paljonko on paljon? Perspektiivejä Suomen sotilasmienojen kehitykselle maailmansotien välisellä ajalla', *Historiallinen Aikakauskirja* 103 (2005:4), s. 437–452.
 4. Termen 'finlandssvensk' var ännu inte i allmän användning vid den tid artikeln beskriver. I källmaterialet används oftast uttrycken 'svensk', 'svenskarna', 'den svenska befolkningen' och 'de svensktalande'. I uppsatsen använder jag i första hand de samtida begreppen. Redan 1918 fanns emellertid starka föreställningar om en etnisk gemenskap mellan landets svenskspråkiga, som till sitt innehåll långt motsvarade det senare begreppet om "finlandssvenskar". Se Olof Mustelin, "Finlandssvensk" – kring ett begrepps historia, Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860* (Helsingfors 1983), s. 50–70.
 5. Se t.ex. Bonsdorff, *Självstyrelsetanken*; Pekka Kalevi Hämäläinen, *Kielitaistelu Suomessa 1917–1939* (Borgå 1968).
 6. Det centrala källmaterialet utgörs av de tidningsurklipp på temat 'Militärfrågor' som finns sammanställda på Brages pressarkiv i Helsingfors (grundat 1910). Under perioden 1918–1926 täcker de fjorton olika finlandssvenska dagstidningar med spridning över hela kustremsan, med undantag för Åland, men alla med en borgerlig grundskådning. Pressarkivets material har kompletterats med en genomgång av de socialdemokratiska

(Med ”svenska tidningar” eller ”svensk press” avses alltså här genomgående svenskspråkiga dagstidningar som utkom i Finland.) Vad den andra sidan i debatten, den finsknationalistiska pressen, hade att säga i frågan återges här bara i kort sammandrag.

Analysen visar hur konstruktionen av de svenskspråkiga männens medborgarskap i de svenska tidningarna gick hand i hand med konstruktionen av en nationell samhörighetskänsla och en kulturell självbild med manliga förtecken inom den svenskspråkiga befolkningen. Den borgerliga pressens redaktörer – bildade män ur medelklassen⁷ – framställde de svenskspråkiga männen som ett särskilt slag av medborgare, utrustade med speciella manliga medborgerliga dygder. De svenskspråkiga männen tillskrevs i pressen vad jag kallar en särskild *medborgerlig subjektivitet*.

Med termen medborgerlig subjektivitet (*citizenship as subjectivity*) syftar genushistorikerna Cathleen Canning och Sonya O. Rose på hur medborgarskap skall förstås inte bara som ett diskursivt ramverk av juridiska regler och en politisk retorik för att hävda rättigheter och skyldigheter, utan också som en uppsättning sociala identiteter som formar människors självförståelse och tjänar deras självframställning. I de svenska tidningarnas argumentation hänvisades inte bara till lagstiftning och allmän rättsuppfattning, utan också på ett mer grundläggande plan till hurdana medborgare de svenska männen var, hur de upplevde sitt förhållande till fosterlandet och staten, och hur deras medborgarskap baserade sig på både känslor och handlingar som kommit till uttryck i ”frihetskriget” 1918.

Särskilt när man ser på hur idéer om medborgarskap aktivt används för att resa anspråk gentemot nationen, staten eller lokalsamhället, är

tidningarna *Folkbladet* (Vasa) 1919–1923 och *Arbetarbladet* (Helsingfors) 1919–1925. Att dessa inte finns representerade bland Brage-klippen kunde tyda på att urklippverket arbetade något osystematiskt eller utifrån vissa politiska preferenser. Det utkom emellertid ingen arbetarpress under sommaren och hösten 1918, då frågan om värnplikt på svenska debatterades som hetast, och *Folkbladet* hade redan lagts ner när debatten om officerstjänsterna kulminerade 1924–1925. De socialistiska tidningarna visade dessutom ett mycket svalt intresse för dessa frågor jämfört med de borgerliga tidningarna.

7. Om den finländska journalistkårens utbildningsnivå och sociala bakgrund, se Toivo Nygård, ’Poliittisten vastkohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistöissä’, Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia* 2 (Kuopio 1987), s. 114–115; Raimo Salokangas, ’Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla’, Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia* 2 (Kuopio 1987), s. 359.

det enligt Canning och Rose fruktbart att studera hur historiska aktörer stiger in i juridikens och retorikens subjektspositioner, formar dem enligt sina behov och använder dem för att driva sina intressen. Detta gäller särskilt sådana historiska subjekt som är marginaliserade eller formellt exkluderade från fullt medborgarskap.⁸ De svenskspråkiga tidningsmännen och borgerliga opinionsbildarna i Finland efter inbördeskriget var snarast privilegierade samhällsmedlemmar, men de uttryckte en medborgerlig subjektivitet som kombinerade en *räds-la* för marginalisering med en stark självhävdelse. När de upplevde de svenskspråkigas rättigheter och samhällspositioner som hotade, tog de till en retorik som hänvisade just till hur exemplariskt de svenskspråkiga uppfyllt sina medborgerliga skyldigheter. Det handlade om lag och rätt, men också om vad svenskarna gett landet och vad landet därför var skyldigt att ge dem i gengäld.

Inställningen till värnplikten och officerstjänsterna var dessutom intrasslad i frågan om separatism eller integration som splittrade den svenska befolkningen; huruvida de svenskspråkiga skulle sträva efter relativ isolering från de finskspråkiga i egna självstyrda områden eller tvärtom tona ner språkets betydelse inom ramen för ett gemensamt samhällsbygge med de finskspråkiga. Var det självklart att de svenskspråkiga männen skulle känna tillhörighet till en odelbar politisk gemenskap med de finskspråkiga? Eller var det en förhandlingsfråga, där skyldigheter såsom värnplikten måste vägas mot rättigheter, inte minst språkliga rättigheter? Hade ens de olika sociala grupperna av män inom den svenskspråkiga befolkningen samma intressen i förhållande till de plikter och möjligheter den nya militärsektorn innebar?

Värnpliktsflykt och värnpliktsstrejk i Svenskfinland

Åren 1917–1920 fanns det ett brett stöd inom Svenskfinland för tanken att de svenskspråkiga områdena borde få något slags självstyre för att skydda den svenska kulturen i det nya Finland. Efter inbördeskriget stegrades oron för att den finska majoritetens ökade ”makt- och trygghetskänsla” i den nya självständiga staten skulle ge näring åt ”en

8. Kathleen Canning & Sonya O. Rose, 'Introduction: Gender, citizenship and subjectivity: Some historical and theoretical considerations', *Gender & History* 13 (2001:3), s. 427–443, här s. 431–432.

övermodig finsk nationalism”⁹ De strömningar inom den svenska samlingsrörelsen som betonade landsbygden, svenskbygdernas kulturella särart och gränsdragningen mot det finska (”bygdesvenskhet”) hade för stunden ett övertag. På motsidan stod liberala och urbant förankrade idéer om svenskan som bärare av västliga kulturvärden, samverkan mellan språkgrupperna, och betydelsen av att svenskan bevarade sin position som ett av två nationalspråk inom hela rikets förvaltning och kulturliv (”kultursvenskhet”).¹⁰ Den svenska nationalitetspolitiken i Finland 1918–1920 följde två huvudlinjer som avspeglade den här delningen; å ena sidan likaberättigande på samhällslivets alla områden, vilket uppfattades som en självklar rätt, å andra sidan kravet på speciella garantier koncentrerade kring kravet på svensk självstyrelse.¹¹

Omedelbart efter den vita segern i maj 1918 framförde Svenska folkpartiet till riksförståndaren och regeringen krav på att finska och svenska skulle bli jämställda nationalspråk och tre självstyrda svenskspråkiga landskap skulle bildas i Nyland, Österbotten och Åboland med Åland. Samtidigt krävde man att det inom den nya nationella försvarsmakten skulle bildas egna truppförband för de svenskspråkiga värnpliktiga, med svenska som undervisnings- och såvitt möjligt kommandospråk.¹² Frågan om särskilda svenska truppförband uppfattades alltså höra till själva kärnan i de svenskspråkigas nationella strävanden.

Frågan om språk och värnplikt hettade till under sommarens lopp år 1918. Språkparagraferna i förslaget till ny regeringsform, som i stor utsträckning tillmötesgick de svenska kraven, stötte på patrull bland de finska borgerliga partierna i lantdagen. De häftigaste motståndarna inom Agrarförbundet anklagade de svenskspråkiga för separatism och illojalitet och hävdade att de försökte bilda en stat i staten med en egen armé.¹³ Den svenska pressen började samtidigt rapportera om oro och missnöje bland den svenska befolkningen över behandlingen

-
9. Artur Eklund, 'Efter frihetskampen: stämningar och förhoppningar', *Med pennan och svärdet. Kring svenska studenters insats i finländsk politik 1899–1919* (Helsingfors 1919), s. 216–226, här s. 224–225.
 10. Hämäläinen, *Kielitaistelu*, s. 20–25, 41, 43–46, 53–63; Max Engman, 'Finns and Swedes in Finland', Sven Tägil (ed.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* (London 1995), s. 179–216, här s. 198–202.
 11. Bonsdorff, *Självstyrelsetanken*, s. 141.
 12. Bonsdorff, *Självstyrelsetanken*, s. 85–87.
 13. Bonsdorff, *Självstyrelsetanken*, s. 86–91; Lantdagens protokoll, Vp II 1917, s. 1277, 1708. Se även Vp 1918 pk, s. 322–323, 342.

av de svenskspråkiga beväringarna. Delvis gällde klagomålen de allmänna förhållandena inom armén, som enligt tidningarna präglades av stora materiella brister och tysk kadaverdisciplin. Men dessutom uppgavs att de svenska ynglingarna trakasserades för sitt språks skull.¹⁴

På de svenska österbottningarnas landsting i Vasa den 30 juni 1918 uttrycktes stor förbittring över hur de svenska värnpliktiga utsattes för ”hån och begabberi” från både befälets och de finskspråkiga soldaternas sida.¹⁵ *Vasabladets* ägare och chefredaktör Edvin Sundquist fastslog i ett referat till landstinget *språkets* centrala roll i sammanhanget. Om man fortsatte att kommendera svenska värnpliktiga till finska truppförband som förlades till finska trakter samt undervisades och kommanderades på finska, skulle militärlivet enligt Sundquist ”gestalta sig som en verklig förbannelse, vilken de, utan att väja för medel och utvägar, skulle söka undandraga sig”.¹⁶ Tidningsmannen och aktivisten Artur Eklund hävdade i augusti att den ”hätska fientlighet” som de svenska soldaterna fått möta från den finska omgivningens sida ofta gjort deras tillvaro odräglig och förbittrat mångas sinnen. Inte nog med att truppavdelningar med nästan enbart svenska soldater ”med tjuraktig envishet” undervisats på finska; ”nej det göres även anspråk på att de svenskspråkiga soldaterna skola tala finska, och de trakasseras och förföljs, när de icke göra det. [...] Kort sagt: de ha i rikligaste mån erfarit allt vad nationell ofördragsamhet, obildning och tarvligt sinnelag i förening kunnat åstadkomma”.¹⁷

Mot slutet av sommaren 1918 rapporterades det redan om ”värnpliktsflykt” i svenskbygderna. Det uppgavs att först åländska och sedan även svenskösterbottniska värnpliktiga rymde över till Sverige för att undgå att inkallas till militärtjänstgöring. Uppgifterna om rymningarnas omfattning varierade. *Åbo Underrättelser* hävdade den 21 augusti att det i Österbotten rörde sig om enbart tolv unga män som tagit båtar

-
14. 'Svenska bataljoner', *Dagens Press* 16.5.1918; 'Renspråkiga regementen', *Svenska Tidningen* 17.5.1918; 'Formeringen av våra trupper', *Viborgs Nyheter* 22.5.1918; 'Svenskhatet', *Vasabladet* 9.6.1918; Edvin Sundquist, 'Särskilda svenska truppavdelningar', *Vasabladet* 29.6.1918; 'Oro och missnöje', *Vasa Tidning* 8.7.1918; 'Bort med gnisslet!', *Svenska Tidningen* 9.7.1918; 'Det måste bli ordning', *Kaskö Tidning* 13.7.1918; 'Språkfrågan inom armén', *Hufvudstadsbladet* 14.7.1918; Hämmäläinen, *Kielitaistelu*, s. 46.
 15. 'Språkfrågan inom armén', *Hufvudstadsbladet* 14.7.1918; Edvin Sundquist, 'Särskilda svenska truppavdelningar', *Vasabladet* 29.6.1918.
 16. Edvin Sundquist, 'Särskilda svenska truppavdelningar', *Vasabladet* 29.6.1918.
 17. A[rtur] E[klund], 'Värnplikten och den svenska befolkningen', *Pedersöre* 17.8.1918.

till Härnösand, medan tidningen *Hangö* tre dagar senare hävdade att ”talrika värnpliktiga från svenskbygderna rymma enligt uppgift så gott som dagligen över till Sverige; flykten hotar att ta samma utsträckning som under den bobrikoffska tiden”. *Hufvudstadsbladet* rapporterade den 5 september att ”det stora flertalet af de i år uppbådade ynglingarna” på Åland rymt undan värnplikten.¹⁸

I mitten av augusti meddelade militärmyndigheterna att de svenska rekryterna skulle sammanföras i svenska truppavdelningar inom större finskspråkiga enheter. Ett steg i rätt riktning men som sådant otillräckligt, konstaterade den svenska pressen; helt egna truppförband ansågs nödvändiga för att inte de svenskspråkiga skulle utsättas för förolämpningar från ”fanatiska finnar”.¹⁹ Svenska folkpartiets partidag i oktober gav partistyrelsen i uppdrag att framhålla vådan av att ”den svenska befolkningens berättigade krav på militärväsendets område ej tillbörligen beaktas”, i samma svep som man återigen efterlyste landskaps-självförvaltning och ett svenskt biskopsstift. Partidagsresolutionen konstaterade olycksbådande, att ”endast under villkor att ovannämnda krav ofördröjligen beaktas, kan det bliva möjligt att avstyra en vidare utveckling av ett för vårt land ödesdigert särgående”.²⁰

Lantdagen godkände i januari 1919 en ny värnpliktslag som bl.a. stadfäste principen om att svenskspråkiga värnpliktiga skulle få göra militärtjänst i svenskspråkiga truppförband. Den här ”språkparagrafen” kritiserades hårt av Agrarförbundets lantdagsmän, som hävdade att den förhindrade uppkomsten av en medborgerlig gemenskap mellan svensk- och finskspråkiga värnpliktiga. De anklagade den svenskspråkiga ”intelligensen” för att vilja isolera de svenskspråkiga värnpliktiga från all kontakt med det finskspråkiga Finland och därmed omöjliggöra nationell enighet.²¹

18. E.F., ’Undan värnplikten’, *Pedersöre* 21.8.1918; ’Kravet på svenska truppförband och värnpliktsflykten’, *Åbo Underrättelser* 21.8.1918; ’De svenske och värnplikten’, *Hangö* 24.8.1918; ’Ett allvarsord till vår svenska befolkning’, *Åbo Underrättelser* 30.8.1918; ’Värnpliktsrymningarna’, *Dagens Press* 4.9.1918; ’Flykten undan värnplikten’, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1918; ’Huru förhåller det sig med vår ungdoms fosterlandskärlek?’, *Östra Nyland* 21.9.1918.

19. ’De svenska rekryternas ställning’, *Svenska Tidningen* 23.8.1918; ’Svenska värnpliktiga i finska förband’, *Hufvudstadsbladet* 5.10.1918.

20. Citat enligt Axel Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (Helsingfors 1921), s. 988.

21. Lantdagens protokoll, Vp 1918 pk, s. 356–357, 359–360.

Upprördheten på svenskt håll verkar dock ha lagt sig något år 1919. Det pyrde fortfarande ett visst missnöje, främst i Österbotten men även i Nyland, över att de svenska värnpliktiga inte fick tjänstgöra i sina egna landskap utan skickades ”åt alla väderstreck [...] nästan som om en medveten strävan att skingra dem skulle förefinnas”.²² Hösten 1920 flammade förtrytelsen åter upp i svenska Österbotten. I mitten av oktober ordnades möten åtminstone i Närpes, Övermark, Vörå, Maxmo, Sundom, Korsholm, Kvevlax och på Replot, där värnpliktiga unga män deklarerade att de inte skulle infinna sig till tjänst vid truppförband i Nyland. De krävde att få avtjäna värnplikten inom den egna regionen och inom svenska truppförband med svenskt befäl och svenskt kommandospråk. Myndigheterna hade gjort vaga utfästelser om att man skulle försöka ordna förläggningen av trupperna närmare hemorten, men österbottningarna meddelade att deras tålmod nu var slut.²³

Svenska folkpartiet tog i praktiken parti för strejkaktivisterna. Partikretsarna i Österbotten antog en resolution där den hotande värnpliktsstrejken betecknades som en naturlig följd av att regeringen trots upprepade försäkringar underlåtit att vidta åtgärder. Svenska riksdagsgruppen försökte pressa regeringen till eftergifter, så att de svenskösterbottniska beväringarna redan från början av 1921 skulle få tjänstgöra i Vasa. När regeringen nekade, med hänvisning till att man redan beslutat genomföra förbättringar under år 1921, åkte ändå en grupp österbottniska riksdagsmän till de upproriska socknarna för att lugna stämningarna. Strejkhotet avblåstes inom en vecka efter att det uppstått.²⁴

-
22. 'Styvbarnen', *Vasabladet* 19.3.1919; 'Var förläggas de svenska uppbadade värnpliktiga', *Hufvudstadsbladet* 22.3.1919; 'Vill man eller vill man inte?' *Svenska Tidningen* 22.3.1919. Citatet ur 'Också nyländska "styvbarn" i armén', *Svenska Tidningen* 29.3.1919. Finlands svenska folkting framlade vid sitt första möte i Helsingfors i maj 1919 en rad krav på språkliga rättigheter och regional autonomi samt på att svenska beväringar skulle få tjänstgöra inom svenska bataljoner, som i fredstid var förlagda inom manskapets bostättningsområden. Lille, *Den svenska nationalitetens samlingsrörelse*, s. 999–1004.
23. 'De värnpliktigas förläggning', *Dagens Press* 14.9.1920; 'Värnpliktsstrejk under uppsegling', *Vasabladet* 16.10.1920; 'Värnpliktskonflikten i svenska Österbotten', *Hufvudstadsbladet* 20.10.1920.
24. 'De svenska österbottningarnas värnplikt', *Hufvudstadsbladet* 21.10.1920; 'Värnpliktskonflikten i svenska Österbotten', *Hufvudstadsbladet* 22.10.1920; 'Värnpliktskrisen och folkopinionen', *Vasabladet* 22.10.1920; 'Den bilagda värnpliktskonflikten', *Hufvudstadsbladet* 23.10.1920; 'Värnpliktskonfliktens avveckling', *Vasabladet* 23.10.1920.

Värnplikt, nationalism och medborgarsoldatens subjektivitet

De moderna värnpliktsarméerna har inom nationalismforskningen ofta utpekats som pådrivare av nationell standardisering, nationell integration och uppkomsten av en nationalkänsla under 1800-talet och det tidiga 1900-talet.²⁵ Unga män från olika sociala, regionala och konfessionella bakgrunder fördes samman i värnpliktsarméns baracker. Den delade erfarenheten gav enligt genushistorikern Ute Frevert upphov till identifikation med en militariserad manlighet som överbyggade soldaternas inbördes skillnader. Militärutbildningen förde in unga män i ett personligt och emotionellt laddat förhållande till staten, konungen och nationen, och lät dem uppleva sig som medlemmar i en manlig gemenskap av medborgare som skyddade nationen.²⁶ Denna politiska subjektivitet, *medborgarsoldatens* subjektivitet, kunde också ligga till grund för krav på medborgliga och politiska rättigheter – men enbart för män, eftersom värnplikten exkluderade kvinnor.²⁷

I den sena kejsartidens Ryssland var det främst de militära myndigheterna som aktivt bedrev ett projekt för att skapa en rysk nation och ett nationellt medvetande, menar historikern Joshua S. Sanborn. Syftet var att legitimera en utbyggnad av värnplikten och höja de värnpliktiga människans stridsmoral, men i slutändan kom värnplikten enligt Sanborn att undergräva regimen formella maktbas. Medborgarsoldaterna kom nämligen allt mer att se sig själva – inte längre Gud eller monarken – som grundvalen för statens styrka. Under inbördeskriget i Ryssland 1917–1923 upphöjde bolsjevikerna i sin propaganda de värnpliktiga till mönstermedborgare i utbyte mot militärtjänstgöringen. De beviljade medborgarsoldaternas familjer både social prestige och ma-

-
25. Se t.ex. Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914* (Stanford 1976), s. 292–302; Ute Frevert, *Die kasernierte Nation. Militärdienst und Zivilgesellschaft in Deutschland* (München 2001).
26. Ute Frevert, 'Das Jakobinische Modell. Allgemeine Wehrpflicht und Nationsbildung in Preußen-Deutschland', Ute Frevert (hrg.), *Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert* (Stuttgart 1997), s. 17–47, här s. 46–47.
27. Anna Clark, 'The rhetoric of masculine citizenship: Concepts and representations in modern political culture', K. Hagemann, A. Clark and S. Dudink (eds.), *Representing Masculinity: Male Citizenship in Modern Western Culture* (New York 2007); Stefan Dudink & Karen Hagemann, 'Masculinities in politics and war in the age of democratic revolutions, 1750–1850', S. Dudink, K. Hagemann & J. Tosh (eds.), *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History* (Manchester & New York 2004), s. 3–21.

teriella förmåner. Bolsjevikerna nådde därigenom en konsensus med unga män om statens och den manliga medborgarens rättigheter och skyldigheter i relation till värnplikten, vilket Sanborn ser som en viktig orsak till att de kunde vinna inbördeskriget.²⁸

I det nyss självständigförklarade Finland hade ingen år 1918 gjort värnplikt i fredstid sedan 1901. Värnpliktsarmén var ingen självklart accepterad institution, utan i stor utsträckning någonting nytt och främmande för unga män. Det förefaller emellertid sannolikt att en ung man som inkallades till militärtjänstgöring i den splittrerna finska armén kunde känna att han mer än andra medborgare aktivt bidrog till att upprätthålla den nya nationalstaten – om den sedan för honom representerade någonting positivt ("frihet, lag och ordning") eller negativt ("kapitalistisk utsugning av arbetarna").²⁹ Bland de första årskullarnas beväringar fanns många som själva stridit i inbördeskriget. Särskilt de som deltagit på den vita sidan – eller vars fäder, bröder och äldre vänner gjort det – hade förutsättningar för en mycket självmedveten medborgerlig subjektivitet. På den vita sidan konstruerades inbördeskriget som en fosterländsk folkresning och ett frihetskrig mot ryssarna och deras hantlangare. Därmed kom nationens självständighet att symboliskt baseras på den militära manligheten och de medborgerliga dygderna hos de unga män som stridit på den vita sidan.

I Finland talades det inte så mycket om att värnpliktsarmén skulle tjäna den *etniska* nationella integrationen. I den militära retoriken var det desto mer tal om integrationen av unga män över de klassmässiga och politiska gränserna mellan röda och vita.³⁰ Bland svensknationalistiska politiker motsatte man sig däremot aktivt en integration av finskspråkiga och svenskspråkiga soldater inom samma förband.

Kraven på särskilda egna truppförband är ett av många uttryck för den svenskspråkiga minoritetens starka självkänsla och höga sociala status i jämförelse med många andra länders etniska minoriteter. T.ex. för judiska män i det tyska kejsardömet framstod värnplikten tvärtom

28. Joshua S. Sanborn, *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics, 1905–1925* (DeKalb 2003), s. 29–38, 49–53.

29. Om de motstridiga attityderna till värnpliktsarmén i mellankrigstidens Finland, se Ahlbäck, *Soldiering*.

30. *Ibid.*

som en arena för politisk och social integration; en entrébiljett till det fullvärdiga och jämlika manliga medborgarskap som länge förvägrats dem.³¹

Svensknationalistiska opinionsbildare i Finland hade sedan slutet av 1800-talet utvecklat olika idéer om den svenskspråkiga befolkningens särart och överlägsenhet i relation till de finskspråkiga. Syftet var att underbygga den svenska befolkningens status som en skild nationalitet och legitimera den höga andelen svenskspråkiga på framträdande samhällspositioner. Finskans frammarsch som bildnings- och förvaltningspråk, den finska befolkningsökningen och den finska inflyttningen i svenskbygderna upplevdes som hot mot de svenskspråkigas kultur och livsform. I samband med kraven på särskilda institutioner för de svenskspråkiga framhövdes alla tänkbara skillnader mellan de finskspråkiga och svenskspråkiga. Efter att det svenska partiet i och med rösträttsreformen 1906 i ett slag förlorade sin starka position tog en del yngre akademiker allt mer till rasbiologiska argument och ”en aggressiv svenskhet” för att försvara de svenska ställningarna i landet.³²

Historikerna Ann-Catrin Östman och Sigríður Mathiasdóttir har visat hur svenskhetsideologernas konstruktioner av etnisk skillnad var starkt könade. Det svenska Finland karakteriserades med manliga dygder som målmedvetenhet, fasthet, praktiskt sinne och mod till skillnad från de förment känslösa, grubblande och impulsiva finskspråkiga. Östman och Mathiasdóttir framhäver emellertid, liksom idéhistorikern Sten Högnäs, den inre distinktionen mellan ”bildade” och ”allmoge”. Den svenskspråkiga överklassens manlighet ansågs kännetecknad av bildning, förnuft, ett klart intellekt och självbehärskning, men bilden fick på 1910-talet kulturpessimistiska inslag där den bildade svenska ungdomen beskrevs som överförfinad, hedonistisk och egoistisk. Som ett slags kompletterande manlighetsideal idealiserades därför på 1910-talet den svenske bonden – och särskilt den ”djärvt och trotsigt frihetslångtande” österbottniske bonden – som representant

31. Frevert, *Kasernierte Nation*, s. 95–103.

32. Hämäläinen, *Kielitaistelu*, s. 25–27; Bo Lönnqvist, ’Retoriken i den etniska mobiliseringen’, Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist (red.), *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv* (Helsingfors 2001), s. 16–25, här s. 16–19; Sten Högnäs, *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt lynne* (Stockholm 1995), s. 51–70, 91.

för den renaste och starkaste svenskheten, präglad av mannakraft, frihetsälskan och krigarlynnne.³³

Unga mäns identifikation med sådana här manlighetsbilder i skärningspunkterna mellan etniska och klassmässiga stereotyper var sannolikt en faktor bakom den stora svenska uppslutningen i jägarrörelsen³⁴ – och möjligen även i den vita sidans skyddskårer i kriget 1918. På basis av det tidningsmaterial som här studeras är det förstås svårt att med säkerhet säga någonting om den efterkrigstida medborgerliga subjektiviteten hos de svenskspråkiga män som själva kämpat i den vita armén – många av den svenska pressens redaktörer hade ju inte personligen deltagit i striderna. Det förefaller ändå troligt att de svenskspråkiga skyddskårernas insatser och det stora antalet svenskspråkiga i ledningen för den vita armén – förhållanden som utbasunerades i den svenskspråkiga pressen, i minneslitteraturen om kriget, vid minnesfestligheter o.s.v. – stärkte förekomsten av en självförståelse där de svenskspråkiga männen var de bästa av medborgare. Detta gällde i så fall i än högre grad bland österbottniska värnpliktiga eftersom man i Österbotten uppfattade sig som kärnan i den vita ”folkresningen”.

Antalet svenskspråkiga som stridit på den röda sidan förringades däremot konsekvent i den svenskspråkiga offentligheten. I själva verket hörde nästan två tredjedelar av alla svenskspråkiga som dog i kriget till den röda sidan. De borgerliga opinionsbildarna lyckades ändå framgångsrikt hävda uppfattningen att bara ett litet fåtal ”vilseledda” svenskspråkiga förrirat sig till socialismen.³⁵ Bilden av den svenskspråkiga revolutionära arbetaren passade dåligt in i både den svenska och den finska nationalismens bild av språkförhållandena i Finland.

33. Sigríður Mathiasdóttir & Ann-Catrin Östman, ’Möte mellan manligheter. Nationalism, bondeideal och (åter)skapandet av de övre skiktens manlighetsideal?’, Göran Fredriksson et al. (red.), *Könsmaktens förvandlingar* (Göteborg 2003), s. 91–108, här s. 94–99, Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 12, 66–70, 85, 102f.

34. Ahlbäck, *Soldiering*, s. 106; jfr Matti Klinge, ’Ruotsinkielisten 1910-lukua: germanismia ja konservatiivisuutta’, Matti Klinge, *Vihan veljistä valtiososialismin* (Porvoo 1972), s. 45–56.

35. Magnus Westerlund, ’Harhaanjohtetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat. Ruotsinkieliset suomalaiset ja vuoden 1918 sota’, Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla* (Helsinki 2006), s. 123–165.

En förhandling om det manliga medborgarskapet

När de borgerliga svenska tidningarna började skriva om värnpliktsfrågan sommaren 1918 utgick de från att det fanns två skilda "nationaliteter" i landet och att den svenska nationaliteten hade rätt att använda sitt eget språk i all kontakt med statliga myndigheter, inklusive värnpliktsarmén. Egna svenskspråkiga trupper var en självklar målsättning för den borgerliga pressen. Fastän den nya armén var omvärd med retorik om hur militärtjänstgöringen skulle tjäna den nationella integrationen över klassgränserna³⁶, diskuterade man aldrig tanken att en gemensam militärtjänst kunde föra finsk- och svenskspråkiga beväringar närmare varandra.

Ett centralt argument för svenska trupper var att många svenska beväringar helt enkelt inte förstod finska. Men de svenska tidningarna hävdade dessutom att det uppstod öppen fientlighet mellan språkgrupperna i blandade förband. Till någon del kan de här påståendena ha baserat sig på svenskspråkiga soldaters negativa erfarenheter från inbördeskriget. Det uppgavs att svenska soldater kränkts och hånats av finskt befäl då de inte förstätt de finska kommandoorden.³⁷ Omedelbart efter kriget, i maj 1918, hävdade *Svenska Tidningen* i Helsingfors att i det fall man vid den kommande uppbyggnaden av försvarsmakten gick in för att "i konstlade enheter söka sammangyttra individer av olika språk, olika väsensart och olika hembygd", så skulle man bara befordra "allsköns lågsinhet och avoghet, urgammal animositet och hatfullhet" mellan de finska och svenska ynglingarna. Nationalitetsfreden i ett land bevarades bäst genom att friktionen mellan språkgrupperna gjordes så liten som möjligt, fastslog tidningen.³⁸

Uppgifterna om att svenska beväringar vantrivdes i värnpliktsarmén behandlades i den svenska pressen först och främst som en *språkfråga*. Det rädde visserligen skriande brist på livsmedel, hela uniformer, moderna kaserner, adekvat sjukvård och utbildat underbefäl i den nya och tämligen oorganiserade värnpliktsarmén.³⁹ Den svenska pressen utpekade emellertid först och främst "nationalitetshets" och

36. Ahlbäck, *Soldiering*, s. 58, 132, 156–157.

37. Gunnar Landtman, *Finlands väg till oavhängighet* (Helsingfors 1919), s. 353; Eklund, 'Efter frihetskampen', s. 219f.

38. 'Renspråkiga regementen', *Svenska Tidningen* 17.5.1918.

39. Ahlbäck, *Soldiering*, s. 69–71, 87–90.

Rekryter vid Finlands Vita Garde svär faneden på gardeskasernens innergård i Helsingfors (1920-tal, exakt årtal okänt). Hösten 1918 rapporterade tidningarna om att 68 svensktalande värnpliktiga vid Vita gardet klagat till överbefälhavaren över att all deras undervisning gavs på finska, som de knappt förstod. De löpte enligt egen utsago risk för disciplinära straff enbart p.g.a. språkliga missförstånd och upplevde ständigt obehag av finska kamraters avoghet och ovänlighet, förolämpande tillmälen och glåpord. (Se bl.a. *Hufvudstadsbladet* 5.10.1918.) Bild: Krigsmuseet.

”chauvinistisk språkfanatism” från de finskspråkigas sida som orsak till svenskarnas vantrivsel; rentav strävanden att göra armén till en ”förfinskningsinrättning”.⁴⁰

Missnöjet kring värnplikten i svensksbygderna – främst Österbotten – skapade utrymme för ett slags retorisk förhandling om det manliga medborgarskapet i den svenskspråkiga pressen. När unga män hotade vägra fullgöra en medborgarplikt som var central för det manliga medborgarskapet var det en tungt symbolmättad handling; de ifrågasatte det rådande förhållandet mellan sina medborgerliga rättigheter och skyldigheter. Tidningarnas retorik tillskrev de svenska männen en särskild och mycket självmedveten medborgerlig subjektivitet, utifrån vilken legitima krav kunde ställas på den politiska gemenskapen och

40. Se bl.a. ’Svenskhatet’, *Vasabladet* 9.6.1918; ’Språkfrågan inom armén’, *Hufvudstadsbladet* 14.7.1918; ’De svenske och värnplikten’, *Hangö* 24.8.1918; ’Vill man eller vill man inte?’, *Vasabladet* 22.3.1919; ’Också nyländska ”styvbar” i armén’, *Svenska Tidningen* 29.3.1919.

villkor uppställas för det egna aktiva deltagandet, vilket betecknades som särskilt värdefullt för det nya statsprojektet.

När de svenska tidningarna krävde svenskspråkiga truppförband baserade sig argumentationen ofta på påståendet att de finlandssvenska männen alltid varit särskilt laglydiga och fosterländska samt att de kämpat i främsta ledet för landets rätt och frihet.⁴¹ ”Utan en tanke på, om det gällde svensk eller finne, gingo österbottningarna i striden och gävo liv och blod för det gemensamma fosterlandets räddning”, skrev t.ex. *Vasa Tidning* 8.7.1918, och fortsatte: ”När de ser sitt svenska modersmål åsidosatt och förföljt, sin egen framtida trygghet hotad och fått en sådan lön för sin laglydnad och sina uppoffringar, hava de gripits av en djup bitterhet.”⁴² *Kaskö Tidning* skrev i oktober samma år, i en artikel om trakasserier av österbottniska beväringar vid Vita Gardets regemente i Helsingfors, att ”de svensktalande alltid varit de, som trognast värnat landets lag och rätt och som aldrig dagtingat, när det gällt att offra egna fördelar för landets välgång. [...] På grund av allt [detta] har den svenska befolkningen en ovillkorlig rätt att fordra en rättvis behandling i detta land.”⁴³

Fastän det sällan sades rent ut, implicerades i pressen – som ovan med ordformen *trognast* – att den svenska befolkningens handlande varit *överlägset* den finska befolkningens när det gällt att handlingskraftigt försvara lag, rätt och ordning. Med begreppet ”laglydnad”, som i olika variationer ständigt upprepades, ville man mer eller mindre förtäckt påminna om att det minsann var de svenskspråkiga som i första ledet försvarat den lagliga regeringen när bortåt halva den finskspråkiga befolkningen låtit sig förledas av den revolutionära socialismen.⁴⁴ De svenskspråkiga röda hade här helt och hållet retuscherats bort ur bilden av inbördeskriget.

Den här retoriken var förstås inte begränsad till pressen utan delvis inlänad från det politiska fältet. T.ex. på det tidigare nämnda landsting-

-
41. T.ex. ’Värnplikten’, *Borgåbladet* 17.9.1918; ’Huru förhåller det sig med vår ungdoms fosterlandskärlek?’, *Östra Nyland* 21.9.1918; ’Lojalitet’, *Vasabladet* 20.3.1919; ’Krigsministeriets förklaring’, *Vasabladet* 23.3.1919; ’Det österbottniska strejkhötet’, *Svenska Tidningen* 20.10.1920; ’Ett betänkligt steg’, *Pedersöre* 20.10.1920.
42. ’Oro och missnöje’, *Vasa Tidning* 8.7.1918.
43. ’Huru de svenska behandlas’, *Kaskö Tidning* 9.10.1918.
44. Se t.ex. ’Svenskhatet’, *Vasabladet* 9.6.1918; ’Krigsministeriets förklaring’, *Vasabladet* 23.3.1919; ’En allvarlig sak’, *Dagens Press* 20.10.1920; ’Ett betänkligt steg’, *Pedersöre* 20.10.1920. Se även Högnäs, *Kustens och skogarnas folk*, s. 128–135, 144–148.

et i Vasa 30.6.1918 sade mötesordföranden Verner Laxström att ”våra frihetshjältar ha tillkämpat oss full rätt att bära vårt huvud högt och rätt att få våra privilegier i grundlag bestämda”. På samma möte spädde lantdagsmannen och Sfp-politikern Emil Schybergson på med att tala om ”den avund, som gripit finnarna efter vår insats i frihetskriget”.⁴⁵ De svenskspråkiga soldaternas och officerarnas hjältemod och uppoffringar i ”frihetskriget” beskrevs alltså som en inlösen för de svenskspråkigas språkliga rättigheter i den nya försvarsmakten – och i ett vidare sammanhang för hela den svenskspråkiga befolkningens språkliga rättigheter i den nya staten.

Inställningen till ”värnpliktsflykten” i den svenska pressen sommaren 1918 utgjorde emellertid en ambivalent blandning av sympatyttringar och fördömanden. Ledarskribenterna balanserade mellan uttryck för lojalitet med den nya nationalstaten och krav på särskilda rättigheter och institutioner för de svenskspråkiga. De var angelägna om att framställa den svenskspråkiga befolkningen som fosterländsk och laglydig, men försökte på samma gång utnyttja motståndet mot värnplikten i svenskbygderna för att ge eftertryck åt kraven på egna svenska truppförband. Man uttryckte därför i pressen förståelse för de språkliga motiven för värnpliktsflykten 1918, på samma gång som man fördömde rymlingarnas handlande som ”skamligt” och ”ofosterländskt”.

Särskilt de åländska rymningarna fick föga sympati av den svenska fastlandspressen. Den åländska ”fanflykten” betecknades som ”neslig” och ”självisk” eftersom den var en handgriplig politisk demonstration av hur ålänningarna frånsvor sig all lojalitet och samhörighet med Finland och därmed även med resten av Finlands svenskspråkiga befolkning.⁴⁶ De österbottniska rymningarna var däremot en mer komplicerad historia, eftersom österbottningarna på svenskt håll betraktades som kärnan i den vita armén och sinnebilderna av fosterländskhet. Tidningen *Pedersöre* påminde sina läsare om att de som flydde värnplikten i Österbotten sommaren 1918 delvis var samma ynglingar som ”med entusiasm och tapperhet” deltagit i frihetsstriden samma vinter.⁴⁷

45. *Svenska Österbottens landsting i Vasa. Den 30 juni 1918* [tryckt sammandrag av mötesprotokollet och referaten] (Vasa 1918).

46. ’Ett allvarsord till vår svenska befolkning’, *Åbo Underrättelser* 30.8.1918; ’Flykten undan värnplikten’, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1918; ’Värnplikten’, *Borgåbladet* 17.9.1918; ’Huru förhåller det sig med vår ungdoms fosterlandskärlek?’, *Östra Nyland* 21.9.1918.

47. E.F., ’Undan värnplikten’, *Pedersöre* 21.8.1918.

Svenskspråkiga värnpliktiga i Maskingevärskompaniet vid Vasa bataljon i Finlands Vita Garde i Helsingfors poserar för kameran på kaserngården den 10 april 1920. Sex månader senare vägrade unga män i minst åtta svenskösterbottniska socknar att rycka in om de inte fick utföra sin militärtjänstgöring inom det egna landskapet och inom svenska truppförband med svenskt befäl och svenskt kommandospråk. Bild: Krigsmuseet.

Dessa unga män gick man ur huse när det behövdes och de flyr inte fara, underströk *Hangö*. ”Språkförtrycket och språkfanatismen” i armén var emellertid nu så starka att de mäktade förkväva till och med österbottningarnas fosterlandskänsla, som ändå var ”så frisk och sprudlande varm, som kanhända hos ingen annan del av vår befolkning”.⁴⁸

Den svenska laglydnaden framhövdes inte minst när svenskspråkiga unga män *de facto* trotsade värnpliktslagen. *Åbo Underrättelser* underströk, mitt under den pågående värnpliktsflykten i augusti 1918, att den svenska ungdomen utgjorde ”en synnerligen värdefull insats i medborgarhären” p.g.a. sin ”lag- och ordningskärlek” samt sina ”fast utbildade samfundsbegrepp”.⁴⁹ När värnpliktsstrejken hösten 1920 nyss avblåsts deklarerade *Hufvudstadsbladet* att den svenska befolkningen

48. ’De svenske och värnplikten’, *Hangö* 24.8.1918.

49. ’Kravet på svenska truppförband och värnpliktsflykten’, *Åbo Underrättelser* 21.8.1918; ’Huru de svenska behandlas’, *Kaskö Tidning* 9.10.1918. Se A[rtur] E[klund], ’Värnplikten och den svenska befolkningen’, *Pedersöre* 17.8.1918.

”alltid utmärkt sig för laglydnad och trohet mot vårt statskicks, och särskilt under upprorets prövningar stod den såsom det osvligaste värnet för den vacklande samhällsordningen.” Därför påstod tidningen (oriktigt) att de österbottniska ynglingarnas hot om att vägra värnplikts fördömts ”överallt på svenskt håll”.⁵⁰

På det här viset ville man manifesterade de svenskspråkigas lojalitet med riket och den nya nationalstaten – samtidigt som man antydde att denna lojalitet inte var huggen i sten. Fastän de svenskspråkiga männen beskrevs som särdeles framstående i sina medborgerliga dygder och sin militära manlighet, framställdes deras fosterländska pliktuppfyllelse som villkorlig. *Hufvudstadsbladet* varnade i juli 1918 att följden av den tilltagande ”animositeten” mot svenskarna inom försvaret var en växande ”försvarsolust” bland de svenska – även om detta var i hög grad ”oförenligt med vår svenska folkstams läggning och så stridande mot dess under befrielsekampen manifesterade redobogenhet”.⁵¹ Om inte de svenskspråkiga männen medborgerliga rättigheter respekterades, kunde de alltså dra sig undan sina skyldigheter. Vad detta konkret skulle innebära var oklart. Massutvandring till Sverige eller Amerika nämndes, främst i österbottniska tidningar.⁵²

Regionala spänningar och arbetarpressens ointresse

På 1910- och 1920-talen stod den svenskspråkiga pressen, enligt presshistorikerna Toivo Nygård och Raimo Salokangas, i hög grad enig bakom den svenska nationalitetspolitik som förkroppsligades i Svenska folkpartiet. Pressen utgjorde en viktig faktor när en kulturell gemenskapskänsla skulle frammanas bland de svenskspråkiga i Finland.⁵³ I värnpliktsfrågan var den borgerliga pressen som vi sett i stora drag

50. 'Den bilagda värnpliktskonflikten', *Hufvudstadsbladet* 23.10.1920. I samma anda: 'En bilagd konflikt – Avvecklas värnpliktskonflikten?', *Svenska Tidningen* 22.10.1920.

51. 'Språkfrågan inom armén', *Hufvudstadsbladet* 14.7.1918. Uttrycket ”försvarsolust” hade tidningen möjligen lånat ur herr M. Ingos inlägg vid landstinget i Vasa två veckor tidigare, se *Svenska Österbottens Landsting i Vasa*. Jfr även 'Svenska språket och värnplikten', *Östra Nyland* 28.8.1918.

52. E[dvin] S[undquist], 'Särskilda svenska truppavdelningar', *Vasabladet* 29.6.1918; 'Oro och missnöje', *Västra Finland* 8.7.1918; A[rtur] E[klund], 'Värnplikten och den svenska befolkningen', *Pedersöre* 17.8.1918; 'De svenske och värnplikten', *Hangö* 24.8.1918; 'Landshövdingen är optimistisk', *Vasabladet* 21.10.1920; 'Värnpliktskonfliktens avveckling', *Vasabladet* 23.10.1920.

53. Nygård, 'Poliittisten vastkohtaisuusien jyrkentyminen', s. 86–87, 89; Salokangas, 'Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi', s. 326.

samstämmig. Det fanns ändå signifikanta inre skiljelinjer inom den svenskspråkiga befolkningen som delvis sammanföll med gränslinjerna mellan olika regioner och samhällsklasser.

När österbottniska värnpliktiga hösten 1920 hotade med värnpliktsstrejk var de ”bygdesvenska” eller rentav separatistiska tongångarna kraftigare i de österbottniska tidningarnas reaktioner, medan de svenska tidningarna i södra Finland mer betonade riksgemenskapen. *Vasabladet* konstaterade att landsdelens befolkning med tålmod väntat länge nog på att myndigheterna skulle infria sina löften om ett svenskt truppförband i Vasa. Militären hade som vanligt vägrat ta folkopinionen på allvar och nu får man ta konsekvenserna, dundrade tidningen.⁵⁴ *Hufvudstadsbladet* fördömde däremot skarpt österbottningarnas ”ungdomliga oförstånd” och deras ”självsvåld” som verkade upprivande på disciplinen i armén och drog ”skam över vårt svenska folk”. *Svenska Tidningen* i Helsingfors menade det bara var en tidsfråga innan myndigheterna förverkligade förläggningen av svenska österbottningar till Vasa och att det var ”skandalöst” att anse att ett litet uppskov berättigade till värnpliktsstrejk. Detta var ”ett hot, som har en stark prägel av anarkism och drabbar den lagliga samhällsordningen i en av dess ömtåligaste punkter”. Den främsta orsaken till det vanvettiga tilltaget låg enligt *Svenska Tidningen* i en andlig atmosfär av missnöje och oro där överdrifter och tanklösa hugskott frodades.⁵⁵

Tidningen syftade här på den allmänna indignation som rådde i Österbotten med anledning av att de borgerliga finska partierna under åren 1918–1920 röstat ner alla förslag om självstyrelse och egna förvaltningsområden för den svenska befolkningen. Nu höjdes krav på kraftigare medel i kampen för de svenska nationella kraven. Österbottningarna hade bevittnat hur ålänningarnas hot om att lösgöra sig från Finland pressat regeringen till att bevilja dem långtgående autonomi. Man ville nu upprepa detta för Österbottens del.⁵⁶ På ett landskapsmöte i januari 1919 fälldes radikala yttranden om att sluta betala skatt och inte avtjäna värnplikt så länge kraven inte accepterats – t.o.m. anslut-

54. 'Värnpliktsstrejk under uppsegling', *Vasabladet* 16.10.1920; 'Värnpliktskrisen och folkopinionen', *Vasabladet* 22.10.1920.

55. 'Planerar man värnpliktsstrejk i Österbotten?', *Hufvudstadsbladet* 17.10.1920; 'Det österbottniska strejkhöret', *Svenska Tidningen* 20.10.1920.

56. Hämeäläinen, *Kielitaistelu*, s. 58, 78–79; Bonsdorff, *Självstyrelsetanken*, s. 119–121, 141.

ning till Sverige nämndes.⁵⁷ När hotet om värnpliktsstrejk seglade upp hösten 1920 skrev *Kaskö Tidning* att det ställningstagande som gjorts av de österbottniska värnpliktiga ynglingarna ”måste uppfattas som typiskt för tidsförhållandena och ett uttryck för en växande misstro och reaktion mot finsk nationalitetspolitik i Finland”.⁵⁸ *Vasabladet* förklarade att det som nu fått tålamodet att brista var beskedet om att den utlovade förläggningen av de värnpliktiga närmare hemorten skulle underställas riksdagens beslut. Därmed skulle reformen i likhet med andra svenska önskemål säkerligen röstas ned.⁵⁹

Svenskarna i södra Finland accepterade emellertid inte den österbottniska separatismen.⁶⁰ I samband med den hotande värnpliktsstrejken hösten 1920 riktade *Hufvudstadsbladet* ett anklagande finger mot de svenskösterbottniska tidningar som ”undergrävt statskänslan och plikten mot riket som helhet” och predikat ”en nästan sjuklig misstro mot regeringen” samt ”partikularistiska ståndpunkter”.⁶¹

Inställningen till värnpliktsstrejken följde emellertid inte entydigt de regionala gränserna. I Österbotten var det bara *Vasabladet* som förbehållslöst stödde strejkaktivisterna. *Kaskö Tidning* och *Pedersöre* höll med om ynglingarnas krav men manade dem ändå att nöja sig med att ha markerat sin åsikt och blåsa av strejkhotet – för den här gången.⁶² I Helsingfors uttryckte å andra sidan *Dagens Press* sympati för de österbottniska värnpliktiga och de separatistiska sentimenten. Värnpliktsstrejken betecknades som en ”beklaglig men ingalunda oförklarlig handling”. *Dagens Press* varnade mångtydigt för att om man från finsk sida fortsatte med att avspisa de svenska kraven med undanflykter och ”illa dold ovilja” så kunde den svenska befolkningen ”dra sig tillbaka” och lämna den finska borgerligheten att klara sig bäst den kunde med de röda, som enligt tidningen utgjorde hälften av hela den finska befolkningen.⁶³

En blick på den svenskspråkiga arbetarpressen visar att det även längs höger-vänsteraxeln fanns grundläggande språkpolitiska me-

57. Bonsdorff, *Självstyrelsetanken*, 112–119, 121–124; Hämläinen, *Kielitaistelu*, s. 56–63.

58. ’Värnpliktsfrågan i Österbotten’, *Kaskö Tidning* 20.10.1920.

59. ’Den hotande värnpliktskonflikten’, *Vasabladet* 19.10.1920.

60. Hämläinen, *Kielitaistelu*, s. 58, 78–79; Bonsdorff, *Självstyrelsetanken*, s. 119–121.

61. ’Den bilagda värnpliktskonflikten’, *Hufvudstadsbladet* 23.10.1920.

62. ’Ett betänkligt steg’, *Pedersöre* 20.10.1920.

63. ’En allvarlig sak’, *Dagens Press* 20.10.1920.

ningsskiljaktigheter inom den svenskspråkiga befolkningen. I januari 1919 började det socialdemokratiska *Folkbladet* utkomma i Vasa och i september samma år *Arbetarbladet* i Helsingfors. Inför riksdagsvalet 1919 skrev *Folkbladet* flera artiklar där Svenska folkpartiet anklagades för att ha kopplat samman försvaret av svenska språket med försvaret av den gamla maktelitens oförtjänta privilegier. Därmed hade Sfp fördärvat förhållandet mellan språkgrupperna, hävdade *Folkbladet*.⁶⁴ Betecknande var en insändarkommentar till de separatistiska tongångarna på det svenska landstinget i Vasa i januari 1919: ”Ledarna försöka visst fortfarande hålla folkets intresse för sociala och politiska frågor nere genom att i tid och otid dra fram svenskhetskravet.”⁶⁵

De socialdemokratiska tidningarna understödde i sak visionen om ett tvåspråkigt Finland med grundlagstryggade språkliga rättigheter och egna förvaltningsområden för minoriteten, men de tonade kraftigt ner språkfrågans betydelse i förhållande till behovet av sociala och ekonomiska reformer. I ett socialdemokratiskt Finland skulle nämligen inget förtryck av nationella minoriteter vara möjligt. De stödde därmed även tanken om svenskspråkiga trupperheter för svenska beväringar, men ägnade inte frågan någon större uppmärksamhet och tillskrev den ingen ödesmättad betydelse. *Folkbladet* rapporterade ytterst knapphändert och helt utan redaktionella kommentarer om planerna på värnpliktsstrejk 1920.⁶⁶ *Arbetarbladet* kommenterade saken enbart i den politiska kåseri-spalten ”Rullan går”. Där förklarades uppståndelsen i Österbotten inte alls med någon sårad nationalkänsla. Den sades i stället bero på att de lokala skyddskårscheferna märkt att de österbottniska ynglingarna efter hemförlovningen inte längre var villiga att delta i skyddskårsverksamheten, eftersom värnplikten i Helsingfors vidgat deras politiska vyer.⁶⁷

Det fanns ändå kring år 1920 en klart större beredskap i Österbotten än i södra Finland att pressa regeringen med hot om att säga upp det medborgerliga kontraktet. Österbottens geografiska läge möjlig-

64. 'Huru kan svenskfolket bevara sin ställning här i landet', *Folkbladet*; 'Svenska Folkpartiet och historiens Nemesis', *Folkbladet* 21.2.1919; 'Socialdemokratin och de svenska kraven', *Folkbladet* 2.4.1919; *Arbetarbladet* 4.9.1919.

65. Skarpheden [signatur], 'Bra rutet, lejon!', *Folkbladet* 8.1.1919.

66. Notiser i *Folkbladet* 18. och 22.10.1920. Jfr 'De svenska värnpliktigas förläggning', *Arbetarbladet* 23.9.1920; 'Planer på värnpliktsstrejk i Österbotten', *Arbetarbladet* 21.10.1920.

67. 'Rullan går', *Arbetarbladet* 28.10.1920.

gjorde längre gående tankar om något slags anknytning till Sverige. Men Österbotten var också den region i Svenskfinland där den särskilda manliga medborgarsubjektiviteten baserad på en självbild som frihetskrigets ärofulla hjältar antagligen levde starkast. Den underbyggde därmed anspråken på språkliga rättigheter i ännu högre grad än i andra svenska regioner.

Frågan om de svenska trupperna och deras förläggning försvann under år 1921 från den politiska dagordningen i och med att svensk-språkiga kompanier bildades inom Gardesjägarbataljonen i Vasa, Björneborgs regemente i Åbo samt Nylands Regemente i Helsingfors. Det fanns under mellankrigstiden även svenskspråkiga truppavdelningar inom kavalleriet i Villmanstrand, artilleriet i Tavastehus samt kustartilleriforten mellan Hangö och Gustavs.

Officerarnas språk

Trots den svenska pressens spekulationer om att planer på förfinskning låg bakom behandlingen av de svenska värnpliktiga, var det i själva verket språkförhållandena inom officerskåren som verkligen engagerade finsknationella kretsar i början av 1920-talet. Vid sidan om diplomatkåren och lärarkåren vid Helsingfors universitet blev officerskåren den viktigaste måltavlan för dem som strävade efter att ge finskan en dominerande ställning inom statsförvaltningen. De här tre områdena hade stor symbolisk och politisk betydelse, eftersom de representerade relationerna till omvärlden, vetenskap och bildning, samt den militära makten i den nya staten. De ansågs vara i händerna på svenskspråkiga klickar som samarbetade för att hålla ute finskspråkiga ”uppkomlingar”. En ung generation av finsknationalistiska manliga studenter eftertraktade för egen del de nya prestigefyllda statstjänsterna inom dessa områden, men upplevde sina karriärmöjligheter kringskurna av svenskans starka ställning där.⁶⁸

Efter inbördeskriget var de svenskspråkigas andel av officerskåren och särskilt av det högsta befälet verkligen iögonenfallande hög. Detta berodde på att officersyrket under den ryska tiden främst varit en karriärväg för den svenskspråkiga överklassens söner, samt att jägarrörelsen till en början rekryterats främst bland svenskspråkiga stu-

68. Juhani Mylly, *Maalais-Keskustapuolueen historia 2. Maalaisliitto 1918–1939* (Helsinki 1989), s. 248–251; Hämeäläinen, *Kielitaistelu*.

denter i Helsingfors. När den nya försvarsmakten skulle organiseras, rekryterades det högre befälet främst bland de äldre yrkesofficerarna och de jägarofficerare som först åkt till Tyskland och därigenom fått ett försprång i karriären gentemot senare anlända finskspråkiga jägare. Den nya kadettskolan som startade 1919 utbildade i rask takt unga finskspråkiga officerare, men ännu år 1925 uppgav statsminister Lauri Ingman i en riksdagsdebatt att två tredjedelar av generalerna, hälften av överstarna och majorerna och två tredjedelar av överstelöjtnanterna inom Finlands försvarsmakt var svenskspråkiga. De svenskspråkigas andel av befolkningen var vid den här tiden en knapp åttendedel.⁶⁹

Åren 1918–1925 bedrev finsknationella kretsar bl.a. inom Agrarförbundet, Samlingspartiet och delar av den borgerliga finskspråkiga pressen med varierande intensitet en kampanj för att ”nationalisera”, d.v.s. förfinska, officerskåren och framför allt den högsta försvarsledningen. Man krävde kvotering av antagningen till kadettskolan för att höja andelen finskspråkiga kadetter; det krävdes att alla officerare skulle avlägga prov på mycket goda kunskaper i finska; det lades förslag på att bara officerare med finska som modersmål skulle få kommendera finskspråkiga trupper; och det krävdes att officerare som inte klarade språkraven eller inte var tillräckligt ”nationellt sinnade” helt enkelt skulle avskedas. De svenskspråkiga officerarna anklagades för att de inte förstod det finska manskapets språk och sinnelag, att de intog en arrogant och överlägsen attityd till finskspråkiga soldater och kolleger, samt att de konspirerade för att utestänga finskspråkiga officerare från fortbildning och befordringar.⁷⁰

Den här kampanjen mot ”svenskheten” inom officerskåren pågick parallellt med och delvis intrasslad i en annan kampanj för att ”rensa ut” vissa av de äldre yrkesofficerarna som anklagades för inkompetens. Detta arbete för att avskeda officerare som ansågs alltför präglade av sin bakgrund inom den ryska kejsrerliga armén bedrevs även av svenskspråkiga jägarofficerare och gamla aktivister inom jägarrörelsen.⁷¹

69. *Hufvudstadsbladet* 25.2.1925.

70. Se t.ex. ’Puolustuslaitoksemme kehittäminen’, *Helsingin Sanomat* 13.9.1919; ’Suomenkielen asema armeijassamme’, *Helsingin Sanomat* 10.10.1919; ’Armeijamme upseeristö’, *Ilkka* 3.8.1920; Härmäläinen, *Kielitaistelu* s. 111, 119–122.

71. Angående jägarrörelsens kampanj mot ”ryssofficerarna”, se bl.a. Martti Ahti, *Ryssänviassa. Elmo Kaila 1888–1935* (Porvoo, 1999); Aulis J. Alanen, ’Armeijan puhdistusoperaatio ja ns. Wilkama-kriisi’, *Historiallinen Aikakauskirja* 1975:4, s. 296–312; Vesa

Finsknationella kretsar drev i början av 1920-talet hårt en "nationalisering" av officerskåren som de tyckte innehöll alltför många svenskspråkiga och "ryksinnade" officerare. På bilden generalmajor Birger Åkerman (sittande i mitten), som gick den gamla svenskspråkiga kadettskolan i Fredrikshamn 1885–1893 och tjänstgjorde i den ryska armén under första världskriget 1914–1917. Åkerman deltog i Finlands inbördeskrig på den vita sidan. Han utnämnes till kommandör för 1. divisionen efter kriget 1918, men undgick att bli måltavla för den äktfinska kampanjen och fick behålla sin post ända tills han tog avsked p.g.a. sjukdom år 1929. Bild: Krigsmuseet.

Resultatet var ett förvirrande intrigerande mellan olika politiska och militära kottier. Jägarnas kampanj mot arméledningen kulminerade i "officersupproret" 1924 och betydelsefulla ommöbleringar i försvarsledningen 1925–1926. Förslagen om språkvotering och de andra mest uppseendeväckande finsknationalistiska språkraven förverkligades aldrig, men ett fyrtiotal officerare fick avsked i början av år 1926 för att de inte klarat språkproven i finska.⁷²

Saarikoski, *Keskusta–jääkäri Arne Sihvo. Näkökulma aseellisen voiman ja yhteiskunnan vuorovaikutukseen itsenäistymisen murroksesta paasikiviläiseen toiseen tasavaltaan*, Bibliotheca Historica 25 (Helsinki 1997), s. 141–152.

72. 'Officersdispenserna ha avgjorts av överbefälhavaren', *Hufvudstadsbladet* 1.1.1926; 'Osäkerhetstillstånd efter de avböjda officersdispenserna', *Hufvudstadsbladet* 4.1.1926; 'Officersfrågan', *Åbo Underrättelser* 22.1.1926.

Andra klassens medborgare?

De borgerliga svenskspråkiga tidningarna avvisade åren 1918–1925 samstämmigt alla förslag som främjade finskspråkiga officerare på de svenskspråkigas bekostnad. De uttryckte ingen förståelse för de finsk-nationella kraven och diskuterade aldrig om det kunde ligga någon sanning i påståendena om de svenska officerarnas arrogans. Antagningen till officersutbildning, befordringar och utnämningar inom försvarsmakten måste baseras på bevisad personlig kompetens, förmåga, bildning och fosterländskhet och inte på modersmål eller partipolitiska ståndpunkter, deklarerade den svenska pressen.⁷³ De som drev kampanjen mot de svenska officerarna sades offra försvarets funktionsduglighet på förfinskningens altare;⁷⁴ kampanjen skadade försvaret genom att undergräva befälets auktoritet i manskapets och allmänhetens ögon.⁷⁵ De svenskspråkiga yrkesofficerarna som tidigare tjänstgjort i Ryssland sades ha en överlägsen militär erfarenhet och kompetens som inte kunde ersättas enbart med ”ungdomlig entusiasm”.⁷⁶

Förslagen om att kvotera eller delvis utestänga svenskspråkiga från officersutbildning och tjänsteutnämningar var emot grundlagen, kränkte de svenskspråkigas medborgerliga rättigheter och visade att de svenskspråkiga behandlades som andra klassens medborgare i den nya nationalstaten, deklarerade de svenska tidningarna.⁷⁷ Tanken om språkkvoter i kadettskolan jämfördes i *Svenska Pressen* med hur man behandlat judarna i kejsartidens Ryssland, där antalet judiska stude-

73. Se bl.a. 'Formeringen af våra trupper' *Viborgs Nyheter* 22.5.1918; 'Rekryteringen av vår officerskår', *Hufvudstadsbladet* 5.7.1919; "'Bort med svenskarna från armén!'", *Borgåbladet* 13.7.1924; 'De svenske inom försvarsväsendet', *Hangö* 29.1.1925.

74. 'Ett orimligt lagförslag', *Hufvudstadsbladet* 5.10.1919; 'Finskt och svenskt inom vår armé', *Vasabladet* 18.1.1920; 'Otillständigt', *Åbo Underrättelser* 22.10.1924; 'Svidande bakläxa', *Svenska Pressen* 22.1.1925; 'Agrarernas interpellation', *Svenska Pressen* 13.2.1925; 'Rensningen inom armén', *Åbo Underrättelser* 9.9.1925.

75. 'Beklagliga företeelser inom officerskåren', *Åbo Underrättelser* 17.1.1920; 'Officerskåren', *Svenska Pressen* 29.10.1924; 'Från Sveriges huvudstad', *Åbo Underrättelser* 2.11.1924; 'Hetsen mot de svenska officerarna', *Vasabladet* 23.11.1924; 'Agrarernas interpellation', *Svenska Pressen* 13.2.25; 'Agrarernas interpellation', *Åbo Underrättelser* 14.2.1925; *Åbo Underrättelser* 11.10.1925.

76. 'Språkfrågan och armén', *Dagens Press* 4.10.1919; 'Ett märkligt uttalande', *Åbo Underrättelser* 23.1.1925; 'Vår officerskårs sammansättning', *Hufvudstadsbladet* 1.8. och 18.9.1920.

77. *Hufvudstadsbladet* 14.9.1919; 'Språkfrågan och armén', *Dagens Press* 4.10.1919; 'Ett orimligt lagförslag', *Hufvudstadsbladet* 5.10.1919; 'Hetsen mot de svenska officerarna', *Vasabladet* 23.11.1924; 'De svenske inom försvarsväsendet', *Hangö* 29.1.1925.

rande vid universiteten 1887–1917 begränsades genom särskilda kvoter.⁷⁸ *Åbo Underrättelser* uttryckte farhågor att liknande förslag som nu gällde officerskåren snart skulle läggas fram för de civila statstjänsternas del.⁷⁹ *Kotka Nyheter* frågade om avsikten var att förvisa svenskarna till privatsfären och stänga ute dem från ”värv i allmänna fosterländska strävanden”.⁸⁰ *Hufvudstadsbladet* skrev att behandlingen av de svenska officerarna

hos hela den svenska befolkningen i landet framtvingar den känslan, att de ej ha fulla medborgerliga rättigheter, att de ej fritt få utveckla sina andliga krafter och efter förmåga tjäna sitt land och främja dess bästa. [...] Möjligheten till utbildning och befordran måste stå öppen för alla medborgare. Den som uteslutas därifrån, har ej fulla medborgarrättigheter och uppfostras, mot sin vilja, till avoghet mot det rike han tillhör.

Tidningen varnade för en nationalitetspolitik som ledde till inre splittring i landet och påminde om hur diskrimineringen av judar och polacker inom de ryska och tyska kejsardömena försorsakat ett ”inre sår” som försvagat dessa länder under världskriget.⁸¹ Här återkommer alltså liknande varningar som i debatten om behandlingen av de svenskspråkiga värnpliktiga. Om de svenskspråkiga männens rättigheter och likvärdighet kränktes skulle det försvaga deras lojalitet och känsla av tillhörighet till den statliga gemenskapen.

I sin iver att påvisa att Finland inte hade råd att undvara sina svenska medborgares insatser kom den svenska pressen återigen att måla upp en bild av de svenskspråkiga männen som gräddan bland landets medborgare. *Svenska Tidningen* var ovanligt rakt på sak i oktober år 1919:

Vi säga rent ut, att de svenska kvalifikationerna jämförda med de finska äro sådana att om man vill ha en god officerskår får man lov att taga proportionsvis mera svenskar än finnar. Den sanningen kan förefalla finnarna både övermodig och sårande, men den är dock bekräftad så nyss som under det röda upproret. [...] Det är dock en djup misströstan om de finskas duglighet och förmåga att reda sig i fritt och öppet spel, som talar ur förslaget att vid statstjänster låta svenskan det ena av landets nationalspråk a priori utgöra ett hinder för anställning och befordran. [...] Från svensk sida vore vi beträffande officerstjänsternas fördelning mellan svenskar och finnar fullt tillfreds med, att blott männen med de bästa kunskaperna, den fastaste karaktären, det värdigaste uppträdandet och det mest fos-

78. 'Officerskåren', *Svenska Pressen* 29.10.1924.

79. 'Ett märkligt uttalande', *Åbo Underrättelser* 23.1.1925.

80. 'Mörka perspektiv', *Kotka Nyheter* 17.2.1925.

81. 'En riksfördärlig princip', *Hufvudstadsbladet* 4.11.1924.

terländska sinnet kunde komma ifråga. Vi vore då vissa om, att det skulle finnas mer än nog svenska officerare för de svenska truppdelarna och att vi även kunde dela med oss åt de finska.⁸²

De svenska människans insatser i frihetskriget drogs fram i den svenska pressen även när det gällde att försvara de svenska officerarnas rättigheter. Historien togs till stöd för att påvisa att svenskspråkiga officerare alltid framgångsrikt kunnat leda finskspråkiga trupper och att påståendena om motsatsen var helt tagna ur luften.⁸³

I det här sammanhanget framhövdes dessutom de svenskspråkiga ledande roll inom jägarrörelsen och den nationella kampen under ofärdsåren.⁸⁴ En signifikant skillnad i jämförelse med debatten om de svenskspråkiga värnpliktiga var nämligen att officersfrågan uppfattades handla om svenskspråkiga män från den s.k. bildade klassen. Eftersom en tredjedel av den bildade klassen i Finland fortfarande var svenskspråkig var det naturligt och oundvikligt att en hög andel av de unga män som sökte sig till kadettskolan också var det, skrev *Svenska Pressen*.⁸⁵ Som ett argument mot språkvotering i officerskåren anfördes att bildning i alla kulturländer ansågs vara en grundförutsättning för officersyrket.⁸⁶ Att pruta på bildningskraven skulle dra ner officerskårens anseende och ställning i samhället, menade *Hufvudstadsbladet*.⁸⁷

Svensk självbehärskning och nationellt ledarskap

De svenskspråkiga officerarna förkroppsligade i en viss mening de materiella intressen som underbyggde den ”kultursvenska” hållningen; de utgick från svenskspråkiga miljöer men ville verka och utöva ledarskap på en nationell arena som medlemmar i en nationell elit. Det

82. 'Skola våra svenska officerare avskedas', *Svenska Tidningen* 3.10.1919.

83. 'Rekryteringen av vår officerskår', *Hufvudstadsbladet* 5.7.1919; *Hufvudstadsbladet* 14.9.1919; 'Vår officerskårs sammansättning', *Hufvudstadsbladet* 1.8. och 18.9.1920; 'Den nya linjen i vår försvarsfråga', *Hufvudstadsbladet* 30.10.24; 'Grovt valfiske', *Åbo Underrättelser* 24.1.1925.

84. Se t.ex. 'Ett klumpigt försök', *Dagens Press* 24.10.1919; 'Hetsen mot de svenskatalande officerarna', *Tammerfors Aftonblad* 23.1.1925.

85. 'Officerskåren', *Svenska Pressen* 29.10.1924.

86. Se bl.a. 'Rekryteringen av vår officerskår', *Hufvudstadsbladet* 5.7.1919; 'Nationalismen rör på sig', *Åbo Underrättelser* 4.10.1919; 'Vår officerskårs sammansättning', *Hufvudstadsbladet* 1.8. och 18.9.1920; 'Svenskan ignoreras', *Svenska Pressen* 10.11.1922; 'En uppenbar kränkning', *Viborgs Nyheter* 15.10.1922; 'Svenskan i kadettskolan', *Svenska Pressen* 25.11.1922.

87. 'Vår officerskårs sammansättning', *Hufvudstadsbladet* 1.8. och 18.9.1920.

var också främst tidningar i södra Finlands urbana områden som engagerade sig i officersfrågan, medan den österbottniska pressen intog en passivt instämmande hållning. Arbetarpressen uppmärksammade knappt alls frågan, som enligt en sällsynt kommentar i *Arbetarbladet* var "ovidkommande de spösmål, som intresserar våra läsare".⁸⁸

När den borgerliga svenska pressen skrev om frågan framställde den emellertid de svenskspråkiga officerarna som innehavare av en medborgerlig subjektivitet som, liksom den värnpliktiga allmogens, byggde på laglydnad och frihetsälskan, men även på manligt politiskt och militärt *ledarskap* med långa rötter bakåt i nationens förflutna; ledarskap i frihetskriget, i den konstitutionella kampen under ofärdsåren, i finska kriget, på Narvas hed och Lützens kullar. Det var en medborgerlig subjektivitet som gjorde anspråk inte bara på särlösningar för svenskspråkiga utan på rätten för svenskspråkiga att eftersträva ledande positioner på det nationella planet, och som upplevde sig djupt kränkt när dess förmåga till ledarskap över finskspråkiga män ifrågasattes.

Även om saken omskrevs i termer av kultur och bildning hade dessa anspråk sannolikt även en klangbotten i 1910-talets rastänkande. Ta t.ex. historieprofessorn P.O. von Törne som i *Åbo Underrättelser* skrev om de finsknationella ledarnas "flammande hjärtan" när det gällde frågan om officerarnas språk, den finskspråkiga majoritetens "psykologiska upphetsning" över sin nya maktställning och dess "högt uppdrivna känslighet" mot all kritik. von Törne menade att de svenskspråkiga med sin "förmodligen naturliga fallenhet för självbehärskning" måste visa återhållsamhet och försonlighet i sina krav på självstyre och språkliga rättigheter. När von Törne dessutom påpekade att kombinationer av svenska officerare och finskt manskap visat sig fungera utmärkt genom 250 års historisk erfarenhet, var bilden komplett av svenskarna som behärskade och förnuftiga ledargestalter medan finnarna framstod som impulsiva, lättstötta och utrustade med svag självkänsla – inte nödvändigtvis omanliga, men ändå underlägsna i manlighet.⁸⁹

I försvaret av de svenska officerarna användes alltså även den urgamla retoriska metoden att associera motståndarna och deras åsikter med omanlighet för att framhäva den egna ståndpunktens aukto-

88. 'Affären Nenonen; statsministern gjuter olja på böljorna', *Arbetarbladet* 28.1.1925.

89. P. O. von Törne, 'Söner av ett folk som blött', *Åbo Underrättelser* 8.2. och 11.2.1925.

ritet.⁹⁰ När den tillfällige överbefälhavaren general Vilho Nenonen i en presskommuniké i januari 1925 tog de svenska officerarna i försvar, betecknades hans uttalande i den svenska pressen som ”manligt”, ”rättframt” och ”befriande”, präglat av ”bistert allvar” och ”tapper ståndaktighet”. ”Det där klang stål!” utbrast *Vasabladet*. Den finsknationella kritikstormen mot uttalandet, som omfattade en riksdagsinterpellation av Agrarförbundet, beskrevs däremot med termer som ”skalpdans”, ”gift”, ”ett förtvivilans härskri”, ”animalisk nationalism”, ”outvecklat verklighetssinne”, ”skälvande rörelse” och ”hjärnor omtöcknade av monomanier”.⁹¹ Kontrasteringen av manliga svenskar och omanliga finskhetsivrare sammanföll alltså delvis med rastänkandets stereotypa bilder av känslolösa finnar och manliga svenskar.

Flera svenska tidningar konstaterade beskt att de svenskspråkiga officerarnas tjänster nog dög för de finska nationalisterna i farans stund, men när faran var över kände man ingen tacksamhet utan krävde deras avgång för att ersätta dem med sina egna män.⁹² De svenskspråkiga var de som ställde upp och riskerade allt när jägarrörelsen började rekrytera, varför höll sig inte de finskspråkiga framme då, ”när faran var störst och behovet kändes livligast”, undrade *Svenska Tidningen*.⁹³ Tidningen *Hangö* påminde om hur finsknationalisterna ”ofta nog krökte rygg” inför det ryska våldet; ”[n]u däremot, när man tror sig fri från hotet och anser sig vara herre i eget hus, är man färdig med stödet från motgångens och kampens dagar”.⁹⁴

Finskhetsivrarna framställdes som otacksamma och fega; de gömde sig bakom de svenskspråkigas rygg när faran hotade men högg dem

90. Jfr Jonas Liliequist, 'Ära, dygd och manlighet. Sociala strategier för social prestige i 1600- och 1700-talets Sverige', *Lychnos* (2009), s. 117–147, här s. 121.

91. Se bl.a. 'Svidande bakläxa', *Svenska Pressen* 22.1.1925; 'Skalpdansen', *Svenska Pressen* 23.1.1925; 'Det där klang stål!', *Vasabladet* 24.1.1925; 'En manlig gensaga mot oförsynt finsk hets', *Västra Finland* 24.1.1925; 'Det droppar av gift', *Borgåbladet* 29.1.1925; 'Vad ha vi då gjort?', *Pedersöre* 31.1.1925; 'Agrarernas interpellation', *Svenska Pressen* 13.2.1925; 'Agrarernas interpellation', *Åbo Underrättelser* 14.2.1925; 'Agrarinterpellationen', *Östra Nyland* 18.2.1925.

92. 'Arméns "nationalisering"', *Viborgs Nyheter* 22.5.1918; 'Nationalismen rör på sig', *Åbo Underrättelser* 4.10.1919; 'Officerskåren', *Svenska Pressen* 29.10.1924; 'Den nya linjen i vår försvarsfråga', *Hufvudstadsbladet* 30.10.1924; 'Hetsen mot de svenska officerarna', *Vasabladet* 31.10.1924; pressöversikt om officersfrågan i *Hufvudstadsbladet* 28.10.1925.

93. 'Skola våra svenska officerare avskedas', *Svenska Tidningen* 3.10.1919.

94. 'De svenske inom försvarsväsendet', *Hangö* 29.1.1925.

i ryggen när faran var över. Retoriken i de svenska tidningarna kontrasterade härigenom de svenskspråkiga officerarna mot finskhetssivrarna på ett sätt som mer eller mindre subtilt antydde hur officerarna var modiga och rakryggade män med lugn beslutsamhet och självbehärskning medan finsknationalisterna var ryggradslösa hysteriker som saknade kontroll över sina känslostormar. Drivkraften bakom den finsknationella kampanjen för att förfinska officerskåren beskrevs i den svenska pressen med termer som "hets", "skengalen språkfanatism"⁹⁵, "monomant svenskhat"⁹⁶, "ett nästan animaliskt hat mot individer av annan ras eller ett annat språk"⁹⁷, "illvilligt, systematiskt bedrivit agitationsarbete"⁹⁸ och "nationalistisk förblindelse"⁹⁹, eller "den finska nationalismens hejdlösa orgier i bläck och trycksvärta"¹⁰⁰.

Den maskuliniserade finlandssvenskheten

Frågorna om språkförhållandena inom militärutbildningen och officerskåren blev i den borgerliga svenskspråkiga pressen en av de arenor där föreställningen om finlandssvenskarna, som en särpräglad nationalitet sammanhållen av en djup naturlig gemenskap, konstruerades och upprätthölls. Genom att tillskriva svenskbygdernas värnplikliga och de svenska officerarna från den bildade klassen liknande manliga karaktärsdrag och medborgerlig subjektivitet band man samman de disparata grupperna av svenskspråkiga män i Finland.¹⁰¹

Det fanns som vi sett tydliga gemensamma drag i hur den borgerliga svenskspråkiga pressen diskuterade de två frågorna om de svenskspråkiga unga männens militärtjänstgöring i svenska truppförband och de svenskspråkiga officerarnas karriärmöjligheter. Båda frågorna kom att behandlas inom ramen för en större diskussion om den svenska befolkningens medborgerliga och språkliga rättigheter inom den nya

95. 'Nationalismen rör på sig', *Åbo Underrättelser* 4.10.1919; se även 'De svenske inom försvarsväsendet', *Hangö* 29.1.1925, 'Officersfrågan', *Åbo Underrättelser* 22.1.1926

96. 'Svidande bakläxa', *Svenska Pressen* 22.1.1925.

97. 'Beklagliga företeelser inom officerskåren', *Åbo Underrättelser* 17.1.1920.

98. 'Svenskarna bort!', *Östra Nyland* 17.5.1924.

99. 'Agrarinterpellationen', *Östra Nyland* 18.2.1925.

100. 'Hetsen mot de svenska officerarna', *Vasabladet* 31.10.1924.

101. Om manlighet som socialt kitt, se även Ann-Catrin Östman, 'Medborgarskap och systemskap. Agrara kvinnor och svenska kvinnoförbundet 1900-1940', Johanna Aminoff-Winberg et al. (red.), *Feminister i farten: 100 år av kvinnopolitik i Svenskfinland* (Helsingfors 2007), s. 61-98.

nationalstaten. I båda sammanhangen hänvisade man till de svenska männens medborgerliga och militära bedrifter i det nära förflutna och till de värdefulla karaktärsdrag dessa bedrifter uttryckte. Laglydnad, frihetsälskan och beredskap att stå upp till fosterlandets försvar framställdes som grundläggande drag i de svenska männens språkliga och medborgerliga subjektivitet.

Dessa retoriska bilder av svensk manlighet användes för att underbygga inte bara de konkreta kraven på svenska truppförband och språkneutrala officersutnämningar, utan även hela den svenska befolkningens generella rätt till både språklig jämställdhet på riksplanet och egna institutioner för att bevara och skydda den svenska kulturen i landet. Fastän här inte längre förekom några explicita påståenden om svenskarnas rasmässiga överlägsenhet – i den nya situationen med ett finskt majoritetsvälde hade det varit att sticka ut hakan väl långt – kan man förstås fråga sig om inte hänvisningarna till svensk tradition, kultur och karaktär var omskrivningar av ett underliggande rastänkande.

Det fanns också signifikanta skillnader mellan värnpliktsfrågan och officersfrågan. Officersfrågan handlade till stor del om den bildade svenskspråkiga manliga elitens *möjligheter* att göra karriär inom den snabbt expanderande nya försvarssektorn, där de svenskspråkiga hotades av exkludering. Värnpliktsfrågan däremot handlade om hur den nya *skyldigheten* att göra militärtjänst upplevdes som ett hot om den innebar en alltför handgriplig inkludering av de svenska männen i finska truppförband. Militärtjänsten var en möjlighet för svenskspråkiga män att manifesteras manlighet, fosterländskhet och lojalitet med staten. Ändå ville man att den organiserades inom ramen för den språkliga gemenskap man önskade se bland svenskspråkiga unga män. Det fullvärdiga manliga medborgarskap som de svenskspråkiga borgerliga tidningarna efterlyste balanserade alltså mellan de svenska männens inklusion i två olika politiska samfund – den tvåspråkiga ”nationalstaten” och den svenska ”nationaliteten”. Samtidigt eftersträvade man en exklusion av finskspråkiga från de rum där det finlandssvenska manliga medborgarskapet utövades, såsom de svenska värnpliktiga truppförbanden eller de tänkta självstyrda svenska förvaltningsområdena.

Värnplikts- och officersfrågorna intog en relativt central ställning i den svenska nationalitetspolitiken 1918–1920, jämsides med kraven på egna förvaltningsområden. Detta tillsammans med all den politiska retorik där svenskarnas anspråk på rättigheter baserades på före-

ställningar om hur de svenska bildade männen kämpat för Finlands konstitutionella rättigheter; hur de svenska allmogemännen inte låtit sig förledas av den socialistiska agitationen utan spontant dragit ut i strid för lag, rätt och frihet; samt hur svenska män stått i ledningen för frihetskampen som befälhavare och jägarofficerare – allt detta innebar sammantaget att den svenskspråkiga medborgaren i Finland maskuliniserades och militariserades. Den svenske medborgarsoldaten och officeraren fick stå som sinnebilder för den svenska befolkningens medborgerliga dygder. Tidningsretoriken frammanade bilden av en mycket manlig svensk mönstermedborgare som i kraft av sina ärofulla hjältedåd och väl medveten om sitt eget värde ställde villkor för sin medverkan i skapandet av den nya staten. Krigets och kampens värld utnyttjades här som så ofta i historien som en mycket kraftfull retorisk resurs för att göra anspråk på manlighet, rättigheter och auktoritet.

Skjutövningar och pennfäktning

Manliga medborgarideal och politisk verksamhet i Billnäs brukssamhälle, ca 1918–1930

En sommarkväll 1921 misshandlas och knivhuggs en bruksarbetare från Billnäs på gårdsplanen bakom Folkets hus ”Rientola” i Karis köping. Våldsdådet är en upprepning av de senaste årens våldsamma möten mellan skyddskårister och medlemmar ur arbetarföreningen. Den här gången är också en poliskonstapel och medlemmar ur Karis frivilliga brandkår inblandade. Den socialdemokratiska tidningen *Arbetarbladet*, som rapporterade om dådet, påpekar att gärningsmännen hade varit under rusdryckernas inflytande.

Landsvägsslagsmål och enskilda fall av misshandel förekom med jämna mellanrum i Karis-Billnäs, i synnerhet under lördagskvällarna. På landsvägen mellan Karis och Billnäs brukade eleverna från Billnäs trädgårdsskola iklädda skyddskårsuniform slåss med arbetarpojkar som återvände hem från arbetarföreningens eller ungdomsklubbens kvällssoaré. I tidningen *Västra Nyland*, det lokala borgerliga språkröret, uteblev oftast rapporteringen om slagsmålen och misshandeln som pågick mellan skyddskårister och arbetare i bygden. När sådana fall rapporterades talades det om ”finskspråkiga arbetare” eller ”nyligen frisatta rödbanditer” som ställt till med oroligheter där skyddskåren sedan varit nödsakad att ingripa.¹

Dessa våldsamma konfrontationer mellan skyddskårister och medlemmar ur arbetarrörelsen var en del av vardagen i lokalsamhället efter inbördeskriget 1918. Skiljelinjen som fortsättningsvis delade lokalsam-

1. *Arbetarbladet* 3.8.1921, *Västra Nyland* 5.6 och 17.6.1919; Alf-Erik Helsing, *Berättelser från Billnäs 2. En andra och kompletterad utgåva* (Ekenäs 2006), s. 137.

hället efter kriget var tidvis mycket påtaglig. I tidningsrapporteringen om dylika våldsbrott, där skyddskårister och arbetare konfronterades, gav den socialdemokratiska pressen bilden av en fredlig arbetare som blev angripen av berusade våldsamma skyddskårister. Den borgerliga pressen talade å sin sida om skyddskårens samhällsbevarande betydelse för att lugna en farlig och revolutionsbenägen pöbel.

I denna uppsats undersöker jag förhållandet mellan olika män i Billnäs bruksamhälle efter inbördeskriget 1918. Männerna hade olika social bakgrund och tillhörde olika sociala grupper i lokalsamhället. Deras samhällsposition bestämdes av klass, språk och könade positioner. Hur förhöll sig dessa män till andra män från andra sociala grupper i lokalsamhället? Hur förhöll sig männen till den egna gruppen? Hur såg idealen ut för medborgerligt engagemang och hur konstruerades medborgaridealen inom de olika politiska verksamhetsformerna?

De olika samhällspositionerna efter inbördeskriget framträder i den politiska verksamheten inom den lokala skyddskåren och arbetarrörelsen. De representerade två olika politiska kulturer, med vitt skilda medborgarideal, vilka manifesterades i lokalsamhället. Båda föreningarnas verksamhet syftade till att fostra sina medlemmar till att praktisera sitt medborgarskap.

Dessa lokala politiska kulturer och deras medborgarideal undersöks här med fokus på manlighet. Detta görs framför allt med hjälp av begreppet *motbild*. Termen förknippas inom manshistorisk forskning främst med nationalismforskaren George L. Mosse, som använde den för att visa på hur man i Tyskland under 1800-talet och början av 1900-talet använde sig av negativa stereotypa bilder av judar, luffare, homosexuella och sinnessjuka för att framhäva förträffligheten och överlägsenheten hos den ”riktige” tyske mannen.² I Billnäs utnyttjades motbilder av motståndaren för att stärka den egna självbilden inom både skyddskåren och arbetar- och fackföreningarna. I den här uppsatsen granskar jag dessa motbilder och hur de mättes relationellt till varandra i syfte att skapa en bild av den goda manliga medborgaren i det efterkrigstida samhället.

2. George L. Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity* (Oxford & New York 1996).

Billnäs Frivilliga Brandkår 1922 uppställd utanför brandkårens byggnad vid bruket. Personerna på bilden är såväl tjänstemän som arbetare vid bruket. Bild: Pojo fotoklubb, Pojo lokalhistoriska arkiv, Fiskars.

Inom skyddskåren upprätthölls aktivt fiendebilderna från inbördeskriget, där arbetarna betraktades som opålitliga och samhällsfarliga personer vilka måste bevakas och kontrolleras i lokalsamhället. Skyddskåren hade en samhällsposition som var nästintill hegemonisk och den agerade som representant för den lagliga ordningen i lokalsamhället. Arbetar- och fackföreningen positionerade sig däremot som utmanare av skyddskårens hegemoni.³ Den arbetarkultur som odlades inom mellankrigstidens finländska arbetarrörelse har även i tidigare forskning betraktats som en motkultur till den vita hegemonin i samhället; termen ”läger-mentalitet” har använts för att beskriva hur medlemmarna upplevde sig vara förtryckta och utsatta i förhållande till den vita hegemonin.⁴

I denna uppsats finns liknande utgångspunkter som i Risto Alapuros mikrohistoriska studie av den moderna politikens uppkomst och

3. Risto Alapuro, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933* (Helsinki 1994), s. 225–227.

4. Raimo Parikka, 'Paikallinen työläisyhteisö, työväenkulttuuri ja työväenliike', Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen & Juha Hannikainen (toim.), *Väki voimakas 3. Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan* (Helsinki 1987), s. 119–152, här s. 137. Pauli Kettunen, 'Miksi toista työmarkkinaosapuolta kutsutaan liikkeeksi?', Kaj Ilmonen & Martti Siisiäinen (toim.), *Uudet ja vanhat liikkeet* (Tampere 1998), s. 101–135, här s. 112.

medborgerlig aktivitet på lokal nivå i det tidiga 1900-talets Finland. Det moderna Finlands politik och medborgarideal skapades inom den föreningsverksamhet som uppstod i lokalsamhället. Genom lokalsamhället kan man studera hur människor konkret gick samman, formulerade och idkade medborgerlig aktivitet.⁵

Den moderna politikens framväxt på lokalplanet i Billnäs synliggörs här genom att ett analytiskt fokus läggs på föreningsverksamheten: hur män slöt sig samman och började tillämpa moderna idéer och ideal om medborgarskap. Avsikten är inte att framställa Billnäs bruk som representativt för hela det finländska samhället, utan att visa hur de begrepp och föreställningar som hörde till modern politik – nation, etnicitet, medborgarskap, klass och kön – kom till användning även i Billnäs.

Medan Alapuro främst analyserade individers sociala nätverk utgående från ett klassperspektiv, är syftet i den här uppsatsen att integrera kön och klass i förståelsen av individers utövande av medborgarskap. Som en invändning mot Alapuros studie kan framföras att kön har fått en undanskymd roll vid granskningen av medborgerlig aktivitet på lokal nivå, trots att det huvudsakligen var män som verkade tillsammans i föreningarna.

I artikeln tillämpas mikrohistorisk närläsning av olika slag av källmaterial bestående av dagböcker, föreningsprotokoll, handskrivna tidningar, minnesberättelser, myndighetsarkiv och dagstidningar. Den studerade tidsperioden är främst det första årtiondet efter inbördeskriget.

Ett tvåspråkigt brukssamhälle

Det lokalsamhälle jag utgår ifrån är Billnäs bruk i västra Nyland. Bruket fanns i Pojo kommun intill gränsen till Karis stationssamhälle. Vid bruket arbetade drygt 300 personer efter inbördeskriget, och befolkningen var huvudsakligen svenskspråkig med en inflyttad finskspråkig minoritet bland arbetarna. Under inbördeskriget 1918 tillhörde bruket det röda centret i västra Nyland och kriget avslutades med en kort och våldsamt strid mellan tyskar och rödgardister i april 1918.⁶

5. Alapuro, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*, s. 14–15.

6. Martin Klöveborn, *Die Sprachliche Struktur Finnlands 1880–1950. Veränderungen im sprachlichen Charakter der finlandsschwedischen Gebiete und deren bevölkerungs-, wirtschafts- und sozialgeographische Ursachen* (Helsingfors 1960), s. 66–67; Sture Lindholm, *Röda moln över industribygd. Arbetarsocknen Pojo under inbördeskriget 1918* (Ekenäs 2007), s. 98–104.

Billnäs representerade ett tidstypiskt industrisamhälle beläget på landsbygden. Tiden kring inbördeskriget innebar ett uppbrott från det gamla till det moderna samhället som påverkade samhällsförhållandena i brukssamhället. Den gamla brukspatriarkala maktordningen som hade sina rötter i ståndssamhället hade gått under. Den hade förlorat sin auktoritet redan i och med rösträttsreformen och de nya medborgerliga rättigheter som ifrågasatte den brukspatriarkala maktövningens legitimitet.

Återhämtningen och formulerandet av en ny politik var en reaktion på de händelser som utifrån påverkade människorna i lokalsamhället. Bruksborna handlade på lokal nivå, men man var öppen för intryck och inflytande som kom från den nationella och internationella nivån. I lokalsamhället framträder återhämtningen efter inbördeskriget och förhållandet mellan olika sociala grupper på en konkret nivå.

Det saknas tidigare forskning om förhållandena i svenskspråkiga lokalsamhällen efter inbördeskriget, i synnerhet vad gäller förhållandena mellan röda och vita bland den svenskspråkiga befolkningen. Magnus Westerlund för fram hur den svenskspråkiga högern överbetonade den svenskspråkiga insatsen i den vita armén och de svenskspråkigas betydelse för den vita segern 1918. Detta gjordes i syfte att försvara den svenskspråkiga elitens ställning i den nya finländska nationalstaten. Westerlund pekar vidare på avsaknaden av forskning som berör eventuella motsättningar exempelvis på lokal nivå mellan vita och röda svenskspråkiga.⁷

Försvaret av den svenska hembygden och det vita fosterlandet

Skyddskåren representerade det vita Finlands medborgarideal och medborgerliga verksamhet i lokalsamhället efter inbördeskriget. Som tidigare forskning visat, var inte det vita Finland enigt under mellankrigstiden utan politiskt splittrat mellan de olika borgerliga politiska blocken. T.o.m. på lokal nivå fanns det intressemotsättningar bland vita. Dessa gällde i synnerhet hur man skulle förhålla sig till de besegrade röda.

7. Magnus Westerlund, 'Harhaanjohdetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat. Ruotsinkieliset suomalaiset ja vuoden 1918 sota', Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla* (Helsinki 2006), s. 123–165, här s. 165.

I skyddskåren kunde männen förenas kring den gemensamma viljan att försvara hembygd och fosterland. Skyddskårens fortsatta existens efter inbördeskriget påminde lokalsamhällets invånare om den vita hegemonin i samhället. Skyddskåristerna själva ansåg att de förde vidare frihetskrigets arv till eftervärlden och värnade om hågkomsten av krigets segrare och deras offer. Man kan utgå från att skyddskårsideologin och -identiteten byggdes upp diskursivt genom tillämpandet av motbilder av det vita samhällets föreställda fiender.⁸ Till segrarsidans hegemoniska projekt hörde konstruktionen av den vita versionen av minnet av krigshändelserna, legitimeringen av de hårdhänta tagen mot de röda, samt domstolsprocesserna mot de röda arbetarna efter inbördeskriget.⁹

I det följande används som källor bl.a. den lokala skyddskårens protokoll och årsberättelser och skrivelser i dagspressen som formulerade den vita hegemonin. I fokus står emellertid en dagbok skriven av en lokal skyddskårist samt de utlåtanden till statsförbrytardomstolen som skrevs av lokala skyddskårister i Pojo i samband med dömandet av röda från orten. I dessa utlåtanden försökte lokala skyddskårister påverka domstolsprocessen till den lokala makthavande elitens fördel; arbetare som behövdes och betraktades som pålitliga försökte man återinlemma i produktionen och arbetet vid bruken och godsens. Samtidigt följde utlåtandena den rådande vita diskursen vid krigsslutet; hur ”upproret” hade börjat, vilka som var skyldiga respektive oskyldiga, vem som blivit vilseledd och vem som hade agerat som ”huligan” och vilselett andra. I den här processen skapades uppfattningar om arbetarna som i stor utsträckning följde den vita tolkningen av kriget och påverkade den framtida integreringen av röda i lokalsamhället.

Den dagbok som fördes av Alexander Rajalin år 1918 beskriver ingående händelserna i Pojo socken ur en skyddskårsaktivists perspektiv, fr.o.m. tyskarnas ankomst i början av april fram till förhören

8. Ulla Aatsinki resonerar med hjälp av Stuart Halls diskursanalytiska tillämpning i studiet av identitetskonstruktioner, här avser Aatsinki hur den vita identiteten byggdes upp i lokalsamhället efter 1918. Ulla Aatsinki, *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918* (Tampere 2008), s. 293.

9. Miika Siironen, 'Kurivallan koneistona – Suojeluskunta osana vuoden 1918 sodan voittajien hegemonista projektia', Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ratkaisumalleja 1900-luvulla* (Helsinki 2006), s. 166–202.

och skrivandet av utlåtanden om röda under maj månad då kriget var avslutat. Dagboken kan inte betraktas som en autentisk samtida källa, eftersom det finns indikationer på vissa efterhandskonstruktioner. Dagboksanteckningarna om enskilda händelser kunde följa längre resonemang som har likheter med vad som skrevs i offentligheten månaderna efter kriget. Därför fungerar dagboken som en senare tolkning eller en minnesberättelse om 1918 års händelser, skriven i syfte att legitimera den vita hegemonin i lokalsamhället. De händelser som Rajalin beskriver ägde dock rum och det finns inga skäl att betvivla att han var med om och upplevde dem. Rajalin agerade trots allt som den lokala skyddskårsstabens skrivare och var närvarande under samtliga förhör av lokala röda som skulle dömas av statsförbrytardomstolen.

Alexander Rajalin skrev i sin dagbok bl.a. om det medborgarmöte som hölls i kommunen 7.4.1918, dagen då Pojo skyddskår bildades. Han beskriver skiftet från det gamla samhället till den moderna nya ordningen som skyddskåren skulle förverkliga i lokalsamhället:

Jag går till kyrkan för att höra kungörelsen uppläsa och får på samma gång del av en uppbygglig fredspredikan med uppmaning till förlåtande sinne, dämpat hämndbegär och all möjlig mildhet [...]. Samma söndag medborgarmöte i kommunalhuset frågan om bildandet av skyddskår diskuterades [...]. Hårda ord, raka motsatsen till predikan i kyrkan [...]. Man är beredd att återinföra den lagliga ordningen.¹⁰

Skyddskåren som uppstod bestod av brukstjänstemän, bönder och godsägare. Billnäs tillhörde Pojo skyddskårs starkaste enskilda avdelningar. Kåren värvade sina medlemmar från eleverna i brukets trädgårdsskola och dess befäl bestod av kontorstjänstemännen. Det var alltså en yngre generation av borgerligt sinnade män som bildade stommen för skyddskåren.¹¹

Till skyddskårens första uppgifter hörde att tillfångata röda och föra dem inför rätta. Skyddskåren deltog också i upprepningarna av de nordliga finska socknarna i västra Nyland. Under maj månad tillämpades hårda tag mot de röda: skyddskåren avrättade åtminstone tre lokala röda arbetare från Billnäs utan dom.¹² En ung skyddskårist från Pojo

10. Alexander Rajalins "dagboks-brev" 1918 D78/148, Handskriftssamlingen vid Åbo Akademis bibliotek.

11. 'Pojo skyddskår', red. Appelgren, *Skyddskårister och lottor i svenska Nyland. Nylands södra skyddskårsdistrikt och Nylands södra Lotta Svärd-distrikt* (Helsingfors 1944), s. 170–172.

12. KT 31 FSA:s terrorstatistik 1918, 1918 års arkiv, Arbetarkivet, Helsingfors.

skrev år 1936 till ”Krigsarkivets historiekommitté över Frihetskriget” om hur skyddskåren hade fått ta till hårda tag mot de röda fångarna:

Framryckningen fortsatte och vi tågade in i byn där befolkningen småningom samlades gråtande, skrattande och lyckliga över befrielsen. [...] Truppen inkvarterades i arbetarföreningens lokal. Där förevisades för oss ett halv kilos lod, försett med en repslinga som handtag, en slaktmask och velocipedkätting genomdragen med en gummisnodd, vilka redskap enligt befolkningen på orten utsago använts för att tortera fångar. Hade man tidigare hyst vissa betänkligheter för att döda medmänniskor så försvunno dessa nu helt och hållet. Folk som för sitt höga nöjes skull tortera fångar kan dock icke betraktas som människor i vanlig bemärkelse utan äro en ohyra, som bör utrotas. Samma och följande dag togos vid rensningen av traktens skogar ett antal skingrade röda, vilka delvis ställdes inför ståndsrätt och arkebuserades, delvis sändes till fångläger.¹³

Det hör till ovanligheten att dylika arkebuseringar beskrivs så rättframt i minnesberättelser bland skyddskårister eller bland de vita som deltog i inbördeskriget. Berättaren i fråga legitimerade avrättningarna i Nummis genom att anspela på fiendens omänsklighet. En fiende som tagit till sådana omänskliga grepp som tortyr och terror förtjänade ett hårt straff. Också en samtida källa talar för liknande hårda tag mot de röda fångarna; i ett utlåtande till statsförbrytardomstolen krävde skyddskårsstaben i Pojo hårda tag mot en rödgardist i Billnäs:

[H]ar enligt samstämmiga vittnens utsago, bland vilka hans broder [...] vilken den 14 hithämtades från Sveaborg och numera lidit sitt välförtjänta straff, är att, deltagit i mordet på tvenne ynglingar hemmahörande i Ekenäs, Furubjelke och Holmström: vilket mord förövades under operationerna mot Kyrklätt-Kåren på gränsen mellan Ingå och Degerby. Har deltagit i Padasjoki kampanjen med Karis röda garde och är en i alla avseenden fullständigt degenererad individ, av vilket det pånyttfödda landet aldrig kan få varaktigt gagn.¹⁴

Brodern till den person som skyddskåristen Armas Appelgren beskriver var en av de tre från Billnäs som utan dom arkebuserades av skyddskåren den 21 maj 1918.¹⁵

13. ”Redogörelse över deltagande i Frihetskriget” 9.3.1936, PK 869:12, Kantahenkilökunnan vapaus- ja heimosotamuistelmia, Riksarkivets enhet i Sörnäs, Helsingfors.

14. VRYO 960, Riksarkivet, Helsingfors. Utlåtandet återfinns i en annan rödgardists brottsakt i samband med skyddskårens brev till statsförbrytardomstolen, där Appelgren lyfter fram fem lokala röda som i maj 1918 var fängslade i Sveaborg och som skyddskåren ville ha avrättade.

15. KT 31 FSA:s terrorstatistik 1918, Arbetararkivet, Helsingfors. Databasen över krigsdöda i Finland 1914–1922: http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/surmatutpunaiset_0 (4.10.2011).

För att skyddskåristen skulle hantera sitt medborgerliga ansvar och för att bringa lag och ordning i samhället efter kriget, krävdes inre och yttre styrka från kårens medlemmar, och ibland även brutalitet eftersom fienden var brutal. Alexander Rajalin beskriver i sin dagbok läget i kommunen som oroligt, där de röda änkorna och hustrurna ”med äkta kvinnligt oförstånd” hotade att hämnas mot skyddskåristerna och barnen lärt sig att skrika ”slaktare!” åt skyddskårister. Rajalin var dock av den åsikten att de röda inte hade lärt sig något av följderna av sin upproriskhet. Därför krävdes nu hårda tag och förändringar i lokalsamhället för att ”när en gång igen männen blir fria, en annan luft möter dem i de hem, dit de återvända. Annars har vi ett olidligt tillstånd för lång, lång, tid framåt.”¹⁶

Efter utrensningarna av ”opålitliga röda” följde nästa fas i skyddskårsverksamheten, då utvalda fängslade röda skulle hämtas tillbaka från fånglägren. Tillsammans med bruksledningen sammanställdes listor över ”dugliga arbetare” som bruket önskade få befriade. Listorna sändes med enskilda rekommendationsbrev till statsförbrytardomstolen i syfte att befria enskilda arbetare och återfå dem till produktionen. På ett intressant sätt förknippades i breven enskilda arbetares yrkeskunskap med att de var ”lugna” eller ”sansade familjefäder”. Enligt de vita arbetsgivarna var detta egenskaper som gjorde att arbetarna kunde återintegreras i samhället.¹⁷ Skyddskårens roll för de efterkrigstida lokala arbetsmarknadsförhållandena var av stor betydelse. Den deltog i urvalsprocessen av ”pålitlig arbetskraft” och garanterade att arbetsfred upprätthölls i bruket.

Efter sommaren 1918 avtog tillfälligt Pojo skyddskårs verksamhet, vilket väckte kritiska kommentarer bland dem som fortsättningsvis var aktiva. De aktiva skyddskåristerna påpekade att landet i princip ännu befann sig i krigstillstånd, ”bolsjevikagenter och -sabotörer lurade överallt” och många röda började återvända hem från fånglägren.¹⁸ Pojo skyddskårs manskap förblev under 100 man i en kommun med drygt 5 000 invånare. Med andra ord var skyddskåren inte en lika stark med-

16. 11.4, 22.4, 6.5.1918, Alexander Rajalins ”dagboks-brev” 1918 D78/148, Handskriftssamlingen vid Åbo Akademis bibliotek.

17. VRO 6248, Riksarkivet, Helsingfors. I denna brottsakt finns listor över arbetare som Billnäs Bruk ville ha tillbaka eftersom de var ”yrkeskunniga” och ”behövliga för produktionen”. Brev från B.B till Kronolänsmannen 19.5.1918, 1064 Kronolänsmännen, F Kirjeistö, Fiskars OY – Billnäs fabriker, ELKA, S:t Michel.

18. *Västra Nyland* 5.6.1919.

borgarorganisation som i de övriga västnyländska landsbygdskommunerna. Man uppmanade medlemmarna till större aktivitet genom att hänvisa till de oroliga samhällsförhållanden som krävde ”varje samhällsbevarande medborgares” engagemang.¹⁹ I en av årsberättelserna för skyddskårsverksamheten påpekades det medborgerliga ansvar varje enskild medlem innehade:

Att utan anmälan om giltigt förfall utebli från den ena manövern efter den andra är icke överensstämmande med god medborgaranda samt skyddskårslöftets innersta mening och gläder endast samhällsordningens fiender – de röda avgrundsmännen. Kärlek till fosterlandet och hembygd bör mana alla skyddskårister, att ägna skyddskåren mera omtanke.²⁰

I tidningen *Västra Nyland* rapporterades om hur finskspråkiga kom med Helsingforståget till Karis-Billnäs och fräckt stal tvätt som hängde på tork eller ryckte upp potatisplantor ur invånarnas trädgårdsland.²¹ Men dessa påstådda stölder var endast symptom på en faktisk oro över tryggheten i den svenska hembygden och en rädsla för finskheten, som ansågs föra med sig den samhällsfarliga socialismen.

I december 1918 publicerades en insändare skriven av signaturen ”Andelman” som berörde Pojo Andelshandels nystart efter kriget. Pojo Andelshandel hade grundats av kommunens socialdemokrater och hade efter inbördeskriget övergått från det borgerliga Centralandelslaget till det socialdemokratiska OTK. Skribenten varnade för konsekvenserna av att Pojo Andelshandel hade övergått till det finskspråkiga OTK och frågade, ”vad ha hederliga svenska arbetare att göra i dessa ’framstegsvänliga’ organisationer?”. Skribenten påpekade att ledningen i OTK var kända ”upprorsmän” som var medskyldiga till de rödas plundringar under inbördeskriget.

Men det ser ut, som om de, som makten hava i Pojo Andelsförening, skulle föga bekymra sig härom. Man har ju till och med efter andelshandelns mångårige, duktiga föreståndare Axel Lindroos, avgång antagit en viss Karhu, finsk socialist, till föreståndare. Då av gammalt finska socialister, bl.a. Jussi Rosvall, sitta i ledningen och representera andelsfolkets möten på *finska* [...]. De envist tala finska, tills de

19. Årsberättelserna 1920–1929, Sk 1878a Pojo skyddskårs årsberättelser 1921–1929, Skyddskårens arkiv, Riksarkivets enhet i Sörnäs, Helsingfors.

20. Årsberättelse över Pojo skyddskårs verksamhet år 1922 angiven till årsmötet den 4.2.1923, Sk 1878a Pojo skyddskårs årsberättelser 1921–1929, Skyddskårens arkiv, Riksarkivets enhet i Sörnäs, Helsingfors.

21. *Västra Nyland* 17.5.1924.

få sina medgörliga svenska ”kamrater” att också göra det. Och att de vid tillfälle ej nöja sig endast härmed, fingo de svenska kommunerna under röda upproret i rikt mått erfare [...]. Karhu kallar med den för hans parti utmärkande agitatoriska lögnaktiken de svenska handelslagen i västra Nyland ”reaktionära”, och han tror sig synbarligen kallad hit från sin obemärkthet i finnmarken för att i denna ursvenska bygd införa den enda rätta finsk-socialistiska ”framstegsvänligheten”. Vi har här ett färskt och dräpande exempel på den verkliga innebörden av denna ”framstegsvänlighet” i Karis Andelshandel, som av sina egna ”framstegsvänliga” förtroendeman plundrades i våras.²²

Förutom att man varnade för de finskspråkiga och socialismens återkomst, riktades kritik mot det ”slapphänta” förhållningssättet mot de röda, vilkas verksamhet hade fått återuppstå.

Detta visar på en splittring bland de vita i kommunen efter inbördeskriget. Från kommunens Sfp-aktiva bönder riktades anklagelser mot bruksförvaltarna för att dessa förhöll sig slapphänt mot arbetarna som fått återuppta arbetarföreningarnas verksamhet.²³

”Slapphäntheten” mot de röda och rädslan för förfinskning av kommunen blev mobiliserande faktorer för skyddskårens fortsatta verksamhet. Trots meningsskiljaktigheter inom den lokala Sfp-avdelningen skulle skyddskåren utåt framstå som enig och som försvararen av fosterlandet och den svenska hembygden. Där politiken trasslade in sig i sina interna stridigheter ville skyddskåren framstå som den kraft som skapade enighet och ordning i leden.²⁴

De moderna dragen i skyddskårsverksamheten framträdde i strävandena att fostra starka individer för det nya fosterlandet.²⁵ Det här framträdde tydligt t.ex. i skytte- och idrottstävlingarna där Pojo skyddskår presterade mycket bra i nationella tävlingar med hjälp av sina unga medlemmar. I Billnäs blev kontoristen Henning Springert en frontfigur för skyddskårens idrottsliga verksamhet under 1920- och 1930-talen.²⁶ Springert verkade även som brandkårschef i bruket och under hans tid ”rensades” Frivilliga Brandkåren från röda. Genom att samtidigt inkludera enskilda bruksarbetare i brandkårsverksamheten försökte man leda dem bort från arbetarföreningarna. I likhet med skydds-

22. *Västra Nyland* 12.12.1918.

23. *Västra Nyland* 17.5 och 20.5.1919.

24. Årsberättelse 1920, Sk 1878a Pojo skyddskårs årsberättelser 1921–1929, Skyddskårens arkiv, Riksarkivets enhet i Sörnäs, Helsingfors.

25. Alapuro, *Suomen syntä paikkallisena ilmiönä 1890–1933*, s. 233.

26. Appelgren, 'Pojo skyddskår', s. 171–172.

kåren strävade man även inom FBK efter att förverkliga ett modernt manligt medborgarideal som hyllade individuell styrka och försvaret av ”det gemensamma bästa”.²⁷

Den nya människan – den självbildade och nyktre arbetarmannen

Arbetarrörelsen återkom inte efter inbördeskriget med samma styrka som den tidigare hade haft i Billnäs. Det tog över ett år innan Billnäs svenska arbetarförening återupptog verksamheten, vilket ägde rum i september 1919. Nederlaget, den vita terrorn och erfarenheterna från fånglägren var säkerligen traumatiska för många arbetare. Rädslan att bli uppsagd eller komma på kant med den vita bruksledningen hindrade likaså många från att ställa sig i arbetarrörelsens led. Dessutom hade bägge de lokala arbetarföreningarna, som före kriget varit mycket livskraftiga, förlorat sina ledare i samband med att dessa antingen arkebuserats, satt fängslade eller hade flyttat från orten. Den finskspråkiga arbetarföreningen förblev nedlagd och de finskspråkiga arbetare i Billnäs som engagerade sig politiskt efter kriget gick med i grannorten Karis finska arbetarförening.²⁸

Billnäs svenska arbetarförenings första möte 7.9.1919 blev ett tillfälle att ventileras och öppet tala om det senaste årets traumatiska erfarenheter.²⁹ I den österbottniska socialdemokratiska tidningen *Folkbladet* (*Arbetarbladet* hade inte ännu börjat utkomma) publicerades den 29 september 1919 en lista på 32 röda Billnäsbor som avlidit till följd av kriget, terrorn eller i fånglägren.³⁰ Under de första mötena i september 1919 beslutade man om att samla in namnen på dem som tillhört föreningen och avlidit 1918 samt dödsorsaken i varje enskilt fall. Uppgifterna samlades in i samband med SDP:s försök att få till stånd partiets terrorstatistik.³¹ Det här var de lokala föreningsaktivisternas sätt att hantera sina erfarenheter av inbördeskriget.

Krigets orsaker och den efterkrigstida apatin inom arbetarleden,

27. Billnäs brandkårs historik 1938, Pojo samling, Historik och hembygdsminnen, Pojo lokalhistoriska arkiv, Fiskars; Helsing, *Berättelser från Billnäs* 2, s. 106.

28. Helsing, *Berättelser från Billnäs* 2, s. 56–59.

29. Mötesprotokoll 7.9.1919, CA:3 Protokollbok 1916–1934, CA Föreningens protokoll, C Protokoll, Billnäs svenska arbetarförenings arkiv, Lokalhistoriska arkivet ”Arresten” i Karis.

30. *Folkbladet* 29.9.1919.

31. Mötesprotokoll 7.9.21.9.1919, CA:3 Protokollbok 1916–1934, Billnäs svenska arbetarförenings arkiv Lokalhistoriska arkivet ”Arresten” i Karis.

som tog sig i uttryck i superi och oförmåga att arbeta eller verka i lokalsamhället³², väckte bland några aktiva föreningsmedlemmar ett intresse för självbildning och studiecirkelverksamhet. Billnäs hade sedan 1901 en livskraftig kristen freds- och nykterhetsförening som hade engagerat många arbetare och där självstudier och studiecirkelverksamhet hade varit viktiga. Man ville i synnerhet locka arbetarungdomarna till arbetarföreningens verksamhet och få till stånd ”meningsfull” självbildningsverksamhet bland dem. Orsaken till detta låg i de äldre föreningsmedlemmarnas kritik av arbetarungdomarna som hellre besökte ortens borgerliga ungdomsföreningar där det dansades och förtärdes alkohol trots förbudslagstiderna.³³

Självbildning och studiecirkelverksamhet ansågs även vara av stor vikt då arbetarna fick möjlighet att delta i det kommunala beslutsfattandet. I och med att politiken förändrades i lokalsamhället och försköts bort från de tidigare massmötena i riktning mot de nya representationsarenorna i kommunalfullmäktige och riksdag, krävdes det nu belästa och bildade personer som kunde representera föreningen på dessa arenor.³⁴ Samtidigt var självbildningen, liksom skyddskårens medborgarideal, ett modernt medborgarideal som tog avstånd från det gamla samhället. Arbetarna måste bilda sig själva och ta ansvar för sina egna liv.

I den handskrivna tidningen ”Myran” som utgavs av Billnäs nykterhetsförening talade man för arbetarnas självbildning genom att hänvisa till hur de ideal som omhuldats av högt bildade personer i samhället hade varit en ”stor villfarelse” ”som gått under med världskrigets blodsutgjutelse och motsättningar mellan nationer och klasser.” Man skrev vidare:

De bättre vetande och de, som haft makt och myndighet ha dragit fördel av det enkla folkets naiva godtrogenhet och okunnighet – av deras enfald och plikt känsla.³⁵

-
32. Inom den kommunala fattigvården framkommer det fall av ”superi bland röda”, exempelvis: Mötesprotokoll 23.4.1924, EI7 Fattigvårdens protokollbok 5.8.1919–t.o.m. 1925, Fattigvården, Pojo kommunarkiv.
 33. Mötesprotokoll 13.3.1921, 9.10.1922, CA:3 Protokollbok 1916–1934, Billnäs svenska arbetarförenings arkiv Lokalhistoriska arkivet ”Arresten” i Karis. Abl 20/1921.
 34. ”Handbok i Föreningsverksamhet för medlemmar av socialdemokratiska arbetarorganisationer”, Helsingfors 1919. Styrelsen för Finlands sv. Arbetareförbund. HC24 Tryckt material, HC Olika, olika, Finlands Svenska Socialdemokraters arkiv, Arbetararkivet, Helsingfors.
 35. Nykterhetstidskriften ”Myran” nr 4, 5.4.1918, Billnäs nykterhetsförenings arkiv, Pojo lokalhistoriska arkiv, Fiskars.

Det var nykterhetsföreningen, som tillhörde IOGT – d.v.s. International Organization of Good Templars – som gick i bräschen för självbildningsarbetet bland arbetarna i Billnäs. Nykterhetsföreningen hade ett starkt fäste bland bruksarbetarna sedan föreningen grundades 1891. De två Billnäs-arbetare som introducerade självbildningsarbetet i Billnäs svenska arbetarförening efter inbördeskriget, timmermannen och sedermera småbrukaren Artur Eklöf och snickaren Alfred Söderholm, hade båda varit medlemmar i nykterhetsföreningen.³⁶ Inom kommunalpolitiken förespråkade arbetarföreningens ledamöter Eklöf och Söderholm bildandet av en kommunal nykterhetsnämnd i syfte att sprida upplysning och bevaka den olovliga sprithandeln.³⁷

IOGT var en viktig kanal för självbildningsarbetet för den läsande och skrivande arbetaren. I nykterhetsföreningen lärde sig arbetarna att skriva en egen handskreven tidning och diskutera olika frågor som berörde nykterhet och samhälle. I det följande återges en fiktiv berättelse om ”Bröderna Opp och Ned” som ingick i nykterhetsföreningens handskrivna tidning. Där redogjordes för ”broder Opps” anslutning till Good Templar-logen och hur han avgav ett nykterhetslöfte:

En dag, då han satt i sin stilla vrå och läste märkte han, att ett brev blev lagt i hans postlåda. Det var en liten skrift från I.O.G.T. Han satte sina böcker åt sidan och började läsa skriften. Dess stora tankar och sanningar om broderskap, rusdryckesstrafikens avskaffande med alla dess frestelser och faror fann mäktig genklang i hans själ [...]. Han lade sig till vila med ett kungligt beslut i sin själ. Och nästa afton stod han i den ljusprydda salen framför vice-templarn (ordf.) Med fast blick såg han upp och lade handen på sitt klappande bröst. Och med klang av stål i sin stämma lät han sitt kraftiga ja ljuda genom logesalen. Det värmdde de äldre brödernas och systrarnas sinnen. Som en elektrisk stöt gick det genom hela skaran. Denne unge man, som så ofta i frestelsens malström sade nej, bekräftade här med sitt ord att han för hela livet ville säga nej till rusdryckesfrestelsens nedriga röster.³⁸

Idéhistorikern Ronny Ambjörnsson påpekar att dylika nykterhetslöften betydde mycket mer än att leva ett liv utan rusdrycker. Det inne-

36. VRO 82/433, Riksarkivet, Helsingfors. Billnäs nykterhetsförening skrev ett positivt utlåtande om Söderholm till statsförbrytardomstolen: ”Johan Alfred Söderholm från Billnäs bruk. Är medlem i Billnäs Nykterhetsförening som arbetar på kristlig grund, och har han med allt intresse deltagit i nyckterhetsarbetet på orten, sedan den 10de mars 1913 varför vi kunna vittsorda honom som en nyckter och städad yngling.”

37. *Västra Nyland* 17.1.1922.

38. Nykterhetstidskriften ”Myran” nr 5, 9.5.1921, Billnäs nykterhetsförenings arkiv, Pojo lokalhistoriska arkiv, Fiskars.

bar början på ett nytt liv som en ny människa. Nykterheten handlade nämligen om att leva ett människovärdigt liv utan den förnedring som rusdryckerna förde med sig. Nykterhet var att övergå från djurets stadium till att bli en människa, ett led i en upplevd civilisationsprocess.³⁹

Supandet förknippades med den vita hegemonin i lokalsamhället. Arbetarföreningen hävdade att den olovliga sprithandeln skedde utan polismyndigheternas ingripande och att skyddskåristera verkade som spritlangare i bruket. På det här sättet menade arbetarföreningen att skyddskåren var både lagbrytare och handlade omoraliskt när de langade sprit till enskilda arbetare. Dessutom förekom det att skyddskårister våldgästade arbetarföreningens kvällstillställningar där de uppträdde störande och berusade.⁴⁰

Det var oftast arbetarmännens supande och oförmåga att resa sig i samhället som ansågs vara problematiska. Nykterheten och självstudierna skulle reformera arbetarmanligheten till det bättre. Motbilden till den nyktre skötsamme arbetarmannen var suputen, de apatiska alkoholisterna i kommunen som traumatiserats av inbördeskriget. Under arbetarföreningens tillställningar och möten hände det att man fick kasta ut enskilda medlemmar som var under rusdryckernas påverkan. Man beklagade sig över ”rusdryckernas grepp om enskilda arbetare i rörelsens led”.⁴¹

Den supande arbetarmannen blev en kraftig motbild till arbetarföreningens medborgarideal: han var inte fri utan ”träl under rusdryckerna”, han blev beroende av spritlangarna i skyddskåren och han försummade sitt ansvar som familjeförsörjare.⁴²

Fredsfrågan

En annan verksamhet som var riktad mot den vita hegemonin i Billnäs var arbetarföreningens engagemang i freds rörelsen. Studiecirkeln inom Karis-Billnäs socialdemokratiska ungdomsklubb läste och dis-

39. Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930* (Stockholm 1988), s. 251–254.

40. Årsmötesprotokoll 26.6.1922 CA:3 Protokollbok 1916–1934, Billnäs svenska arbetarförenings arkiv Lokalhistoriska arkivet ”Arresten” i Karis. 4.12.1920, *Arbetarbladet*.

41. Mötesprotokoll 14.11.1920, CA:3 Protokollbok 1916–1934, Billnäs svenska arbetarförenings arkiv Lokalhistoriska arkivet ”Arresten” i Karis.

42. Nykterhetstidskriften ”Myran” Nr 9, 13.12.1920, Billnäs nykterhetsförenings arkiv, Pojo lokalhistoriska arkiv, Fiskars.

kuterade pacifistisk litteratur. I samband med detta kritiserade man ”våldsdyrkan” och ”militariseringen” av samhället. Man läste och diskuterade bl.a. Erich Maria Remarques nyutkomna roman *På västfronten intet nytt*, och de yngre medlemmarna jämförde romanens handling med sina erfarenheter i värnpliktsarmén.⁴³

Ungdomsklubbens studieledare Artur Eklöf och Emil Lind skrev en lång motion till Finlands Svenska Arbetarförbunds kongress 1927 angående partiets försvarsprogram. I motionen tog Eklöf och Lind kraftigt avstånd från ”militarismen” som enligt deras tycke inte var förenlig med socialdemokratins.⁴⁴

Skyddskåren representerade i lokalsamhället den ”militarism” och ”våldsdyrkan” som arbetarföreningen opponerade sig emot. I likhet med nykterhetsfrågan förde fredsfrågan fram idealet om den ”nya människan” som inte tog till vapen eller slogs i ”blodiga brödrakrig”. Världskrigets färd hade ”vanställt friska unga män och förvandlat dem till krymplingar och invalider”. I studiecirkeln diskuterades hur det kommande kriget skulle bli än mer destruktivt p.g.a. stridsgasen som återigen skulle skörda ”miljontals unga friska män”.⁴⁵ Krigets följder hade man upplevt konkret i lokalsamhället 1918, vilket diskuterades återkommande i nykterhets- och fredsforeningens handskrivna tidning och i dess verksamhet:

Lemlästade invalider, änkor och faderlösa åskådliggöra krigets följder och osanningen i allt krigsförhållande. Kriget, hatet och våldet bör bekämpas av alla dem, som älska sanningen och vilja lyda densamma.⁴⁶

De som aktivt förespråkade fredsfrågan var också övertygade reformistiska socialdemokrater. Men hur förhöll man sig då till den väpnade kampen som de röda garderna hade fört 1918? Ser man på Billnäs svenska arbetarforenings styrelse under 1920-talet, så hade samtliga medlemmar haft en tämligen passiv roll under inbördeskriget. Även

43. Mötesprotokoll 2.2,16.2,23.2.1930, Cb:1 Studiecirkelns protokollbok, Cb Övriga protokoll, C Protokoll, Karis-Billnäs soc.dem. ungdomsklubbens arkiv, Lokalhistoriska arkivet ”Arresten” i Karis.

44. Förbunds-kongress protokoll FSA kongress 23–24 mars 1929 i Helsingfors, CA1 Förbunds-kongressernas protokoll 1906–1950, FSA arkiv, Arbetararkivet, Helsingfors.

45. Mötesprotokoll 2.2.1930, Cb:1 Studiecirkelns protokollbok.

46. ”Löggen i sanningens kläder” Referat i Billnäs freds- och nykterhetsforening av José Fredenstjärna publicerat i ”Fram!” nr 1, 19.1.1922, José Fredenstjärnas klippbok, Billnäs nykterhetsforenings arkiv, Pojo lokalhistoriska arkiv, Fiskars.

de övriga ledande personerna i Billnäs svenska arbetarförening under 1920-talet hade deltagit som vakter eller skött civila ärenden för de röda under inbördeskriget. Artur Eklöf hade varit medlem i den röda civilförvaltningen under kriget men vägrade att gå med i röda gardet. Enligt sina egna ord hade Eklöf ur sin motvilja att gå med i röda gardet utvecklat en pacifistisk uppfattning:

Till revolutionen förhöll jag mig skeptisk. Jag trodde inte riktigt på den. Dom skulle nog ha med mig i röda gardet men jag gick int. Jag läste mycket redan då och funderade på hur det skulle ordnas efteråt. Av en lärarinna som hette Fagerholm, och som kallade sig Fredenstjärna då hon skrev fredsdikter, hade jag fått låna en bok om han som grunda Röda korset. Där hade jag läst regler som gäller i krig. Här i trakten hade två studerande pojkar skjutits. Åt en som varit med sa jag, att om det här ska betraktas som en revolution så ska ni veta att det gäller samma regler som i krig; om man skjuter en vapenlös så är det mord.⁴⁷

Språket som skiljelinje bland arbetarna

De lokala socialdemokraterna betonade att man inte hade samma problem med språkfrågan som de borgerliga. Det här användes oftast av arbetarföreningen som ett politiskt slagträ mot de borgerligas ”svensknationalism”.⁴⁸ Men i den lokala socialdemokratiska arbetarföreningens förhållande till de lokala kommunisterna fanns det en underton av rivalitet mellan språkgrupperna inom arbetarkollektivet.

Den kommunistiska verksamheten hade ett fotfäste bland finskspråkiga arbetare i Billnäs. Bland de ledande personerna fanns metallfackledaren Juho Kanerva, en inflyttad finskspråkig från Bjärnå, som 1934 häktades av Detektiva centralpolisen för att ha upprätthållit en ”underjordisk kommunistcell”⁴⁹ tillsammans med sina söner. I förhören hos Detektiva centralpolisen redogjorde Kanerva för kommunismens möjligheter i Karis-Billnäs. Han konstaterade att ”tvåspråkigheten och socialdemokratin” var de största hindren.⁵⁰ Med ”tvåspråkighet” avsåg inte Kanerva nödvändigtvis enskilda arbetares kunskaper i båda in-

47. Helsing, *Berättelser från Billnäs* 2, s. 97.

48. *Arbetsbladet* 1921:20.

49. Till EK-Valpos beskrivningar av den kommunistiska verksamheten bör man förhålla sig synnerligen källkritiskt, det som tolkades som statsfientlig eller ofosterländsk verksamhet gick ofta under devisen ”kommunistisk”. Se exempelvis Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* (Helsinki 1996).

50. HMP A-3273 Artturi Kanerva, EK-Valpo II arkisto, Riksarkivet, Helsingfors.

hemska språken, utan arbetarkollektivets uppdelning i svenskspråkiga och finskspråkiga.

Emil Peltonen, som häktades och vittnade mot Kanerva, uppgav senare, i en socialdemokratiskt präglad minnesberättelse, att de finskspråkiga kommunisterna agerade splittrande och inget annat gjorde än skällde på svenskspråkiga.⁵¹ Överlag kritiserade den socialdemokratiska arbetarföreningen kommunisterna för att vara ”bråkiga” och problematiska. När metallfackavdelningen splittrades år 1930, till följd av den internationella arbetarrörelsens ideologiska delning och den finländska Landsorganisationens splittring, delade medlemmarna upp sig i svenskspråkiga socialdemokrater kring Karl Fagerlund och finskspråkiga kommunister kring Juho Kanerva.⁵²

Språkrivaliteten och de skilda ideologiska lägren för de olika språkgrupperna inom arbetarkollektivet avslöjar möjligtvis skillnaderna mellan olika arbetares ställning och subjektiva erfarenheter utgående från språklig position i Billnäs under 1920-talet. Här framträder ytterligare en intressant dimension som inte tidigare berörts vad gäller språk/etnicitet och föreställningar om manlighet inom arbetarrörelsen. Då socialdemokraterna betraktade kommunisterna som ”bråkiga” och egensinniga, pekar detta på förekomsten av specifika föreställningar om manlighet inom arbetarkulturen. Den socialdemokratiska arbetarmannen beskrevs som skötsam och resonabel, kommunisten som bråkig och stridslysten. Det här passar väl in i Billnäsarbetarnas och Finlands Svenska Arbetarförbunds förståelse av finskspråkiga arbetare som mobila arbetare, omogna, stridslystna, försedda med ett bristfälligt klassmedvetande och med en tendens att agera splittrande inom föreningarna.⁵³ Just så har egensinne betraktats ur ett socialdemokratiskt perspektiv både i Finland och i Sverige. Omskrivet i kön och i förståelser av arbetarnas manlighet, kan man likt etnologen Ella Johansson betrakta det som arbetarnas självskrivna positionering i förhållande

51. HMP A-3273 Artturi Kanerva. Helsing, *Berättelser från Billnäs 2*, s. 126–127.

52. Mötesprotokoll 14.11.1928, C1 Protokollböcker 1925–1930, Billnäs Industriråd No.76 arkiv, Arbetararkivet, Helsingfors. ’Verksamhetsberättelse över Billnäs metallfackavdelning rfs 50 åriga tillvaro’, U6 Leikkeitä, tiedotuksia, historiikki, Billnäs metallfackavdelning AO21s arkiv, Arbetararkivet, Helsingfors. Som framgår av 50-årshistoriken, bildade socialdemokraterna under ledning av nämnda Fagerlund en egen fackavdelning 1930.

53. Fritiof Sundqvist, *Femtio år svensk arbetarrörelse i Finland. Finlands svenska arbetarförbund 1899–1949* (Helsingfors 1949), s. 53–54.

till det moderna projektet.⁵⁴ Egensinniga män var mindre utvecklade och representerade en föråldrad arbetarmanlighet som skulle ersättas av den skötsamma (socialdemokratiska) moderna arbetarmanligheten.

Sammanfattning

I den här uppsatsen har två rivaliserande politiska medborgarorganisationer studerats ur ett könshistoriskt perspektiv på män och manligheter. Skyddsskåren och arbetarföreningen var efter inbördeskriget klassbundna organisationer som företrädde främst av män. De har här granskats utgående från hur de manliga föreningsmedlemmarna som stod i verksamhetens centrum använde motbilder av mindre önskvärda manligheter och praktiserade medborgerliga ideal i den lokala kontexten.

Skyddsskåren legitimerade sin hegemoniska position i lokalsamhället genom att omanliggöra de opålitliga röda männen som ansågs ha orsakat upproret mot den lagliga ordningen 1917–1918. Försvaret av arbetsfred och arbetsvilliga hörde till skyddsskåristernas medborgerliga ansvar. Detta fick en språklig dimension då röda huliganer förknippades med finskspråkiga inflyttade arbetare. Under självständighetstidens första år motiverade den lokala skyddsskåren sin samhällsbevarande uppgift med språkpolitiska argument. Det moderna medborgarideal som skyddsskåren förespråkade var starka manliga individer som drevs av en kärlek till det gemensamma goda fosterlandet och bekämpade farliga utifrån kommande ofosterländska krafter.

Där skyddsskåren använde sina motståndare som motbilder för att försvara det vita arvet, förnyade den pånyttfödda socialdemokratiska arbetarföreningen sin verksamhet med att främst disciplinera de egna arbetarleden. Den använde sig alltså av motbilder som fanns inom den egna gruppen. Kommunisterna i Billnäs beskrevs som bråkiga och betraktades uppenbarligen som egensinniga män, omogna sin uppgift att agera för hela arbetarklassens intressen. Man såg även de egna föreningarna som fyllda med omogna och oupplysta personer; odisciplineerade bråkiga män som gått in i de röda gardena. Genom självbildning

54. Ella Johansson, 'Arbetare', Jörgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940* (Göteborg 2006), s. 112–132, här s. 124–126, 128–132.

skulle dessa arbetarmän förädla sig själva till självständigt tänkande individer som agerade i hela arbetarklassens intresse.

Arbetar-, fack- och nykterhetsföreningarna var de huvudsakliga arenor där lokala politiskt aktiva arbetarmän kom samman för att utöva sitt medborgarskap, bekräfta varandra och formulera en gemensam politisk identitet. Nykterhets- och självbildningsarbetet fick en viktig betydelse i strävan efter att göra arbetaren till en självständig och handlingsinriktad medborgare. Uppmaningar till en skötsam livsstil riktades nämligen uttryckligen till män. Arbetar mannen var den som skulle lyfta sig själv socialt och visa sig vara en politiskt mogen samhällsmedlem.

Militärpsykologi och föränderliga uppfattningar om män

Finländska soldater som föremål för psykologiska observationer 1944–1956

Under den sista finska krigssommaren och under åren som följde omedelbart på kriget väcktes en livlig militärpsykologisk diskussion och aktivitet föranledd främst av de ledarskaps- och motivationsproblem som förekommit i armén sommaren 1944. Uppkomsten av militärpsykologin uttryckte för sin del en mycket bredare krigserfarenhet, som framtvängde en kritisk bedömning av både uppfattningen om den finländska soldaten och av de praktiska frågor som anslöt sig till hur man leder och behåller kontrollen över soldaterna. I den här uppsatsen ställer jag frågan varför och på vilka grunder militärpsykologin och den psykologiserande mansuppfattningen som låg till grund för den kunde slå igenom så kraftigt under åren efter kriget. Hur anslöt sig detta till den allmänna samhällsutvecklingen i Finland?

I de totala krigen under förra århundradet ställde de krigförande nationerna alla sina till buds stående resurser i krigets tjänst. När hela nationens existens stod på spel omfattade den här mobiliseringen också en total kulturell och ideologisk mobilisering: utgången av kriget förbands med de värderingar, ideal och uppfattningar som ansågs vara centrala för nationens existens. Då kriget slutade i nederlag kom de här betydelseerna att ifrågasättas och åtminstone att omvärderas.¹ Oberoende av världskrigens utgång var kriget i sig själv för varje

1. John Horne, 'Defeat and memory in modern history', Jenny Macleod (ed.), *Defeat and Memory: Cultural Histories of Military Defeat in the Modern Era* (Basingstoke 2008), s. 13; Horst Carl, Hans-Henning Kortüm, Dieter Langewiesche & Friedrich Lenger,

nation likt ett ”enormt experiment”, som producerade rikligt med ny kunskap, erfarenheter, och former för umgänge. Då krigföringen mobiliserade samhällets alla delområden och miljonarméer stred vid fronten – arméer för vars ledning, utbildning och underhåll det krävdes en ännu mycket större organisation – var det ofrånkomligt att kriget gav upphov till nya tankar och verksamhetsmodeller, av vilka många sedan förflyttades tillbaka in i det fredstida samhället. Många av de här innovationerna var rent tekniska, men styrningen av massarméerna under åren 1914–1918 och 1939–1945 inverkade på ett betydande sätt också på tillväxten av sociologisk och psykologisk kunskap och dess tillämpningsområden.² Den moderna militärsociologins och -psykologins klassiker grundar sig särskilt på den forskning som gjordes inom Förenta staternas armé under andra världskriget.³

Gemensamt för erfarenheter av nederlag och de praktiska frågor som handlade om hur man ledde arméerna var att den manliga soldaten ställdes i fokus för problematiken. I de krigförande nationalstaterna var soldaten en kulturell och ideologisk fästpunkt – försvarare, kämpe och offergivare – ett ideal i vilket de centrala nationella innebörderna förtätades. De egenskaper som förknippas med det manliga krigshjältemodet avspeglar de högre medborgaridealen i kulturen och samhället.⁴ Ett militärt nederlag slog rakt in i de här idealen och de betydelse som var knutna till dem; nederlaget innebar en ”manlighetens kris” som på ett kollektivt plan skakade den nationella självbilden och uppfattningen om nationens ”manlighet”.⁵ Eftersom den starka mans-

¹ 'Krieg und Kriegsniederlage – historische Erfahrung und Erinnerung', idem (hrsg.), *Kriegsniederlagen. Erfahrungen und Erinnerungen* (Berlin 2004), s. 1–11.

2. Simon Wessely, 'Twentieth-century theories on combat motivation and breakdown', *Journal of Contemporary History* 41 (2006:2), s. 269–286, särskilt s. 274–276; Martin van Creveld, *Fighting Power: German and U.S. Army Performance, 1939–1945* (Westport, CT 1982), s. 30–34, 37–40, 63–65.
3. De viktigaste publikationerna är Samuel A. Stouffer et al., *The American Soldier*, 4 delar (Princeton, NJ 1949); Edward Shils & Morris Janowitz, 'Cohesion and disintegration in the Wehrmacht in World War II', *Public Opinion Quarterly* 12 (1948:2), s. 280–315; S. L. A. Marshall, *Men Against Fire: The Problem of Battle Command in Future War* (New York 1947).
4. För en diskussion på mycket allmän nivå, se George L. Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity* (Oxford 1996); René Schilling, "Kriegshelden": *Deutungsmuster heroischer Männlichkeit in Deutschland 1838–1945* (Paderborn 2002), särskilt s. 375–380.
5. Jfr t.ex. Ernst Hanisch, 'Der Untergang des Kriegers. Männlichkeit und politische Kultur nach 1945 in Österreich', Elisabeth Anker et al. (hrsg.), *Männerkrieg und Frauenfrie-*

bilden och mansidealet hade en väsentlig betydelse för samhällets kohesion och för könssystemet, förutsatte den krisande manligheten en ”återmaskulinisering” som återgav de män som hade besegrats i kriget deras funktionsduglighet och status.⁶ Inom den krigförande armén betraktade man för sin del soldaten som ett praktiskt problem, vars beteende, motivation och ledning genomgående visade sig vara en mer komplex problematik än vad de formella föreskrifterna gav svar på.

Beträffande de här allmänna riktlinjerna utgjorde Finland inget undantag i andra världskriget. Åren 1939–1945 tjänstgjorde närmare 700 000 finländska män i armén medan hela landets befolkningstal var cirka 3,7 miljoner.⁷ Att kontrollera, utbilda, upplysa, hantera, sköta om, bestraffa, placera o.s.v. en sådan samling män förutsatte en betydande arbetsinsats av armén, där man använde sig av yrkes- och sakkunskap från olika områden. Vid sidan av de egentliga stridsledningsfrågorna framträdde en mängd allmänna administrativa problem framför allt under det långa ställningskriget 1942–1944. Den utdragna krigstiden tvingade hela statsapparaten till en aldrig tidigare skådad grad av koncentration, reglering och övervakning av samhällets olika delområden, vilket för sin del förutsatte ett nytt slags yrkeskunskap och en allt mer långtgående specialisering och organisering av hur man använde knappa ekonomiska och mänskliga resurser. På så sätt innebar åren 1941–1944 en likadan skola för finländarna som den som många andra västländer hade genomgått redan under första världskriget.⁸ Den effektiva kontrollen av stora folkmassor – såväl civila som militära – aktualiserade i högsta grad frågan om in-

den. Geschlechterdimensionen in kriegerischen Konflikten (Wien 2003), s. 107–117; Frank Biess, 'Männer des Wiederaufbaus – Wiederaufbau der Männer. Kriegsheimkehrer in Ost- und West-Deutschland, 1945–1955', Karen Hagemann & Stefanie Schüler-Springorum (hrsg.), *Heimat-Front. Militär und Geschlechterverhältnisse im Zeitalter der Weltkriege* (Frankfurt am Main 2002), s. 345–365.

6. Om ”återmaskulinisering”, se Susan Jeffords, *The Remasculinization of America: Gender and the Vietnam War* (Bloomington 1989); Robert G. Moeller, 'The "Remasculinization" of Germany in the 1950s: Introduction', *Signs* 24 (1998:1), s. 101–106; i samma temanummer också Heide Fehrenbachs, Uta G. Poigers och Susan Jeffords artiklar.
7. Man känner inte till ett exakt tal för dem som tjänstgjorde i armén, men som mest ingick ungefär 530 000 män i Finlands armé i augusti 1944. *Jatkosodan historia*, del 4 (Porvoo 1993), s. 141 (tabell).
8. Se t.ex. Helene Laurent, 'War and the emerging social state: Social policy, public health and citizenship in wartime Finland', Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (eds.), *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations* (Leiden 2012), s. 315–354.

divid och samhälle, om soldatens och arméns möjligast friktionsfria förhållande.

Även om Finlands armé bevarade sin stridsförmåga ända till krigets slut och uppnådde betydande framgångar, innebar utgången av fortsättningskriget ett slag mot det finländska soldatideal som hade revitaliserats under vinterkriget och i anfallsfasen 1941. Ett speciellt svårt och t.o.m. traumatiskt fenomen med tanke på den finländska krigserfarenheten var de utbrott av panik och desertering sommaren 1944 som stod i skarp kontrast till det ”snödräktsklädda brödraskapet” vintern 1939–1940 och ”korstågshjältemodet” sommaren 1941.⁹ De här s.k. massfenomenen 1944 hade inte enbart lokal militär betydelse utan rörde också de kollektiva uppfattningarna om den finländska soldatmanligheten och genom dem den nationella självbilden. Uppgifterna om massdeserteringarna på Karelska näset i juni 1944, skogsgardisterna och det snabba sammanbrottet av försvaret av Viborg, spreds snabbt som uppförstorade rykten vilka också nådde hemtrakten och upprörde sinnena där.¹⁰ T.ex. männen i Infanteriregemente 1, som stridit i kaoset i Valkeasaari, täcktes inte kännas vid sin enhet under permissionerna.¹¹ Efter kriget diskuterade man livligt krigshändelserna sommaren 1944. Desertörerna behäftades med en stark stämpel av skam och moraliskt ogillande. I sin bok *Jatkosodan taistelut* (Fortsättningskrigets strider), som utkom 1950, skrev överste Y. E. Järvinen om desertörerna och de ”rubbade”:

Sotilasvalassa mies vannoo taistelevansa kaikkialla ja kaikissa tilaisuuksissa miehuullisesti ja urhoollisesti viimeiseen veripisaraansa asti. Karkaamista on pidetty ja tullaan aina pitämään rikoksista häpeällisimpänä. [...] Näille kaikille [desertörer och ”rubbade”] huutaa paikallaan kaatuneiden veljien veri maasta, toisille syyttäen, toisille säälien. Karkurit ovat oman häpeänsä ohella tahranneet koko armeijan ja kansan kunniaa.¹²

-
9. Om desertering, se Jukka Kulomaa, *Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana* (Helsinki 1995).
 10. Om ryktena som var i svang sommaren 1944, se Riksarkivets filial i Sörnäs, tidigare Krigsarkivet (RA/Kra), T 9776/I, material rörande krigspsykologi 1944.
 11. RA/Kra, T 10601/13, PM Ttus.2, bilaga V AKE:n kirj. N:o 1201/XV/60a sal., 6.11.1944.
 12. ”I soldatens svär mannen att han kommer att slåss överallt och i alla situationer, manligt och modigt till sista blodsdroppen. Desertering har alltid ansetts och kommer alltid att anses som det mest skamliga av alla brott. Till alla dessa ropar blodet från marken, från alla de bröder som stupat på sin plats, anklagar en del, tycker synd om andra. Desertörerna har vid sidan om sin egen skam befleckat hela arméns och nationens ära.” Y. E. Järvinen, *Jatkosodan taistelut. Jatkosodan taktiikkaa ja tapahtumia* (Porvoo 1950),

Under fortsättningskriget samlades rikligt med mindre dramatiska erfarenheter som emellertid ifrågasatte det militära idealet på samma sätt: soldaternas psykiska problem, dryckenskap, ofog, gnäll, kriminalitet och lösa förbindelser. Alla de här demoraliserande fenomenen som förknippas med utdragna perioder av krig hade inte hunnit bli synliga under det korta och hastigt romantiserade vinterkriget, men under åren 1941–1944 gick det inte längre att dölja dem. De slog botten ur krigspropagandan och upplysningsarbetets högtflygande retorik.¹³

Den ”nya kunskap” som fötts genom det totala kriget och mobiliseringen, krisen som nederlaget förorsakat, samt den problematisering av manligheten som kriget förorsakat, var således också finländska problem och de utgör ett omfattande problemfält för historieforskningen. I den här uppsatsen granskas ett delområde av fenomenet: utvecklingen av den finländska krigspsykologin under och efter andra världskriget samt olika faktorer som inverkade på denna utveckling – i synnerhet de föränderliga uppfattningar om den manliga soldaten som framträdde i de militärpsykologiska skrifterna. Källorna utgörs av det militärpsykologiska material från sommaren 1944 som förvaras i Riksarkivets filial i Sörnäs samt finländska militärpsykologiska fackskrifter publicerade mellan 1938 och 1956. Före sommaren 1944 var militärpsykologin ett synnerligen marginellt område, så tyngdpunkten i undersökningen ligger på den omfattande militärpsykologiska diskussion som uppstod efter kriget framför allt i officerarnas facktidskrift *Sotilasaikakauslehti* (Militär tidskrift). Som avslutning knyter jag uppkomsten av den finländska militärpsykologin till den bredare samhällseliga kontexten efter kriget.

Frontmannen från fortsättningskriget psykologiseras

Under perioden 1918–1939 fick ca en miljon finländska män militär utbildning. För armén var den manliga soldaten i den fredstida värn-

s. 331–332. Kring de ”icke-önskvärda” företeelserna och orsakerna till dem reflekterar också övriga ledande officerare i sina skrifter – det är tydligt att händelserna på Karelska näset i juni 1944 hade varit en omskakande erfarenhet för dem; se t.ex. K. L. Oesch, *Suomen kohtalon ratkaisu Kannaksella v. 1944* (Helsinki 1956), s. 119–121, 153–158; Wolf H. Halsti, *Suomen sota 1939–1945, osa 3: Ratkaisu 1944* (Helsinki 1957), särskilt s. 179–187, 394–402.

13. Se t.ex. Ville Kivimäki & Tuomas Tepora, 'Meaningless death or regenerating sacrifice? Violence and social cohesion in wartime Finland', Kinnunen & Kivimäki, *Finland in World War II*, s. 233–276, särskilt s. 254–264.

pliktsarmén – hans motivation, hälsa och uppförande – ingalunda problemfri. Bland officerarna, militärprästerna och den bredare allmänheten fördes periodvis en livlig diskussion bl.a. om soldaternas sedliga och moraliska tillstånd. Särskilt bekymmersam var den politiska tillförlitligheten hos soldaterna med arbetarbakgrund. Av denna anledning klassificerade skyddskårsorganisationen och polisen de värnpliktiga i pålitliga och opålitliga personer. Detta inverkade på den utbildning de värnpliktiga fick. De som klassades som opålitliga – alltså de som politiskt stod till vänster – gavs inte tillträde till ledarutbildning eller vissa serviceuppgifter som krävde speciellt stort förtroende. Den diskussion som fördes 1918–1939 om de värnpliktigas mentala tillstånd var närmast ideologisk, politisk och moralisk; den manliga soldaten var inte ett psykologiskt problem i egentlig mening, utan man närmade sig frågan utifrån begrepp som ”fosterländskhet”, ”kristenhet” och ”finländskhet”.¹⁴ Vid de läkargranskningar som ordnades i samband med uppåden undersöktes inte de värnpliktiga psykologiskt. Uppmärksamheten låg på de unga männens fysiska kondition, vilken konstaterades vara alarmerande dålig och ledde till en hög procent av förkastande. Man strävade endast efter att ur mängden sälla bort uppenbara fall av mental sjukdom, och t.o.m. lindrigare fall av ”mindre vetande” unga män (numera lindrigt utvecklingshämtrade) ansågs duga åtminstone till hjälptjänstgöring. Tillräckligt god fysisk kondition räckte som kriterium för en soldat.¹⁵

Avsaknaden av ett psykologiskt perspektiv i gallringen av värnpliktiga och utbildningen av rekryter var en följdriktig konsekvens av att man i Finland i början av 1900-talet betraktade mental hälsa närmast som en läkarvetenskaplig fråga, d.v.s. som ett psykiatriskt problem som hörde till området ”nerv- och sinnessjukdomar”. Där koncentrerade man sig framför allt på vården av schizofreni. Vid sjukhusen började man grunda tjänster i klinisk psykologi först under slutet av

14. Anders Ahlbäck, *Soldiering and the Making of Finnish Manhood: Conscripted and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939* (Åbo 2010), särskilt s. 146–192; Tapio Nurminen, ’Muuttuva armeija’, Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen (toim.), *Teloitettu totuus – Kesä 1944* (Helsinki 2008), s. 58–62.

15. Se ’Puolustusministeriön päätös ohjesäännön vahvistamisesta lääkärintarkastuksia varten (Lääkärintarkastusohjesääntö)’, *Finlands författningssamling 1935/170*; jfr Nurminen, ’Muuttuva armeija’, s. 49–58, 62–68; Matti Ponteva, ’Sotilaspsykiatria ja psykiatria sodan aikana’, Kalle Achté, Jaakko Suominen & Tapani Tamminen (toim.), *Seitsemän vuosikymmentä suomalaista psykiatriaa* (Helsinki 1983), s. 329.

1940-talet. Den första finländska professuren i psykologi, d.v.s. ”självvetenskap”, hade grundats så sent som 1936 vid Pedagogiska högskolan i Jyväskylä. Professorn i filosofi vid Helsingfors universitet, Eino Kaila, hade i stor utsträckning fördjupat sig också i psykologi, och under sin tidigare verksamhet vid Åbo universitet hade han 1922 grundat det första psykologiska universitetslaboratoriet. Före andra världskriget hade det alltså inte funnits mer än en handfull professionella psykologer i Finland.¹⁶ Med tanke på den finländska militärpsykologins utveckling efter kriget var det ändå viktigt att det hade väckts en diskussion om värdet av att i högre grad beakta människorelationernas betydelse inom industrins arbetsledning, och att man som en del av arbetsledarnas utbildning börjat lära ut arbetspsykologi redan på 1920-talet.¹⁷ På samma sätt förekom en synnerligen omfattande psykologisk verksamhet inom den finländska kultureliten på 1920- och 1930-talen, vilket för sin del skapade en grund för psykologiseringen av människosynen och samhällsdebatten.¹⁸

Under ledning av Kai von Fieandt, som hade disputerat 1938 som Kailas elev, inleddes några år före vinterkriget ett inofficiellt samarbete mellan Helsingfors universitets psykologiska laboratorium och försvarsmakten. Initiativet hade kommit från skyddskårsledningen: avsikten var att undersöka och gestalta den finländska soldatens speciella ”nationalkaraktär”. De undersökningar som gjordes var i alla fall småskaliga och endast förberedande: i en provgrupp på 50 rekryter utförde man Rohrschachs fläckbildstest, och i en annan grupp undersökte man hur muntliga tillkännagivanden förändrades när budskapet förmedlades vidare.¹⁹ von Fieandt motiverade psykologins ställning som ny vetenskaplig disciplin med dess ”nationella betydelse”: den erbjöd ledarskapskunskap som kunde tillämpas i armén. Tillspetsat gällde frågan enligt von Fieandt hur man skulle få soldaterna – och framför allt de soldater som stod på en ”lägre utvecklingsnivå” – att identifiera

16. Juhani Ihanus, ’Psykologia’, Päiviö Tommila (toim.), *Suomen tieteen historia 2.*

Humanistiset ja yhteiskuntatieteet (Porvoo 2000), s. 451–456, 463–464.

17. Hannele Seeck, *Johntamisopit Suomessa. Taylorismista innovaatioteorioihin* (Helsinki 2008), s. 129–139.

18. Janne Kivivuori, *Psykopolitiikka. Paljastava psykologia suomalaisen yhteiskunnallisen keskustelun perinteessä* (Helsinki 1996), s. 29–62.

19. Kai von Fieandt, ’Psykologin såsom försvarsberedskapens hjälpvetskap’, *Psykisk Hygien. Tidskrift för Social-Psykiatri* 1940:1–4, s. 2–21.

sig med de ”höga nationella idealen” och således övervinna sina primitiva behov och drifter i en stridssituation. Genom att studera soldaternas behovshierarki, hur deras behov kom till uttryck när de stod under press, samt hur man kunde inverka på detta genom att vädja till soldaternas plikt känsla, militärdisciplin och militära heder, var det möjligt att bättre förstå och styra soldaternas beteende. Frågan gällde hela ”soldatfolkets” ”tolerans” och ”allmänna utvecklingsnivå”. På detta sätt förstod man både den spirande militärpsykologins uppgift och dess studieobjekt i nationella termer.²⁰ Också i de få yrkesskrifter som publicerades av officerare före vinterkriget, och löst kan klassificeras som militärpsykologiska, studerades frågan om soldaternas beteende och motivation uttryckligen på en nationell nivå. Soldater av olika nationaliteter var av olika karaktär och typ och hade olika ”folksjälar”.²¹

De här tidiga militärpsykologiska strävandena verkar inte ha haft något större inflytande på armén under vinterkriget och fortsättningskriget före sommaren 1944. Ett undantag var användningen av den psykologiska kunskapen i arbetet med propagandan och motpropagandan samt i den allmänna övervakningen av sinnesstämningarna redan fr.o.m. vinterkriget.²² Även om officerarna och militärläkarna fäste uppmärksamhet vid olika utmattningsföreteelser och det psykiska trycket på styrkorna i slutet av vinterkriget och i det tunga anfallsskedet under sommaren och hösten 1941, förstod man inom armén frågorna kring soldaternas feghet och fanflykt framför allt som juridiska eller psykiatriska problem. En soldat som underlåtit att utföra sin uppgift hamnade antingen inför fältkrigsrätt eller – mycket mera sällan – på mentalsjukhus.²³ På hösten 1941, när problemen med motivationen inom armén började växa, sändes psykiatern och sanitetskaptenen Martti Kaila på ett specialuppdrag för att undersöka och rapportera om

-
20. Ibidem; Kai von Fieandt, 'Kansan taistelukunnon psykologisia ongelmia', *AKS:n tie: Akateemisen Karjala-Seuran vuosikirja II* (Helsinki 1938), s. 66–78.
 21. Närmast kapt. W. H. Hagman, 'Marnen ihmeen psykologinen tausta', *Sotilaisaikakauslehti* 15 (1935:10), s. 635–655; kapt. K-E. Lindeman, 'Muutamia saksalaisen ja ranskalaisen sotilaan luonteenomaisia piirteitä', *Sotilaisaikakauslehti* 17 (1937:9), s. 547–551; också kapt. V. Pesonius, 'Ilmahyökkäys ja paniikki', *Sotilaisaikakauslehti* 19 (1939:8), s. 604–607.
 22. Se von Fieandt, 'Psykologin såsom försvarsberedskapens hjälpvetenskap', s. 19–20.
 23. Lasse Laaksonen, *Todellisuus ja harhat. Kannaksen taistelut ja suomalaisten joukkojen tila talvisodan lopussa 1940* (Helsinki 2005), särskilt s. 486–497; Kulomaa, *Käpykaartiin*, s. 119–123, 166–182.

desertörernas sinnestillstånd och -kvalitet. Han gjorde skillnad mellan rymlingarna enligt huruvida det var frågan om ett fall av patologiskt slag – sinnes- eller nervsjukdom – eller bara om personens ovilja att tjänstgöra, vilket skulle bestraffas i fältkrigsrätt. Kaila fäste ändå i någon mån uppmärksamhet vid särskilda socialpsykologiska faktorer i desertörens bakgrund, men då situationen vid fronten stabiliserades inom alla sektorer i december 1941 och förblev lugn ända till sommaren 1944, förefaller sådana överväganden ha förlorat sin akuta aktualitet.²⁴ Inom fronttrupperna blev observation och vård av själen en sak för militärpräster och upplysningsofficerarna. Under den långa tiden av ställningskrig noterade man i stället på de psykiatriska avdelningarna vid militärsjukhusen, och i synnerhet inom arméns arbetsförband, att utöver en rent medicinsk och disciplinär behandling kunde det för de s.k. ”nervkonvalescenterna” vara till nytta att använda psykologisk kunskap då det gällde att motivera och rehabilitera konvalescenterna bland soldaterna.²⁵ På samma sätt ordnades utbildningsdagar för upplysningsofficerarna och kommandörerna under ställningskriget, där man delade ut också psykologisk information rörande hantering och ledning av männen.²⁶ Tillämpningen av sådan kunskap i praktiken blev ändå avhängig av enskilda officerares personliga intresse.

Det storanfall som Röda armén inledde den 9 juni 1944 på Karelska näset, och som senare utvidgades till fronterna vid Svir och Maaselkä, förorsakade deserteringar och panikutbrott i de finländska styrkorna av en aldrig tidigare skådad omfattning. Enligt arméns uppskattning var i medeltal 6 000 man försvunna varje dag under reträttens mest kaotiska vecka på Karelska näset. I juni och juli var det totala antalet desertörer i armén över 10 000 man.²⁷ Med undantag för några fall

-
24. Se RA/Kra, T 19198/4, PM Hall.tsto, sanitetskapit. Martti Kailas rapporter och promemorior om soldaters deserterande i Karelens armétrupper och dess orsaker i november–december 1941.
 25. Se t.ex. RA/Kra, T 20948/F19, PM Lääk.os. I, Högkvarterets I:a Sanitetsavdelnings skrivelse (N:o 6880/SotaS/208.sal., 9.5.1942) rörande grundandet av en psykologvakans vid militärsjukhusens avdelningar för nerv- och sinnessjukdomar; T 20948/F9, PM Lääk.os. I, sanitetsövl. S. E. Donners promemoria rörande ”patienter som avlägsnats från militärsjukhusens nervavdelningar i det experimentella syftet att upprätta ett kompani”, 2.4.1942.
 26. RA/Kra, T 9776/I, Odaterad redogörelse över föreläsningar som hållits vid upplysningsofficerarnas kurser och bataljonchefernas informationsdagar i Nyslott; på basis av sakinnehållet våren 1944.
 27. Kulomaa, *Käpykaartiin*, s. 263–266, 269.

av massvägran 1941 hade man kunnat behandla deserteringarna och fegheten som enskilda fall, men nu gjorde den ofantliga ökningen det omöjligt att i praktiken förpassa varje desertör antingen till rätten eller till mentalsjukhuset. Problemen fick drag av ”massfenomen”, som det då kallades, när hela grupper av män eller t.o.m. truppenheter rymde eller råkade i panik. Detta innebar givetvis en chock för krigsledningen. I intensiv takt sändes i juni–juli 1944 olika officersdelegationer att utreda vad som egentligen hände i trupperna. Vid de mera fjärran belägna staberna upplevde man att hela fronten höll på att kollapsa vilken sekund som helst.²⁸

I det nya läget noterade major Antero Rautavaara,²⁹ som verkade vid Högkvarterets informationsavdelnings upplysnings- och underhållningsbyrå, en radikal förändring i fältofficerarnas förhållande till militärpsykologisk kunskap:

Vasta kesän 1944 hyökkäysvaiheeseen liittyneet lukuisat johtamistaidolliset vaikeudet herättivät heidätkin [de likgiltiga officerarna] suoranaisen sielullisen tietouden nälkään, jolloin kaikki, mikä suinkin voitiin esittää esim. joukkopsykologiasta ja siihen liittyvistä monista ilmiöistä, meni kuin kuumille kiville.³⁰

Situationen ledde också till konkreta åtgärder från Högkvarterets sida. Fänrik Kai von Fieandt, som p.g.a. sin hälsa var befriad från fronttjänst och fungerade som assistent till upplysningsofficeren vid skyddskårens stab i norra Savolax, togs den 16 juni 1944 i tjänst vid Högkvarterets informationsavdelning. Under hans ledning inledde en militärpsykologisk arbetsgrupp sitt arbete.³¹ von Fieandt intervjuade officerare

28. Kulomaa, *Käpykaartiin*, s. 295–336; Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen, 'Kesän 1944 rintamakarkuruus', Kulomaa & Nieminen, *Teloitettu totuus*, s. 77–100; Heikki Ylikangas, *Romahtaako rintama? Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944* (Helsinki 2007), s. 67–75.

29. 'Valistus- ja tiedoitus toiminta sekä propaganda', *Jatkosodan historia* 6 (Porvoo 1994), s. 241.

30. "Först de talrika svårigheterna i fråga om ledarskapsskicklighet som anslöt sig till anfallsskedet sommaren 1944 väckte också dem till en hunger efter själslig kunskap, då allt som på något vis kunde presenteras om t.ex. masspsykologi och de många företeelser som anslöt sig till detta, gick åt som smör på heta stenar." A. Rautavaara, 'Suomalainen johtajuustyylä ja sen pulmia', *Suomalainen Suomi* 1945:5 (maj), s. 367.

31. RA/Kra, Kai von Fieandt, född 1909, militärstamkort; Juhani Sinivuo, 'Sotilapsykologian tutkimus', Veli-Matti Syrjö, Mikko Karjalainen & Eero Elfvingen (toim), *Suomen puolustusvoimat 1944–1974. Puolustusvoimien rauhan ajan historia* 2 (Helsinki 2006), s. 544.

Den finländska militärpsykologins banbrytare och fr.o.m. 1951 Helsingfors universitets första professor i psykologi Kai von Fieandt. Bilden är tagen i S:t Michel sommaren 1944, då von Fieandt ledde den vid Högkvarteret inrättade militärpsykologiska arbetsgruppen. Bild: Finska Litteratursällskapet (SKS), Litteraturarkivet.

ur frontlinjen om fanflykten³² och fick i uppgift att i sina skrifter och föredrag för fältofficerarna kommentera masspsykologi och arten av panik i generella termer. Till skillnad från arméns tidigare juridiska och psykiatriska perspektiv men i enlighet med sina egna, före kriget publicerade artiklar, ansåg von Fieandt det vara fråga om att studera "truppernas känsloliv". I stridssituationen styrdes inte truppernas beteende av förnuftet, utan likt hos andra flockdjur av känslor, instinkter och sociala influenser. Varje enskild styrka utformade sin egen speciella "moral", för vars utveckling ledarnas exempel och skicklighet var avgörande. Förhållandet till fanflykt och panikutbrott var alltså en praktisk psykologisk fråga och inte alls ett abstrakt moraliskt eller ens i första hand juridiskt problem.³³ von Fieandt koncentrerade sig också på att forska i och avvärja krigsrykten och deras demoraliserande inverkan. Som metod använde han t.ex. helt nya frågeundersökningar

32. RA/Kra, T 9776/I, utdrag ur fänrik Kai von Fieandts reseberättelse 31.7.1944.

33. RA/Kra, T 9776/I, Kai von Fieandt, 'Joukkopsykologian alkeet joukko-osastoille' (flera versioner); Kai von Fieandt, 'Pakokauhu ja sen lait' (flera versioner); Kai von Fieandt, 'Pelko'.

riktade till officerarna och fältprästerna kring de rykten som rörde sig sommaren 1944.³⁴

Vid samma tid i juli–augusti 1944 genomfördes, sannolikt till följd av von Fieandts inflytande, en sällsynt omfattande enkätundersökning för att utreda ”masspsykologiska fenomen” i armén.³⁵ Frågorna delades ut till alla bataljonschefer i IV armékåren, vilka man bad returnera fem stycken svarsblanketter per bataljon ifyllda av officerare i frontlinjen.³⁶ Man bad officerarna berätta om och gestalta hur paniken hade framträtt, vilka faktorer som hade inverkat på den, dess symptom, hur man kunde förhindra den, och vilka allmänna faktorer som hade inverkat mest negativt på männens sinnesstämning i det ifrågavarande ögonblicket. Man fick sammanlagt 192 svar som sammanställdes till det hittills bredaste och mest mångsidiga forskningsmaterialet inom finländsk militärpsykologi.

Då de första resultaten blev tillgängliga hade läget vid fronten redan hunnit lugna sig. Vapenvilan och den snabba hemförlovningen av armén hösten 1944 avslutade tills vidare det militärpsykologiska forskningsarbete som igångsatts inom armén. På basis av erfarenheterna sommaren 1944 hade Kai von Fieandt och hans arbetsgrupp ändå hunnit skissa upp ett nytt slags sätt att närma sig en lösning på ett för armén centralt problem – upprätthållandet av soldaternas stridsmotivation och kontrollen av deras beteende.

”Fredskrisen”

”Nervkriget”, som pågått i flera år och som för Finlands del slutade i nederlag 1944, och det världskrig vars slutföreställning i övriga Europa tedde sig allt mera apokalyptisk, innebar skakande erfarenheter med tanke på människors världsbild. I sin studie om ”nederlagets kulturer” har Wolfgang Schivelbusch visat hur avmattningen av krigstidens hårda

34. RA/Kra, T 9776/I, Kai von Fieandt, ’Yhteenveto sk. piirien valistusupseerien ja kenttäpappien neuvontapäivillä 28–29.6. ilmoitetuista tärkeimmistä juhannuksen aikoihin 1944 liikkuneista huhuista’; Kai von Fieandt, ’Huhuista’; dessutom skrifter angående övriga rykten och frågeundersökningar.

35. RA/Kra, T 9776/II, ’Upseerikysely joukkoilmiöistä kesällä 1944’, kapt. Tauno Nikkinen, IV AKE, 30.7.1944.

36. Den IV:e armékåren som stred på Näset, och som hade blivit tvungen att bära den tyngsta bördan av Röda arméns storanfall – från genombrottet vid Valkeasaari till striden vid Tali-Ihantala – drabbades också av de allvarligaste problemen med rymningar och panikutbrott.

övervaknings- och kontrollpolitik gav upphov till ett kraftigt angrepp på ledarauktoriteter.³⁷ I Finland var situationen under åren 1944–1945 anmärkningsvärt annorlunda jämfört med de länder som lidit ett totalt nederlag: nederlaget var endast partiellt och bl.a. marskalk Mannerheim bevarade sin ställning som den nationellt samlande symboliske ledaren. Dyrkan av honom som hjälte nådde sin höjdpunkt på 1950-talet och i början av 1960-talet.³⁸ Det fenomen som Schivelbusch gestaltar kan man ändå se också i Finland, där det inom vänstern uppstod en kraftig kritik mot armén och auktoriteterna från krigstiden. Överhuvudtaget befann sig försvarsmaktens och officerskårens sociala status i en vågdal under åren omedelbart efter kriget.³⁹ Trots att statsmakten bestod intakt innebar krigsslutet en bred samhällelig omvälvning. Med tanke på förväntningarna 1941 var det svårt att tolka utgången av kriget som något annat än ett nederlag som gav upphov till besvikelse och osäkerhet. Typiskt för de tidigare finländska soldaternas s.k. hemförlovningslitteratur, som författades under 1940-talet, var en bitterhet över den ungdom som gått förlorad i kriget, en osäkerhet om den egna manligheten i den nya civila miljön, samt en ofta undertryckt protest mot krigstidens värderingar och ideal.⁴⁰ Förutom de stora utmaningarna med social och ekonomisk anpassning var den finländska ”fredskrisen” 1944–1945 också en andlig kris, där de tidigare politiska, ideologiska och kulturella uppfattningarna blev föremål för kritisk belysning.⁴¹ Mot bakgrund av detta inleddes också den efterkrigstida militärpsykologiska diskussionen.

-
37. Wolfgang Schivelbusch, *The Culture of Defeat: On National Trauma, Mourning, and Recovery* (London 2004), s. 64–67, 118–120.
38. Ulla-Maija Peltonen, 'Yhdistävä ja erottava sankaruus: C.G.E. Mannerheim', Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kempainen (toim.), *Kirjoituksia sankaruudesta* (Helsinki 2010), s. 89–126, särskilt 94–98.
39. Se t.ex. Osmo Jussila, *Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa* (Borgå 1990), passim; Veli-Matti Syrjö, 'Puolustusvoimat suomalaisessa yhteiskunnassa 1944–1974', *Suomen puolustusvoimat 1944–1974*, s. 604–609.
40. Risto Turunen, *Uhon ja armon aika. Suomalainen kirjallisuusjärjestelmä, sen yhteiskuntasuhteet ja rakenteistuminen vuosina 1944–1952* (Joensuu 2003), s. 228–230; Pertti Lassila, 'Min täällä teen, se kaikki kieroön vie', Lauri Haataja (toim.), *Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö* (Helsinki 1994), s. 141–157. Jfr Hans-Gerd Winter, 'Brutal heroes, human marionettes, and men with bitter knowledge: On the new formulation of masculinity in the literature of the "young generation" after 1945', Roy Jerome (ed.), *Conceptions of Postwar German Masculinity* (Albany, NY 2001).
41. Om "fredskrisen", se Petri Karonen, 'Johdanto – Kun rauha tuo omat ongelmansa', Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla* (Helsinki 2006), s. 9–22.

Genast då fortsättningskriget hade avslutats hösten 1944 vidtog dryftandet av krigets ”själsliga” orsaker och effekter i Finskhetsförbundets kulturpolitiska tidskrift *Suomalainen Suomi*, som redigerades av Martti Haavio. Det verkade som om det totala kriget och det våld som vuxit sig enormt stort förutsatte en djupare analys av den mänskliga karaktären i stället för en traditionell politisk, ideologisk, ekonomisk och militär undersökning. Tidskriften förenade i sin redaktions- och skribentkår landets kulturella, vetenskapliga och politiska ”finskhets-sinnade” aktörer, många av dem starkt fästa vid den nu skeppslidna storfinska ideologin, och den var därför ett lämpligt forum för sådana här diskussioner.⁴²

Vid sidan av de här storslagna skrivierna som rörde hela nationer och kontinenter, fungerade *Suomalainen Suomi* som ett diskussionsforum i sådana mera konkreta psykologiska frågor som den färska krigserfarenheten gav anledning till. Veikko Salonen, som under kriget verkat som chef för en arbetsavdelning bestående av nervkonvalescenter, inledde diskussionen om den finländska officersutbildningen ur ett psykologiskt perspektiv redan i oktober 1944. Vid fronten, där ”psykologiska problem och behovet av psykologisk kunskap och sakkännedom har framträtt i dess allra mest tillspetsade och pressande form”, hade det hos många officerare helt säkert saknats insikter i psykologi. Det nuvarande teknifierade maskinkriget – liksom det av ”amerikansk taylorism” utformade arbetslivet – hade placerat soldaterna under ett själsligt tryck som aldrig tidigare skådats. Inom den civila arbetsledningen såväl som vid fronten var psykologin ofta den enda lösningen på den friktion som uppstått mellan individ och miljö. Också officerarna måste lära känna de universella psykologiska lagbundenheterna och notera att en ”svår individ” inte var detsamma som en sjuk individ: med den rätta psykologiska behandlingen kunde officerarna få också problemfallen att utföra nyttigt arbete.⁴³

42. Onni Wiherheimo, ’Kansojen turvallisuuuden psykologisia tekijöitä’, *Suomalainen Suomi* 1944:7 (oktober), s. 368–380, cit. s. 368; Antti Mäntymäki, ’Henkinen rauhankriisi’, *Suomalainen Suomi* 1945:6 (september), s. 409–411. Om *Suomalainen Suomis* historia och ideologiska bakgrund, se Markku Jokipii & Pertti Suvanto, ’*Meihin pahentuvat monet*’. *Suomalainen Suomi – Kanava 75 vuotta* (Helsinki 2008), s. 11, 15, 18–19.

43. Veikko Salonen, ’Näkökohtia psykologisen opetuksen tarpeellisuudesta upseerinkasvatuksessa’, *Suomalainen Suomi* 1944:7 (oktober), s. 385–392, cit. s. 386.

Salonens idéer fick genast stöd. Debattörerna betonade att militärutbildarna skulle betraktas som pedagoger jämförbara med andra lärare och att psykologiundervisningen borde utsträckas till officerarna, underbefälet och arbetsledarna i fredstid. De förflutna krigsåren hade försett en stor mängd män som tjänstgjort i förmansuppgifter med oersätlig praktisk psykologisk erfarenhet, som man nu borde börja förädla i samarbete med organisationerna för arbetsledning och militärbefäl samt aktörer bland vapenbröderna och invaliderna.⁴⁴ Vidare konstaterade man att arméns prestationer under fortsättningskriget vad gällde upprätthållandet av kampandan hade lämnat mycket övrigt att önska. De psykologiska orsakerna till olika motivations-, disciplins- och ledarskapsproblem måste nu undersökas och föregripas med tanke på framtiden. De centrala lärdomarna från kriget upplevdes i betydande mån vara just av psykologiskt slag. Man måste kunna beakta dem redan i utbildningen av värnpliktiga. För detta ändamål skulle armén anställa yrkespsykologer som deltagit i kriget och officerare som var särskilt intresserade av psykologi vid en speciell militärpsykologisk institution inom vars ramar man kunde systematisera forskning och undervisning.⁴⁵

För de finländska officerarna var krigshändelserna sommaren 1944 och krigets slut helt uppenbart en ledarskapskris som ifrågasatte det militära officersidealet och yrkesidentiteten. Den redan tidigare nämnda majoren Antero Rautavaara lyfte öppet fram frågan i sin artikel i *Suomalainen Suomi* i maj 1945. Tidigare hade man inom officersutbildningen varit van att lösa problem som hörde till psykologins område ”med hjälp av krigsbrottslagen och gradbeteckningarna”, men i det nya läget kunde man inte längre använda disciplin och tvång för att leda människor. Det nya ledarskapet måste basera sig på en inre auktoritet, en förståelse av soldaternas psykologi och en förtroenderelation mellan förmannen och de underordnade som vilade på en psykologiskt förnuftig behandling av manskapet. Men var skulle man hitta så här psykologiskt upplysta ledare? Inom utbildningen av ledarskapet skulle man behöva börja med praktiskt psykologiskt upplysningsarbete ”som

44. R. A. Mäntylä, 'Joitakin lisiä keskusteluun psykologian opetuksen tarpeellisuudesta', *Suomalainen Suomi* 1944:8 (november), s. 440–443, cit. s. 441.

45. T. S. Saukkonen, 'Vieläkin psykologian opetuksen tarpeellisuudesta upseerinkasvatuksessa', *Suomalainen Suomi* 1945:1 (januari), s. 42–45.

beaktade den finska karaktären”, riktat till affärsmän, industrimän och officerare. På ett intressant sätt knöt Rautavaara ledarfrågan och den masspsykologiska förståelsen av ”människornas inre spänningstillstånd” till den vidare frågan om hela samhällets stabilitet och balans: det psykologiska ledarskapet såväl i armén som i arbetslivet skulle hjälpa till med att överskrida den klassgräns som vuxit fram mellan förmannen och den underordnade, arbetsgivaren och arbetstagaren, och som framför allt skulle förstås som en psykologisk och inte en ekonomisk konstruktion. Efter kriget återfanns samma psykologiska utmaningar inom såväl armén och industrin som inom lantbruket och handeln. Arbetstagaren och soldaten som psykologiska aktörer och föremål för psykologisk kontroll likställdes problemfritt i Rautavaaras skrift.⁴⁶ På upplysningsbyrån vid Högkvarterets informationsavdelning, som Rautavaara hade lett under kriget, hade man under krigsåren mycket riktigt studerat just arbetspsykologi. På det här viset vandrade de psykologiska influenserna från 1930-talets arbetsliv ut i kriget och ur kriget tillbaka till återuppbyggnaden av Finland under 1940- och 1950-talen.⁴⁷

Den militärpsykologiska diskussionen och verksamheten 1944–1956

Vid sidan av skrivierna i *Suomalainen Suomi* började de psykiatriker och psykologer som deltagit i kriget genast år 1945 att diskutera kriget och dess efterverkningar som ett problem för sinnet och nervsystemet.⁴⁸ Vid de utbildningsdagar som arrangerades kring ämnet deltog också en samling intresserade officerare. Ur de här impulserna sprang i mars 1946 ”Katajanokan upseerikerhon psykologinen harrastuspiiri” (”Skatuddens officersklubbs psykologiska intressecirkel”), som bestod av 30 officerare och psykologer med intresse för militärpsykologiska frågor.⁴⁹ Som klubbens första ordförande verkade Kai von Fieandt, och

46. A. Rautavaara, ’Suomalainen johtajuustyylä ja sen pulmia’, *Suomalainen Suomi* 1945:5 (maj), s. 365–371.

47. Pauli Kettunen, *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa* (Helsinki 1994), s. 371.

48. Se flera artiklar i *Yhteiskunnallis-Psykiatrinen Vuosikirja 1942–1945* (1945); Martti Kaila, ’Hermet ja sota’, *Suomalainen Suomi* 1945:4 (april), s. 256–264; dessutom fördes en mera specialiserad diskussion bl.a. i *Duodecim* och *Sotilaslääkietieteellinen Aikakauslehti* omedelbart efter kriget.

49. Kapt. Heikki Pirkola, ’Sotilaspsykologian työaloista’, *Sotilaisaikakauslehti* 28 (1953:6), s. 220–225.

vid de första samlingarna diskuterade man bl.a. militär fostran och disciplin, de krav som ställdes på underbefäl i reserven, panikens psykologi, behovet av att systematiskt granska de värnpliktigas psyke, samt användningen av psykologi som hjälpmedel vid valet av manskap för specialuppgifter och vid krigsinvalidernas yrkesval.⁵⁰

Trots namnet, som tedde sig anspråkslöst, hade medlemmarna i Skatuddens officersklubbs psykologiska intressecirkel en stark tro på att just den spirande militärpsykologin kunde erbjuda hjälp för de ledarskaps-, motivations- och beteendeproblem som observerades under fortsättningskriget och i synnerhet sommaren 1944. Man behövde en kanal med hjälp av vilken man kunde börja sprida militärpsykologisk kunskap till en vidare krets inom armén och officersskåren. Till en sådan kanal utvecklades de finländska officerarnas viktigaste facktidsskrift *Sotilasaikakauslehti*, vars utgivning hade avbrutits av fortsättningskriget, men vars första nummer efter kriget utkom i augusti 1946. Genast i det första numret presenterade frontofficeren och sekreteraren för den psykologiska intressecirkeln, Erkki Mielonen, det nya militärpsykologiska ”intresset”:

Sovelletun psykologian arvo sotilaskasvatuksessa on huomattu ja sen tuloksia on laajalti hyväksikäytetty jokaisessa nykyaikaisessa armeijassa, mistä on todistuksena mm. runsas ulkomainen sotilapsykologinen kirjallisuus. Lienee tunnustettava, että tässä suhteessa ollaan meillä vielä tuskin ensimmäisiä haparoivia askeleita pitemmällä. Pienellä maalla, jonka on koettava korvata armeijansa aineellisesta köyhyydestä aiheutuvat materiaaliset heikkoudet käytettävissä olevan sotilasainekseen mahdollisimman tarkoituksenmukaisella järjestelyllä, ei ole varaa jättää huomioon ottamatta niitä apukeinoja, joita tieteellinen tutkimus voi asettaa sen käytettäväksi.⁵¹

Inspirerad av sina krigserfarenheter hade Mielonen genast efter kriget börjat studera psykologi vid Helsingfors universitet som Kai von

-
50. Fil.kand. Erkki Mielonen, 'Sotilapsykologian harrastus', *Sotilasaikakauslehti* 21 (1946:1), s. 36; Erkki Mielonen, 'Katajanokan upseerikerhon psykologisen harrastuspiirin toiminta', *Sotilasaikakauslehti* 22 (1947:1), s. 40.
51. ”Den tillämpade psykologins värde i militärutbildningen har noterats och dess resultat har i stor utsträckning använts i varje nutida armé, vilket bevisas bl.a. av den rikliga utländska litteraturen. Det torde behöva erkännas, att man i detta avseende hos oss knappt har kommit längre än till de första staplande stegen. Ett litet land, som måste försöka ersätta de svagheter som förorsakas av dess armés materiella fattigdom med en möjligast ändamålsenlig organisation av soldatmaterialet, har inte råd att låta bli att uppmärksamma de hjälpmedel som den vetenskapliga forskningen kan ställa till dess förfogande.” Fil.kand. Erkki Mielonen, 'Sotilapsykologian harrastus', *Sotilasaikakauslehti* 21 (1946:1), s. 36.

Fieandts elev. Hans kandidatavhandling *Pakokauhu, sen ilmeneminen ja torjuminen* baserade sig på den tidigare nämnda enkätundersökningen om massfenomen på Karelska näset som genomförts bland officerarna sommaren 1944.⁵² I följande nummer av *Sotilasaikakauslehti*, som utkom i november 1946, publicerades Mielonens långa artikel om de psykologiska lämplighetsprovans användbarhet i armén, där han krävde att psykologisk information och intelligenstest skulle tillämpas i valet och utplaceringen av ledare, i gallringen av ”dem som blivit på efterkälken i utvecklingen”, och i analysen av rekryternas karaktär. På detta sätt skulle man undvika ”tråkiga överraskningar vid fronten”, då rätt man skulle finnas på rätt ställe. Man skulle förebygga krigsneuroser och i rent vetenskaplig bemärkelse få fram intressanta militärpsykologiska forskningsresultat. Också det ”militärt viktiga problemet med den ’finske mannen’ skulle få värdefull tilläggsbelysning.”⁵³

Vad handlade det här ”problemet” om enligt Mielonen? Frågan är intressant även i vidare bemärkelse, då samma motiveringar fungerade som bakgrund också för senare militärpsykologiska artiklar. Framför allt hade det runebergiska idealet om hjältesoldaten visat sig föråldrat då det ställts på prov i kriget:

Yhä kapeammaksi käy se alue, jossa Sven Duva voi vielä toimia menestyksellisesti. Jopa ”tavallisessa” jalkaväessäkin on tehtävien jako muodostunut probleemaksi, joka usein on mahdollista ratkaista vasta monien, useassa suhteessa haitallisten siirtojen kautta.⁵⁴

Krigföringen hade teknifierats och börjat kräva extrem ”finjustering”. Det räckte inte längre med att vara en ”bra man”; det krävdes specialegenskaper, intelligens, teknisk skicklighet och initiativförmåga. På samma sätt kunde man inte längre ty sig till schematiska regler i ledningen av männen, utan olika män måste behandlas på olika sätt. Detta

52. Erkki Mielonen, *Pakokauhu, sen ilmeneminen ja torjuminen*, otryckt avhandling (Helsingfors universitets psykologiska institution, 1945).

53. Fil.kand. Erkki Mielonen, ’Psykologisten soveltuvuuskokeiden järjestäminen armeijassa’, *Sotilasaikakauslehti* 21 (1946:2), s. 22–33.

54. ”Allt smalare blir det område där Sven Dufva fortsättningsvis kan handla framgångsrikt. T.o.m. inom det ’vanliga’ infanteriet har fördelningen av uppgifterna blivit ett problem, som det ofta är möjligt att lösa först genom många, i flera avseenden skadliga, omplaceringar.” Fil.kand. Erkki Mielonen, ’Psykologisten soveltuvuuskokeiden järjestäminen armeijassa’, *Sotilasaikakauslehti* 21 (1946:2), s. 23.

förutsatte för sin del att grundegenskaperna hos varje man måste vara kända i förväg. Soldaternas psykologiska särdrag behövde undersökas för att man skulle erhålla en objektiv bild av individen, och de här uppgifterna skulle användas av förmännen. Mielonen motiverade ibruktagandet av psykologiska test med att de var ekonomiskt lönsamma: personer som inte passade för sina uppgifter behövde man på så vis inte utbilda, förflytta och bestraffa i onödan. Psykologin och ett ledarskap baserat på den skulle alltså undanröja onödig friktion mellan individerna och armén.

Fr.o.m. den här tidpunkten och ända till mitten av 1950-talet skrevs det ofta om militärpsykologiska frågor i *Sotilasaikakauslehti*. Det var tydligt att ämnet var av dagsaktuellt intresse och att det väckte bred nyfikenhet. Händelserna sommaren 1944 och nederlaget hade allvarligt rubbat försvarsmaktens prestige och samhällseliga auktoritet, och därför fanns det också inom armén en anmärkningsvärd beredskap till nya perspektiv och lösningar.⁵⁵ Hur motiverade man det nya psykologiska synsättet för officerarna? Majoren i avsked Ahti Valpasvuo presenterade frågan som något som berörde hela det moderna samhället:

Nykyajan yhteiskuntaa on pidettävä yhteiskuntatieteiden tämähetskisen kehitysvaiheen mukaan ns. pluralistisena kokonaisuutena, jossa eri yhteiskuntamuodostelujen ja -laitosten välinen kitka ja siihen vaikuttavat tekijät muodostavat mitä moninlaisimman tieteellisen tutkimusobjektin. Ihminen muodostaa olollisena olentona tuon tutkimuksen keskipisteen, ja hänen suhteensa toisiin yksilöihin ja ns. sosiaaliseen ympäristöön ne kehykset, jotka määräävät tutkimusalan laajuuden.⁵⁶

Den militärpsykologiska uppgiften innebar att lära känna och till officerarna lära ut de psykologiska lagar, omständigheter och faktorer som inverkade på individernas aktiviteter i en militär miljö:

55. Se Syrjö, 'Puolustusvoimat suomalaisessa yhteiskunnassa 1944–1974', s. 606–613.

56. "Det nutida samhället måste anses vara en s.k. pluralistisk helhet i enlighet med sina samhällsvetenskapers nuvarande utvecklingsstadium, där friktionen mellan olika samhällsformationer och institutioner, och de faktorer som påverkar dem, formar ett ytterst mångfasetterat forskningsobjekt. Människan utgör som levande varelse medelpunkten för forskningen och hennes förhållande till andra individer och till den s.k. sociala miljön ger de ramar som bestämmer omfattningen av forskningsområdet." Maj. i avsked Ahti Valpasvuo, 'Sotilaspsykologian alue ja perusta', *Sotilasaikakauslehti* 22 (1947:6), s. 2.

[...] sen tutkimusesineenä on ihmisen käyttäytyminen *suhde-olentona* sekä ihmisen tajunnan elämä ja sen tehtävänä on selvittää niitä voimia, jotka vaikuttavat sotilaallisessa ympäristössä elävän ihmisen käyttäytymiseen, näiden voimien ilmenevistapoja sekä toiselta puolen, miten sotilaallinen ympäristö ja elämä vaikuttavat yksilön tunne-, tahto- ja yleensä sielunelämään.⁵⁷

I sin tvådelade skrift motiverade för sin del löjtnanten i avsked Yrjö A. Lehti tillämpningen av militärpsykologi på militärutbildningen och -ledningen med praktiska argument, effektivitet och förmånlighet: i den nutida krigföringen som krävde snabbhet och flexibilitet måste man ha möjlighet att använda manskapet på bästa möjliga sätt med hjälp av psykologisk kunskap. Både mass- och individpsykologi måste tillämpas. Medan militärutbildningen tidigare hade grundat sig på upprätthållandet av hård och t.o.m. fysisk disciplin och straff, måste man nu ”komma åt männens själar”. Användningen av militärpsykologin var också ett krav som motsvarade allmänna utvecklingstrender och låg i tiden, och där fick Finland inte bli efter andra länder.⁵⁸

I slutet av 1940-talet fick officerarnas militärpsykologiska intresse fasta former, då man utgående från Skatuddens officersklubbs psykologiska intressecirkel 1948 grundade Finlands militärpsykologiska sällskap. Inom ramen för sällskapet arrangerades fortsättningsvis föredrag och diskussioner; förutom kring tidigare nämnda teman också om bl.a. radiopropaganda, krigsneuroser, psykologisk testning, andlig krigföring, förmannens relation till de underordnade, militär disciplin, fostran av medborgare, rekryter och i skolor, ryktesbildning, vård av hjärninvalidier, samt militärpsykologins allmänna uppgifter. Vid utgången av 1951 hade sällskapet 110 medlemmar. Medlemmarna var inte vilka som helst officerare i mängden: bland dem fanns generalmajor K. A. Tapola som verkat som ledare för Krigshögskolan och inspektör vid huvudstaben, sanitetsöverste Pekka Somer som fungerat i ledningsuppgifter inom armésjukvården, Kai von Fieandt som 1951

57. ”[...] dess forskningsobjekt är människans beteende *som relationsvarelse*, samt människans medvetandeliv, och dess uppgift är att klargöra de krafter som inverkar på den människas beteende som lever i en militär miljö, dessa krafters uppenbarelsformer, samt å andra sidan, hur den militära miljön och livet inverkar på individens känslö-, vilje- och i allmänhet själsliv.” Maj. i avsked Ahti Valpasvuo, ’Sotilaspsykologian alue ja perusta’, *Sotilasaikakauslehti* 22 (1947:6), s. 2, emfasen ursprunglig.

58. Fil.kand., lt. i avsked Yrjö A. Lehti, ’Mitä on sotilaspsykologia?’ (del 1), *Sotilasaikakauslehti* 23 (1948:1), s. 6–8; idem, ’Mitä on sotilaspsykologia?’ (del 2), *Sotilasaikakauslehti* 23 (1948:2), s. 10–15.

valts till den första professorn i psykologi vid Helsingfors universitet samt åtskilliga högre militära ledare på stabsofficersnivå.⁵⁹ De diskussioner som fördes inom sällskapet nådde alltså lätt försvarsmaktens högsta ledning. Under åren efter andra världskriget pågick också en omfattande omvandlingsprocess inom armén, där man strävade efter att förnya rekryternas utbildning och det militära ledarskapet i enlighet med de lärdomar som krigserfarenheten gett. Till denna process hörde det gryende tillämpandet av militärpsykologin.⁶⁰

Eftersom *Sotilasaikakauslehti* uttryckligen var officerskårens facktidsskrift, var det naturligt att just ledarskapsfrågan fick den största militärpsykologiska uppmärksamheten. De utmaningar med det militära ledarskapet som hade avslöjats genom det långa kriget och krisen sommaren 1944, upprepas genom de redan nämnda orsakerna: den nutida armén – liksom hela samhället – var en specialiserad, teknisk och komplicerad institution, de psykiska påfrestningarna som kriget medförde hade vuxit; enbart med bestraffning och disciplin kom man inte mera långt. Av officerarna krävdes i stället *fostran* och *kontroll* samt att de byggde upp en relation baserad på förtroende. Samma återställande av förtroendet mellan de militära ledarna och rekryterna, och genom detta mellan hela samhället och armén, var en av de mest centrala utmaningarna för försvarsmaktens ledning efter kriget.⁶¹ Förutom förmannens och den underordnades, soldatens och arméns inbördes relationer, blev också de inbördes relationerna mellan medlemmarna av det militära samfundet ett problem, på vilket man måste tillämpa psykologiska arbetsledningsläror och arbetspsykologi. Det militära ledarskap man tidigare betraktat närmast som en fråga om auktoritet problematiserades i psykologiska termer t.ex. så här:

Komplisoitu luottamuskysemys on luonteeltaan psykologinen. Johtamistaito perustuu ihmisluonteen ymmärtämiseen, kykyyn nähdä toisen henkilön näkökantaa ja käsittää se. Vain siten voidaan inspiroida sosiaalisten viettien sotilasyhteisön kestävyttä lujittava vaikutus.⁶²

59. Kapt. Heikki Pirkola, 'Suomen sotilaspsykologisen seuran toiminnasta v. 1950', *Sotilasaikakauslehti* 26 (1951:1), s. 41–43; lt. Risto Hyvärinen, 'Selostus Suomen sotilaspsykologisen seuran toiminnasta vuonna 1951', *Sotilasaikakauslehti* 27 (1952:3), s. 121–123.

60. Esa Sundbäck, 'Koulutus', *Suomen puolustusvoimat 1944–1974*, s. 134–146.

61. Syrjö, 'Puolustusvoimat suomalaisessa yhteiskunnassa 1944–1974', s. 607–609, 613–616.

62. "Den komplicerade förtroendefrågan är psykologisk till sin karaktär. Förmågan att leda grundar sig på en förståelse för den mänskliga karaktären, på förmågan att uppfatta en annan persons ståndpunkt och förstå den. Bara på så sätt kan man inspirera det inflytan-

Psykologiseringen av den militära manligheten innebar också ett nytt slags psykologisering av den avgörande känslan vid fronten, nämligen rädslan. Armén var van att lösa de problem som förorsakades av soldaternas rädsla främst som juridiska frågor: de deserteringar och försummelser att utföra uppgifter som förorsakades av soldaternas ”krigsfeghet” var gärningar som bestraffades strängt.⁶³ I de militärpsykologiska artiklarna i *Sotilasaikakauslehti* omvandlades rädslans problem så att den fick flera orsaker; frågan gällde inte enbart soldatens karaktärs svaghet eller ”feghet” utan olika situationsbundna och psykologiska faktorer – ”förhållandet mellan den själsliga motståndskraften och belastningen”. Rädsla var naturligt och berörde varje soldat, men man kunde behärska den och för detta måste man förbereda sig genom övning och utbildning, med hjälp av olika praktiska metoder samt den rätta motivationen på officershåll. Viktigt var också att i förväg gallra ut de män ur fronttrupperna som man kunde anta vara psykiskt alltför svaga för att uthärda rädsla utan att bryta samman. Samma observationer under första och andra världskriget hade varit centrala för utvecklingen av den angloamerikanska militärpsykologin.⁶⁴ Tidigare hade det bland finländska officerare rått en felaktig uppfattning om att vissa folk och raser skulle vara av naturen modigare ”krigarfolk”. Man skulle inte längre se mod och rädsla som några oföränderliga nationella egenskaper – de var alltid beroende av olika sociala, psykologiska, politiska och utbildningsmässiga miljöfaktorer.⁶⁵ Å andra sidan blev rädsla också ett medicinskt problem i stället för ett moraliskt. Med hänvisning till ny angloamerikansk forskning studerades rädsla i sanitetsmajor Osmo Helves artikel som ett somatiskt fenomen, ”neurocirkulatorisk dystoni”, d.v.s. som ett symptom för ”överkänslighet i och ett belastningstillstånd av blodcirkulationen och nervsystemet.”⁶⁶

de som på ett hållbart sätt stabiliserar de sociala driftarna i det militära samfundet.” Kapt. Heikki Pirkola, ’Henkilöstön käsittelyn probleemista sotilasyhteisössä’, *Sotilasaikakauslehti* 26 (1951:1), s. 29–39, cit. s. 39; se också övl. T. H. Luukko, ’Psykologisten tekijän ja henkisen panoksen merkitys. Piirteitä suomalaisesta johtajuustyylistä’, *Sotilasaikakauslehti* 28 (1953:7), s. 241–249; Kai von Fieandt, *Militär ledarpsykologi* (Stockholm 1953).

63. *Finlands författningssamling 1919:71: Strafflagen för krigsmakten*, 70§ och 71§.

64. Joanna Bourke, *Fear: A Cultural History* (London 2005), s. 197–221.

65. Kapt. Heikki Pirkola, ’Pelon tunne taistelussa: Allgemeine schweizerische Militärzeitschrift’in mukaan’, *Sotilasaikakauslehti* 26 (1951:5), s. 221–224; generalstabsövl. K-E. Lindeman, ’Pelko taistelukentällä’, *Sotilasaikakauslehti* 31 (1956:8), s. 448–451.

66. Sanitetsmaj. Osmo Helve, ’Ruumiillisen ja henkisen liikarasituksen vaara ja seuraukset sekä niiden huomioon ottaminen sotilaskoulutuksessa’ (Föredrag hållet vid Krigssko-

Det stora antalet militärpsykologiska artiklar i *Sotilasaikakauslehti* betyder inte att den finländska officerskåren skulle ha varit genompsykologiserad efter kriget. Vid sidan av de nya artiklarna som presenterade en mer eller mindre vetenskaplig psykologi, levde också de gamla uppfattningarna om ”folksjälen” eller nationalkaraktären kvar. Andan i armén, och dess brister under fortsättningskriget, studerades även mera traditionellt som frågor om disciplin, soldatheder och fosterländskhet. I de här artiklarna var de nationella värderingarna, försvarsandan, religionen, och t.o.m. Guds ledning väsentliga faktorer för upprätthållandet av en hållbar stridsanda.⁶⁷ Ändå är det uppenbart att det inträffade något slags förändring i officerarnas förhållningssätt till ledarskap och i deras uppfattning om militär manlighet. Samtidigt med de egentliga militärpsykologiska artiklarna fördes en allmän polemik om arten av truppernas fysiska och psykiska trötthet som den hade framträtt i synnerhet under den sista krigssommaren. I den här diskussionen deltog flera högt uppsatta frontofficerare samt major Kalle Lehmus, som fungerat som chef för informationsavdelningen vid det krigstida Högkvarteret. Om bakgrundsfaktorerna till krisen sommaren 1944 och förhindrandet av en motsvarande kommande företeelse framfördes många och delvis avvikande åsikter, men ändå kom soldaternas andliga eller psykiska kondition att vara i en nyckelställning också i den här diskussionen.⁶⁸ Som Lehmus konstaterade hade orsa-

lornas rådslagningsdagar för lärare i militärpsykologi och -didaktik 11.6.1952), *Sotilasaikakauslehti* 27 (1952:7), s. 276–279.

67. Kapt. R. Rantanen, 'Suomen kansan luonteenominaisuudet upseerin kannalta', *Sotilasaikakauslehti* 27 (1952:3), s. 106–108; lt. H. Lilius, 'Ajatuksia sotilashengestä', *Sotilasaikakauslehti* 27 (1952:4), s. 129–130; lt. H. Lilius, 'Ajatuksia maanpuolustushengestä', *Sotilasaikakauslehti* 27 (1952:5), s. 168–170; också t.ex. Luukko, 'Psykologisten tekijäin ja henkisen panoksen merkitys'.
68. Övl. P. Lammetsmaa, 'Ajatuksia eri johtoportaiden toimenpiteiksi fyysillisen ja psyykillisen väsymyksen poistamiseksi taistelujoukoista raskaiden operaatioiden aikana', *Sotilasaikakauslehti* 22 (1947:4), s. 9–14; Kalle Lehmus, 'Vielä psyykillisistä väsymyksiä', *Sotilasaikakauslehti* 22 (1947:5), s. 6–7; öv. Gustaf Ehrnrooth, 'Vieläkin väsymyksestä taistelujoukoissa ja keinoista sen poistamiseksi', *Sotilasaikakauslehti* 22 (1947:6), s. 3–4; övl. A. Kuiri, 'Vieläkin psyykillisestä väsymyksestä', *Sotilasaikakauslehti* 23 (1948:1), s. 8–9; Kalle Lehmus, 'Jatkoa "psyykilliseen väsymykseen"', *Sotilasaikakauslehti* 23 (1948:2), s. 15–16; öv. M. Liesi, 'Joukkojen henkisen ja kehollisen kunnon ylläpitäminen rauhan ja sodan aikana', *Sotilasaikakauslehti* 23 (1948:3), s. 1–5; generalstabsövl. T. V. Viljanen, 'Kesän 1944 sotatoimista Kannaksella', *Sotilasaikakauslehti* 25 (1950:6), s. 15–21; se också generalstabsövl. R. Hirva, 'Väsymis- ja haluttomuusilmiö sekä riittämättömstä levosta johtuva liällinen rasitus varusmiesten koulutusta häiritsevinä tekijöinä', *Sotilasaikakauslehti* 28 (1953:5), s. 186–193.

kerna till de dramatiska händelserna vid fronten i juni–juli varit föremål för synnerligen livligt begrundande bland officerarna. Förekomsten av en dylik mera omfattande erfarenhetsbas gjorde det lättare att motivera både berättigandet och den praktiska nödvändigheten av ett nytt slags militärpsykologiskt synsätt.

Inkörningen av militärpsykologin stannade inte enbart vid artiklar. Under 1950-talets första år förverkligades skribenternas två centrala krav – man tog i bruk lämplighetstest och det ordnades med militärpsykologisk undervisning – om också under synnerligen anspråkslösa former. På det militärpsykologiska sällskapet och i synnerhet Kai von Fieandts initiativ hade arméns huvudstab 1947 anställt den första heltidsanställda militärpsykologen vid utbildningsavdelningens upplysningsbyrå och snart anställdes ytterligare två psykologer. På samma sätt hade man 1947 inlett de psykologiska lämplighetstesten: först endast inom luftstridskrafterna, men fr.o.m. 1950 också inom sjöstridskrafterna, kustartilleriet och bland radiotelegrafisterna. Fr.o.m. 1951 började man forska i att utsträcka intelligens- och lämplighetstesten till alla vapenslag, och detta s.k. grundtest togs i bruk 1955. Man hade börjat undervisa kadetterna, stamunderofficerarna och deltagarna i kaptens- och befälskurser i militärpsykologi, som nu också undervisades vid Krigshögskolan, och dessutom tangerades ämnet i utbildningen av underofficerare.⁶⁹ Den militärpsykologiska verksamheten fick alltså tydligt gensvar hos försvarsmakten, även om det inom armén som helhet utgjorde ett litet område med njudda resurser. En kommitté för det andliga försvaret som grundats av statsrådet inledde sin verksamhet senare under år 1960. Kai von Fieandts roll var central och kommitténs målsättningar om att effektivisera försvarskunnandet och försvarsfostran, organisationen av informationen, samt planeringen av det krigstida andliga försvaret var tätt sammanbundna med militärpsykologin.⁷⁰ Dessa den finländska försvarspsykologins senare skeden ligger emellertid utanför ramen för den här uppsatsen.

69. Sinivuo, 'Sotilaspsykologian tutkimus', s. 544–545; Pirkola, 'Sotilaspsykologian työaloista', s. 220–225. Också de finländska krigspsykiatrierna hade omedelbart efter kriget tagit ställning för psykologisk intelligens- och lämplighetsforskning, se t.ex. sanitetskapit. Konrad von Bagh, 'Asevelvollisten psyykillisten ominaisuuksien tutkimuksesta', *Sotilaslääketieteellinen Aikakauslehti* 21 (1946:2), s. 38–45.

70. Sinivuo, 'Sotilaspsykologinen tutkimus', s. 546; Kai von Fieandt, 'Henkinen maanpuolustus', *Sotilasaikakauslehti* 35 (1960:7), s. 285–288.

Militärpsykologins samhälleliga kontext

Det är inte alls omöjligt att uttrycken ”folksjäl” eller ”folkens rasmässiga säregenskaper som soldater”, som hade använts i *Sotilasaiakauslehti* på 1930-talet, användes också på 1940-talet eller ännu på 1950-talet, även om de klingade ålderdomligt. Däremot är det svårt att föreställa sig att den psykologiserande formulering med vilken kapten Heikki Pirkola i förbifarten beskrev ett problem gällande soldaternas motivation skulle ha förekommit i officerarnas facktidskrift på 1930-talet: ”En underlydande som av psykofysiologiska orsaker inte förmår utföra en uppgift han blivit tilldelad kan bli svårt deprimerad.”⁷¹ Vad handlade den här förändringen om och varför verkade just psykologin erbjuda lösningar på tidens problem?

Som sammanfattning av publikationsverksamheten under åren 1944–1956 kan man konstatera att det var fråga om att uppfattningen om den manliga soldaten i psykologiska termer fördjupades enligt de linjer som presenterats här. Psykologiska uppfattningar om observationer, behov, känsloliv, massuggestion och organisering beskrev den manliga soldaten som en socialpsykologisk varelse. Som studieobjekt för den nya militärpsykologin stod ”spänningar i (männens) känsloliv”, rädsla, deras psykiska förmåga att uthärda, sociala relationer och gruppträck, situationsbundna masspsykologiska faktorer, den nervspänning som det maskinella och materiella kriget förorsakade samt den moderna arméns specialiserade karaktär. Enbart ”fosterländskhet” och ”moralisk ryggrad” – eller avsaknaden av dem – räckte inte längre till för att förklara soldaternas beteende. Likaså psykologiserades de förmågor som krävdes av de militära ledarna: av officerarna förutsattes skickligt ”ledarskap av personal” och ”psykologiskt öga.” I de militärpsykologiska artiklarna formades i det runebergiska hjälteidealets ställe en idealsoldat, en ”krigets yrkesman”, som var socialt och psykologiskt skicklig, specialiserad och flexibel.

Den kristet-fosterländska soldatfostran som föregått andra världskrigets värnpliktsarmé hade inte helt förlorat sin ställning, men den vetenskapliga psykologin trädde fram som dess konkurrent i upprätthållandet av stridsmotivationen och som förklaringsgrund för soldaternas beteende. För psykologin var soldaten i främsta hand inte en moralisk,

71. Pirkola, 'Henkilöstön käsittelyn probleemista sotilasysteissä', s. 37.

rationell varelse utan ett ”flockdjur”, vars andliga kapacitet man kunde mäta, undersöka och styra. Förutom genom sin vetenskaplighet rättfärdigade psykologin sin existens med ekonomiska motiveringar och effektivitetsargument: det handlade om att med tanke på ändamålen få ut möjligast stor nytta av de knappa mänskliga resurserna. Motiveringarna och uppgifterna för den finländska militärpsykologin var så till vida synnerligen förenliga med den utveckling som hade inletts i många andra länder redan till följd av första världskriget, och som senast under andra världskriget ledde till psykologins framträdande som en central hjälpetenskap i krigföringen.⁷²

Det är intressant att notera att i jämförelse med de militärpsykologiska artiklarna efter kriget, var skillnaderna gentemot de artiklar Kai von Fieandt skrev redan före vinterkriget synnerligen små. Kriget åstadkom alltså inte någon radikal revolution inom den finländska psykologiska forskningens vetenskapliga paradigm. Trots detta förekom förändringar: tidigare tankegångar om ”folksjälen” och speciella nationella rasegenskaper, som starkt influerats av den tyska psykologin, marginaliserades även om de inte helt försvann från de efterkrigstida skrifterna.⁷³ I stället kom positivistiska influenser från den angloamerikanska experimentella och tillämpade psykologin. Också militärpsykologiska och -sociologiska undersökningar utförda framför allt i Förenta staterna under och efter andra världskriget gjorde sitt intåg i den finländska diskussionen, bl.a. genom Knut Pippings doktorsavhandling *Kompaniet som samhälle*, som utkom redan 1947.⁷⁴ Så

72. Wessely, 'Twentieth-century Theories on Combat Motivation and Breakdown'; Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare* (London 2000), s. 72–102, 242–267; Ben Shephard, *A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists 1914–1994* (London 2002), särskilt s. 187–203.

73. Om den finländska vetenskapens starka tyska kopplingar och linjeändringen efter andra världskriget, se Marjatta Hietala, 'Tutkijat ja Saksan suunta; idem (toim.), *Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana* (Helsinki 2006), s. 30–141; för psykiatris och psykologins del Yrjö O. Alanen, Johannes Lehtonen & Pekka Tienari, 'Psykiatrin tutkimus', Achté, Suominen & Tamminen, *Seitsemän vuosikymmentä suomalaista psykiatriaa*, s. 50; Ihanus, 'Psykologia', s. 468–469.

74. Knut Pipping, *Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944* (Åbo 1947); se kapt. Vilho Tervasmäki, 'Komppania sosiologin kuvaamana', *Sotilasajakauslehti* 23 (1948:4), s. 37–38. För en presentation av nya internationella influenser i *Sotilasajakauslehti*, se t.ex. pseudonymen Pla, 'Psykologia ja taistelun johtaminen', *Sotilasajakauslehti* 27 (1952:8), s. 312–317; kapt. Heikki Pirkola, 'Kuriin sopeutumattomat asevelvolliset', *Sotilasajakauslehti* 28 (1953:1), s. 37–40.

här inverkade krigserfarenheterna från världskrigen i andra länder också på utvecklingen av den finländska militärpsykologin. Kai von Fieandt, som valts till professor i psykologi vid Helsingfors universitet 1951, satte sig aktivt in i den nya amerikanska psykologin och socialpsykologin och avlade långa besök i Förenta staterna senare under 1950-talet. Oberoende av influenserna överflyttades den amerikanska psykologins kraftigt behavioristiska människoupfattning inte som sådan till den finländska militärpsykologin efter kriget, inom vilken man bevarade ett mera tyskt synsätt med betoning på personligheten som helhet och karaktären.⁷⁵

Det finns ingen orsak att överdriva följderna av de egentliga militärpsykologiska artiklarna i förhållande till ett så brett och abstrakt ämne som hur mansbilden förändrades efter kriget. Även om militärpsykologerna var ett relativt högljutt och inflytelserikt sällskap inom armén, var de ändå bara en liten grupp sakkunniga vars aktiviteter knappast nådde den stora mängden finländare. Ändå är det avgörande argumentet i min uppsats att även om endast en liten grupp aktiva deltog i de diskussioner som fördes i specialiserade fackpublikationer eller inom en liten krets i det militärpsykologiska sällskapet, baserade sig dessa på en betydligt mera omfattande erfarenhetsbakgrund vid fronterna under fortsättningskriget och framför allt sommaren 1944. Den spirande finländska militärpsykologin var endast en reflektion av den här erfarenhetsbakgrunden. Det är värt att uppmärksamma hur mycket utrymme och gensvar de militärpsykologiska artiklarna fick i en tidskrift som *Sotilasaikakauslehti*, som var en specialpublikation för alla yrkesofficerare och militära frågeställningar: det fanns en uppenbar efterfrågan på den nya kunskapen.⁷⁶ Om samma sak vittnar iakttagelsen sommaren 1944 beträffande den ”hunger efter själslig kunskap”

75. Antti Eskola, 'Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla', Risto Alapuro, Matti Alestalo & Elina Haavio-Mannila (toim.), *Suomalaisen sosiologian historia* (Porvoo 1992), s. 241–285, särskilt 241–258; Juhani Ihanus, 'Kailasta kognitioon. Eräitä suomalaisen ja kansainvälisen psykologian linjauksia', *Psykologia* 40 (2005:3), s. 269–282; i samma nummer 'Kai von Fieandtin muisteluja 28.11.1995', s. 317–321. Bl.a. Erkki Mielonen redogjorde redan 1946 för olikheterna mellan tysk och angloamerikansk militärpsykologi i artikeln 'Psykologisten soveltuvuuskokeiden järjestäminen armeijassa'.

76. Den militärpsykologiska diskussionen pågick som livligast 1946–1953, fastän den tog en fullständig paus mellan 1949 och 1950. Sammanlagt publicerades under denna åttaårsperiod 49 nummer av *Sotilasaikakauslehti*, där sammanlagt 26 artiklar ingick som var antingen rent militärpsykologiska eller som till sitt ämne anknot till de psykologiska dimensionerna av krigföring och utbildningen av värnpliktiga.

som väckts bland frontofficerarna, så som major Antero Rautavaara tidigare uttryckte saken. De insamlade svaren från frågeundersökningen bland officerarna sommaren 1944 visade att det bland bataljonskommendörerna, kompanicheferna och plutoncheferna fanns ett anmärkningsvärt intresse och en benägenhet att studera desertering och panik uttryckligen som psykologiska fenomen.

I en ännu vidare kontext kan man lyfta fram Väinö Linnas *Tunte-maton sotilas* (*Okänd soldat*, svensk övers. 1955) som utkom 1954 och det mottagande den fick. Också de recensenter som förhöll sig kritiskt till Linnas allmänna bild av kriget och de finländska soldaterna berömde ofta författaren för hans skarpa psykologiska öga; Linna lyckades skickligt skildra soldaternas inbördes relationer i en liten grupp, deras sinnesstämning och det som påverkade deras beteende.⁷⁷ Linnas roman var ett slags skönlitteraturens parallellverk till Knut Pippings akademiska avhandling. I båda verken ersattes ett kristet-nationellt etos med socialpsykologiska influenser; soldaternas patosfyllda offermentalitet med yrkesskicklighet och saklighet; det runebergska krigshjältemodet med ironi. *Okänd soldat* öste ur samma erfarenhets- och perceptionsvärld som på andra ställen ledde till framväxten av militärpsykologin som ett svar på problemen med den moderna krigföringen och ledarskapet.

Frågan gällde alltså inte att kriget i sig skulle ha producerat helt ny psykologisk kunskap utan att den redan i huvudsak före kriget befintliga kunskapen blev aktuell och betydelsefull på ett helt nytt sätt. De för armén centrala allmänna frågorna om motivation, ledarskap och manskapets uppförande blev till problem som hörde hemma inom psykologin. Pauli Kettunen har skrivit om hur kriget förändrade de samhällseliga problemställningarna:

Sota-aikana ensiksikin vahvistui näkemys yhteiskunnasta työnjaollisena, funktionaalisenä kokonaisuutena, jota piti ja voitiin tietoisesti suunnitella ja ohjata – yhteiskunnan nimissä. Tähän liittyi se, että rationalisointi nostettiin välttämättömäksi kansalliseksi tehtäväksi. Toiseksi yksilöiden sovittaminen ja sopeuttaminen tämän kokonaisuuden tehtäviin koettiin uudella tavalla pakottavaksi ongelmaksi. Usein yhdenmukaistamisen ajaksi kuvattu sota-aika johti huomion yksilöiden erilaisuuden käsittelyyn ja moninaisestiin luokituksiin niin kaloritarpeen, suoritus-

77. Yrjö Varpio, *Väinö Linnan elämä* (Helsinki 2006), s. 320–347; se t.ex. gen.lt. i avsked K. L. Oesch, 'V. Linnan 'Tunte-mattoman sotilaan' puntarointia', *Sotilasaikakauslehti* 31 (1956:1), s. 7–15.

kyvyn kuin poliittisen luotettavuudenkin mukaan. Ihmismielen hallintaa ja siinä yksilöllisten erojen vaarintotta vaativat sota-aikana myös propagandatyön ja mielialan valvonnan tarpeet.⁷⁸

Den ”sociala sfär” som låg mellan individen och samhället steg fram som ett problem som måste lösas och genom att svara mot detta framträdde sociologin som en ny ”nationell vetenskap”.⁷⁹ Också den nya militärpsykologin grundade sig på att man noterat samma problem vid fronten och senare svarade på dem: relationen mellan individ och samfund var inte längre en enkel fråga om ”fosterländskhet” utan ett komplicerat militärpsykologiskt problemfält. Det är synnerligen beskrivande att där den viktigaste klassificeringsgrunden för värnpliktiga före andra världskriget var fysisk kondition, uppförande, samt polisernas och skyddskårsorganisationernas utlåtanden om politisk pålitlighet, ersattes dessa efter kriget av psykologiska lämplighetstest avsedda för rekryter.

Aktualiserandet av psykologisk kunskap hade inte enbart att göra med att förutspå kommande krig – som företeelse utsträckte det sig mycket bredare genom samhället. Efter kriget fördubblades den finländska industriarbetarbefolkningen på tio år och i stället för den tidigare ”disciplinpolitiken” grundade sig kontrollen av befolkningen allt mera på beaktandet av människors subjektiva åsikter, känslor och strävanden. Återintegrationen av frontmännen, krigsinvaliderna och den förflyttade befolkningen i samhället och arbetslivet innebar stora utmaningar i fråga om anpassning.⁸⁰

78. ”Under kriget förstärktes för det första uppfattningen om samhällets arbetsdelande, funktionella helhet, som medvetet borde och kunde planeras och styras – i samhälls namn. Till detta hörde att rationalisering lyftes fram som en oundviklig nationell uppgift. För det andra upplevde man individernas anpassning till uppgifterna i den helheten som ett tvingande problem på ett nytt sätt. Ofta ledde kriget, som skildrats som en förenhetligandets tid, till en uppmärksamhet gentemot behandlingen av individernas olikhet och en mångfald klassificeringar enligt såväl kaloribehov, prestationsförmåga, som politisk pålitlighet. Kontrollerandet av människosinnet och beaktandet av de individuella skillnaderna kräver under krigstid också propagandaarbete och övervakning av sinnesstämmningar.” Pauli Kettunen, ’Tuntematon sotilas ja kansallinen suorituskyky’, Antti Arnkil & Olli Sinivaara (toim.), *Kirjoituksia Väinö Linnasta* (Helsinki 2006), s. 124.

79. *Ibidem*, s. 124–128.

80. Eskola, ’Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla’, s. 259–267; Markku Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi* (Helsinki 2000), särskilt s. 277–286.

De problem som militärpsykologerna formulerat gällande armén kunde på det här sättet överföras till att behandla hela samhällets psykologiska problem och tvärtom i en epok av kraftig industrialisering. Detta syntes explicit i många militärpsykologiska publikationer, där utmaningarna för officerarna och soldaterna i den nya tidens maskinella krig var analoga med det moderna teknifierade samhällets problem, och där officeraren likställdes med industrimannen och soldaten med arbetstugaren. Den klyfta mellan officeraren och mannen i ledet som skulle överbryggas med psykologisk kunskap och vetande sammanföll med klassklyftan som delade hela samhället och hotade dess funktionsduglighet. Efter kriget erbjöd militärpsykologerna alldeles konkret sin kunskap till industrin och arbetslivet. Strax efter kriget publicerade Kai von Fieandt skriften *Lauma ja yhteisö: Sosiaalipsykologiaa kaikille* (1946), i vars förord han avgränsade den mest lämpliga målgruppen för skriften på följande sätt: ”Jag är glad om boken får ett gynnsamt mottagande och om den kan försvara sin plats som en hett efterlängtd guide på kurser för socialchefer, arbetsledare, ledare för yrkeskårer och andra.”⁸¹ von Fieandt verkade också som yrkesvalspsykolog och gav år 1948 ut boken *Joukko- ja ryhmäpsykologiasta työyhteisöissä* som publicerades av Industrins arbetsledningsinstitut.⁸² Major Antero Rautavaara blev rektor för det ifrågavarande institutet efter kriget, och från att ha tjänstgjort inom armén flyttade flera andra officerare till industrin som socialchefer.⁸³ År 1956 skrev Erkki Mielonen för sin del en psykologisk karaktärsguide avsedd för förmän och personalchefer vid företagen⁸⁴, och senare i sin bok *Pelko ja pakokauhu: Henkinen paine sodassa*, som kom ut 1968, skildrade han de psykologiska utmaningar som frontofficeraren mötte i ledningen av männen, och förutsättningarna att klara av dem, mera som frågor om arbetsledning än stridsledning.⁸⁵

Jämfört med tidigare uppfattningar om armén och krigsledarskap som betonade formell auktoritet och sträng militärdisciplin kan de nya militärpsykologiska synsätten te sig ”mjuka”. Det stämmer att i den mån de militärpsykologiska initiativen verkligen flyttade över till den

81. Kai von Fieandt, *Lauma ja yhteisö. Sosiaalipsykologiaa kaikille* (Helsinki 1946), s. 6.

82. Kai von Fieandt, *Joukko- ja ryhmäpsykologiasta työyhteisöissä* (Vammala 1948).

83. Kettunen, *Suojelu, suoritus, subjekti*, s. 371.

84. Erkki Mielonen, *Luonneoppi* (Helsinki 1956).

85. Erkki Mielonen, *Pelko ja pakokauhu. Henkinen paine sodassa* (Helsinki 1968), s. 33–35.

praktiska militärutbildningen och bedömningen av de värnpliktiga, avvek de faktiskt från det tidigare och uppmuntrade till ett mera flexibelt och förståelsefullt förhållningssätt från officerarnas sida. Det skulle ändå vara fel att betrakta militärpsykologin som något slags särskilt humant sätt att närma sig människor. Den syftade till effektivitet och ett friktionsfritt förhållande mellan förmän och underordnade; målet med verksamheten – motiverade och skickliga försvarare av landet – var exakt det samma som tidigare. Fastän den färskva krigserfarenheten också hade avslöjat krigföringens psykologiskt destruktiva natur började militärpsykologerna inte reflektera över själva kriget som ett moraliskt eller etiskt problem, för att inte tala om att de skulle ha dragit några pacifistiska slutsatser. De var alltigenom aktiva officerare eller officerare i reserven för vilka krigföring var en praktisk fråga. På samma sätt som ibruktageandet av arbetspsykologin inom industri eller affärsledning var en del av en rationaliserings- och effektiviseringsrörelse, strävade militärpsykologin mot ett allt mer djupgående behärs-kande av individer och människogrupper.⁸⁶

Jag har tills vidare undvikit att explicit betrakta militärpsykologins utveckling som en del av *moderniseringen*, vilken som historisk företeelse är så mångskiktad och som forskningsbegrepp så omfattande att detta snarare skulle fördunkla analysen än göra den klarare. Det är ändå klart att den psykologiserande uppfattningen om den manliga soldaten var en tråd i den här förändringsprocessen. I processen uppträdde två företeelser typiska för moderniseringen: strävan att ersätta den direkta disciplinen och övervakningen med en styrning som grundade sig på sakkunskap och förtroenderelationer samt, i anslutning till detta, medborgarens, arbetstagarrens och soldatens subjektivering till självkontroll; till aktörer som internaliserat sina egna uppgifter.⁸⁷ Hur långt den här förändringen sträckte sig i armén och hela samhället och vad som var den psykologiska kunskapens roll i företeelsen, är en mycket mera omfattande forskningsfråga än jag kan besvara här.

* * *

86. Jfr Kettunen, *Suojelu, suoritus, subjekti*, s. 361–369; Seeck, *Johntamisopit Suomessa*, s. 139.

87. Om förhållandet mellan krig, arbete och psykologisk kontroll samt om det självreglerande subjektet, se Nikolas Rose, *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, 2nd ed. (London 1999); om det moderna samhällets förhållande till förtroende, se Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (Cambridge 1990).

I utvecklingen av den finländska militärpsykologin under perioden 1944–1956 kan man skilja mellan fyra inflytelserika faktorer: en erfarenhetsbotten från ett långt ställningskrig och i synnerhet från sommaren 1944; krigets slut i nederlag, vilket tvingade fram omvärderingar av arméns verksamhetsformer och dess förhållande till det övriga samhället; den militärpsykologiska forskning som utvecklats i andra länder; samt en bredare samhällelig kontext efter kriget, som aktualiserade psykologisk kunskap som ett relevant svar på den ”friktion” som man observerat mellan individ och samhälle. Genom inflytandet från de här faktorerna formades ett arbetsfält för nya psykologiska perspektiv inom armén. Krigets och fredens kris gav egentligen inte upphov till någon ny psykologi, utan överflyttade delvis ett för samhällets bevarande centralt problemfält – förhållandet mellan soldaten och armén – till psykologins område. Det militärpsykologiska genombrottet hade konkreta följder. Man började testa de finländska värnpliktiga psykologiskt, man började organisera militärpsykologisk utbildning för ledarna, och militärpsykologin institutionaliserades som en del av armén och landsförsvaret. På samma gång som militärpsykologin själv utvecklades deltog den i en oerhört mycket bredare förändringsprocess i fråga om samhället och människosynen, en process som snarare fungerade likt en växtlighet som skickade ut rottrådar och spred sig med olika snabbhet på samhällets olika delområden än likt en linjär utvecklingsbåge mot det moderna. De psykologiska observationer som gjorts vid fronten höll för sin del på att förändra uppfattningen om mannen/den manliga soldaten till att bättre svara mot en ny verklighet, som man upplevde att den efterkrigstida verkligheten utgjorde. Den militärpsykologiska kunskapen och den psykologiserade mansuppfattning som utgjorde dess grund kunde lätt tillämpas inom det stora återuppbyggnads- och industrialiseringsprojektet; den mansmodell som grundade sig på det nationalromantiska, kristlig-fosterländska militäridealet däremot var hur som helst oanvändbar i fabrikshallen, på byggnadsarbetsplatsen och i arbetsledningens förmansutbildning.

Aktiva, kunniga, sociala arbetare

Den arbetande mannen som problem och objekt i 1950-talets socialpolitiska forskning

Tiden efter andra världskriget medförde ett genombrott för den samhällsvetenskapliga forskningen, både i Finland och internationellt. En socialpolitiskt orienterad forskning hade bedrivits i någon mån sedan slutet av 1800-talet, då även socialpolitik som politikfält fick sin början. Grundandet av Statsvetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet år 1945 innebar att den socialpolitiska forskningen fick en institutionell ram, vilket utvecklade forskningen och gjorde den mer systematisk. Socialpolitiken var i början inriktad på den industriellt arbetande befolkningen, men hade i mitten av 1900-talet utvecklats till att behandla problem hos alla behövande grupper i samhället. Denna utveckling syntes dock inte direkt i forskningen, som under 1950-talet höll fast vid industriarbetarna som det främsta studieobjektet. Forskningen var alltså inriktad på en specifik samhällsgrupp, och var dessutom både explicit och implicit könsrelaterad. Det var nämligen i huvudsak de manliga arbetarna och deras erfarenheter som tilldrog sig samhällsvetarnas intresse.

I den här uppsatsen diskuterar jag 1950-talets socialpolitiska forskning i Finland, med avsikt att analysera på vilket sätt den var könsrelaterad. Jag studerar närmare den s.k. arbetssociologiska forskningen, som bedrevs vid ämnet socialpolitik vid Helsingfors universitet och var centrerad runt ämnets professor Heikki Waris. Waris handledde ett antal doktorsavhandlingar som var de första systematiska studierna om arbetarnas situation. Dessa avhandlingar var Jouko Siipis *Palkkatyöväen viihtyvyys* (Arbetarnas trivsel) från år 1954, Paavo Kolis *Ennakoluuloista teollisessa organisaatiossa*¹ (Om fördomar i den industriella

1. Kolis avhandling skrevs inom ämnet sociologi, men även han hade Waris som huvudsaklig handledare.

organisationen) från år 1955, Paavo Seppänens *Tehdas ja ammattiyhdistys* (Fabriken och fackföreningen) från år 1958 samt Vesa Laakonens *Työntekijä ja teknillinen uudistus* (Arbetstagaren och teknisk förnyelse) från år 1958.²

En del av avhandlingarna behandlade endast manliga arbetare. Varken Siipi eller Seppänens avhandlingar tog i beaktande kvinnliga arbetare utan fokuserade uteslutande på de manliga arbetarna, trots att det i båda fallen skulle ha varit fullt möjligt att beakta båda könen. Problemet, så som forskarna själva såg det, var att kvinnliga och manliga arbetare var så olika och att det skulle ha missgynnat undersökningen att ha en alltför heterogen undersökningsgrupp.³ Beslutet att utelämna de kvinnliga arbetarna låg i linje med vad Heikki Waris förespråkade; han ansåg nämligen att det var problematiskt att behandla män och kvinnor på samma premisser. Skulle kvinnor ingå i undersökningen var det enligt Waris nödvändigt att behandla kvinnor och män som två skilda grupper, vilket Siipi och Seppänen i sin tur ansåg vara alltför arbetsdrygt.⁴

Dessa avhandlingar blev en milstolpe i finländsk arbetslivsforskning och ett fundament för kommande forskning. Därför nämns de varje gång då finländsk arbetslivsforskning presenteras. Avhandlingarna har även varit föremål för mera grundliga analyser. Så tidigt som 1971 publicerade Antti Eskola en artikel där han ingående diskuterade 1950-talets arbetssociologiska forskning.⁵ Avhandlingarna har även

-
2. Även Mauno Koivistos *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa* (De sociala förhållandena i Åbo hamn) från 1956 brukar räknas till denna våg av tidig arbetssociologisk forskning. Avhandlingen skrevs inom ämnet sociologi vid Åbo universitet. Denna uppsats tar dock inte i beaktande Koivistos avhandling eftersom den till struktur och frågeställning skilde sig från de andra.
 3. Jouko Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys. Sosiaalipoliittinen tutkimus tehdasteollisuuden ja rakennusteollisuuden miespuolisten palkkatyöntekijäin viihtyvyydestä asuinpaikkakunnillaan* (Helsinki 1954), s. 50. Paavo Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys. Työntekijän kaksitahoinen liityntä ammattiyhdistyksen ja tehtaan organisaatioihin*, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 4 (Porvoo 1958), s. 17.
 4. Heikki Waris, 'Kaksi tieteellistä tutkimusta teollisuuden työntekijöistä'. *Eripainos Kansantaloudellisesta Aikakauskirjasta* 1958:4, s. 2 & 5.
 5. Se t.ex. Antti Eskola, 'Työläiset, tutkijat ja asenteet. Suomalaista työnsosiologiaa 1950-luvulla', *Sosiologia* 8 1971:5, Kari Lilja & Risto Tainio, 'Finland - Sociologisk forskning inom arbetslivsområdet', Hans Berglund & Carl Magnus Tunevall (red.), *Arbets sociologi i de nordiska länderna* (Malmö 1982), s. 64–74, Pauli Kettunen, 'Arbetslivet inom historieforskningen och historien inom arbetslivet', *HTF* 77 (1992:3), s. 408–410, Kari Teräs, *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma mod-*

analyserats ur ett könsperspektiv i en artikel av Raija Julkunen från år 1984, där Julkunen studerar i vilken mån kvinnliga arbetare förekommer i finländsk arbetssociologisk forskning från 1950-talet framåt. Hon konstaterar att forskarna i de ovannämnda avhandlingarna inte visade något intresse för skillnader mellan kvinnliga och manliga arbetare. Då kön någon gång uppmärksammades utgick avhandlingarna från stereotypier om män och kvinnor.⁶

Medan Julkunen i sin artikel ser på hur kvinnor behandlades i den tidiga arbetssociologin vänder jag blicken tillbaka mot de manliga arbetarna. Feministiska socialpolitiker såsom Julkunen och Anneli Anttonen har kritiserat den klassiska socialpolitiska forskningen för att ha utgått från den manliga förvärvsarbetaren som implicit norm.⁷ I den här uppsatsen utgår jag från det här påståendet och jag synliggör hur den manliga normen konstruerades och laborerades med i den tidiga socialpolitiska forskningen. På ett mera övergripande plan visar jag hur avhandlingarna influerades av uppfattningar om kön men även hur de skapade kunskap om kön. Jag visar hur detta implicita kön var manligt i och med att även de avhandlingar som behandlade både män och kvinnor i huvudsak utgick från de manliga arbetarnas erfarenheter. Inte heller männen utgjorde en enhetlig kategori i avhandlingarna, och jag studerar därför hur skillnader skapades mellan män. Avhandlingarna hade som syfte att gruppera och kategorisera. Forskarna var ofta väldigt normativa i sin behandling av olika grupper och framställde en grupp som klart bättre än de andra. Vissa manliga arbetare upphöjdes till norm, och därmed skapade avhandlingarna ideal för hur manliga arbetare skulle vara. Däremot var avhandlingarna inte entydiga i sin framställning av olika typer av manliga arbetare. I den genushistoriska forskningen om män och manligheter har man ofta betonat manlighetsidealens föränderlighet. I den här uppsatsen analyserar jag hur idealen förändrades över tid.

ernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920, Bibliotheca historica 66 (Helsinki 2001), s. 12–13.

6. Raija Julkunen, 'Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa', *Sociologia* 21 (1984:2), s. 149–159.
7. Raija Julkunen, 'Sosiaalipolitiikan klassikkojen vaietet naiset', *Sosiaalipolitiikka. Sosiaalipolitiittisen yhdistyksen vuosikirja* 14 (1989), s. 9–22, Anneli Anttonen, *Feminismi ja sosiaalipolitiikka. Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipolitiittinen avainkäsite* (Tampere 1997), s. 55–76.

Den socialpolitiska forskningen tar form

Socialpolitisk forskning och arbetarforskning bedrevs i Finland redan kring sekelskiftet 1900. Eftersom samhällsvetenskaperna ännu var i sin linda, var det oftast samtidsintresserade historiker som stod för forskningsinsatserna. Ledande historiker såsom Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen och Väinö Voionmaa intresserade sig för både arbetarklassens historia och arbetarnas ofta utsatta position. En annan tidig arbetarhistoriker var Heikki Waris, som senare skulle leda den första vågen arbetssociologisk forskning. I sin doktorsavhandling från år 1932 undersökte Waris arbetarsamhällets uppkomst runt Helsingforsstadsdelarna Berg-häll och Sörnäs under 1800-talets senare hälft. Fokus i det tvådelade verket låg på samhällets sociala struktur och levnadsförhållanden. Betoningen låg å ena sidan på de strukturer och institutioner som låg till grund för samhället och å andra sidan på hur den enskilda arbetaren utvecklades inom dessa strukturer.⁸ Waris lyfte inte fram sociala konflikter eller arbetarklassens politiska formering utan såg samhället som i stort sett präglad av harmoni och samförstånd.⁹

Under 1900-talets första hälft var socialpolitiken dock inte ett fält där forskningen frodades. Trots att undervisning i ämnet hade inletts redan på 1920-talet vid en privat högskola för samhällsämnen i Helsingfors saknades en institutionell miljö som skulle ha möjliggjort en större forskningsinsats på fältet. Situationen förändrades efter andra världskriget då Statsvetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet grundades. Bland de nya professurer som inrättades ingick ämnet socialpolitik. År 1948 tillträdde Heikki Waris officiellt som ämnets första professor. Waris blev under efterkrigstiden känd som en mångsidig samhällspåverkare och ledande samhällsvetare. Till Waris främsta förtjänster kan räknas att han utvecklade socialpolitiken som vetenskaplig disciplin. Det var nämligen inte givet att socialpolitiken skulle få den ställning som den senare fick vid universiteten i Finland. Internationellt sett hamnade socialpolitiken i skymundan för andra

8. Tyvärr var den tvådelade avhandlingen ändå mycket mer fokuserad på strukturerna än på arbetarnas inre själsliv, som Waris uttryckte det. Det var nämligen meningen att denna del skulle utvecklas i en tredje bok men någon sådan färdigställdes aldrig.

9. Se även Risto Alapuro, 'Kansalaisista ja yhteiskuntatieteet', Heikki Ylikangas (toim.), *Vaikea totuus. 1918 ja kansallinen tiede*, Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 603 (Helsinki 1993), s. 87.

Heikki Waris, professor i socialpolitik vid Helsingfors universitet 1948–1968. Porträttet är målat av Ernst Mether-Borgström år 1962. Bild: Helsingfors universitetsmuseum.

samhällsvetenskapliga discipliner. Trots att socialpolitiken fick en relativt stark ställning vid de finländska universiteten var gränserna till övriga samhällsvetenskapliga ämnen flytande. Skillnaden mellan socialpolitik och sociologi var snarast konstruerad och baserad på respektive professors intresseområden, med socialpolitiken mera inriktad på empiriska studier och sociologin på teori och kausalförklaringar.¹⁰ Liknande teman behandlades inom de båda disciplinerna, och således benämns den tidiga socialpolitiska forskningen kring arbetarnas situation även arbetssociologi. Erik Allardt har emellertid i sina memoarer hävdat att det fanns en skillnad mellan hur de olika ämnena formulerade målet med sin forskning. Socialpolitikerna var enligt Allardt mera fokuserade på att bygga upp Finland och att anpassa befolkningen till förutbestämda former.¹¹

10. Risto Alapuro & Matti Alestalo, 'Konkretinen sosiaalitutkimus', Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (toim.), *Suomalaisen sosiologian historia* (Porvoo 1992), s. 135, 236.

11. Erik Allardt, *Bondtur och kulturchocker. En intellektuell självbiografi* (Helsingfors 1995), s. 59–60.

Tyskland hade varit den främsta förebilden inom forskningen under seklets första hälft, men efter andra världskriget tog de anglosaxiska länderna med USA i spetsen ledningen inom samhällsforskningen. Detta innebar även förändringar i den socialpolitiska forskningens utgångspunkter. Samhället ansågs nu vara byggt på avtal och överenskommelser mellan olika parter. Detta gällde speciellt förhållandena på arbetsmarknaden. Redan i sin installationsföreläsning år 1948 diskuterade Waris den socialpolitiska forskningens nya riktning. Han tog upp den nya forskningstrenden industriella relationer (*industrial relations*) som kom från de anglosaxiska länderna. I Storbritannien hade det redan år 1931 inrättats en professur i industriella relationer och i USA hade en rad tvärvetenskapliga forskningsinstitut inriktade på industriella relationer eller industriell sociologi (*industrial sociology*) grundats vid de ledande universiteten. Waris lyfte fram forskningsinriktningens förtjänster speciellt då det gällde att empiriskt undersöka frågor om arbetskraftsmobilitet samt sociala och psykologiska faktorer som inverkan på arbetsintensiteten.¹² Då Waris började handla den första kullen doktorander i socialpolitik var det alltså just temat industriella relationer som dominerade. För att vara uppdaterad med de allra senaste utvecklingarna på området gjorde Waris en studieresa till Amerika åren 1952–1953. Med understöd av Rockefeller-stiftelsen kunde Waris resa runt till olika nordamerikanska universitet som hade grundat institut för industriella relationer. Detta innebar att Waris och hans doktorander var mycket väl insatta i den amerikanska forskningen och kunde relatera sin egen forskning till liknande forskning som bedrevs i Amerika.

Enligt Kari Lilja och Risto Tainio var det de internationella förebilderna som gjorde att den socialpolitiska forskningen inriktades på just arbetssociologi. Lilja och Tainio menar att forskningen inte svarade mot något direkt nationellt behov; varken arbetsgivarorganisationerna, arbetstagarorganisationerna eller staten visade något aktivt intresse för arbetssociologisk forskning. Det fanns inte heller något specifikt problem inom det finländska arbetslivet som skulle ha gett upphov till ett ökat intresse för arbetssociologi.¹³ Heikki Waris själv gav emellertid en

12. Heikki Waris, 'Sosiaalipolitiikka tieteenä ja käytännössä', Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.), *Työväentutkimuksesta sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen* (Helsinki 2001), s. 275.

13. Lilja & Tainio, 'Finland - Sociologisk forskning inom arbetslivsområdet', s. 71.

helt annorlunda bild av arbetsmarknadsparternas intresse för arbets-sociologisk forskning. Enligt Waris stödde både arbetstagarförbundet FFC och arbetsgivarförbundet AFC inte endast principiellt utan även finansiellt den forskning som bedrevs vid Helsingfors universitet.¹⁴ Helt utan nationell relevans kan forskningen inte ha varit, även om de problem som lyftes fram i någon mån kan ha varit konstruerade för att både passa in i det nationella paradigmet och kunna jämföras med internationella undersökningar.

I sin klassiska artikel om 1950-talets arbetssociologi presenterar Antti Eskola en förklaring till den arbetssociologiska forskningens uppsving och ser det som kopplat till utvecklingen på arbetsmarknaden. Medan Lilja och Tainio menar att det inte fanns något intresse från t.ex. arbetstagar- eller arbetsgivarorganisationernas sida för den arbetssociologiska forskningen, anser Eskola att den formades av de förändringar som hade skett inom dessa institutioner. År 1940 hade arbetsgivarorganisationerna offentligt accepterat arbetstagarorganisationerna som likvärdiga förhandlingspartner i den berömda januari-förlovningen, och 1944 slöts det första avtalet mellan FFC och AFC. Under 1940-talets senare hälft ökade dessutom fackföreningsanslutningen kraftigt. Enligt Eskola började bilden av den förtryckta arbetaren allt mer att blekna, och sociologerna såg att förhållandet mellan arbetstagare och arbetsgivare byggde på principen om jämlikhet. Även Pauli Kettunen understryker den tro på jämlikhet mellan arbetsmarknadsorganisationerna som rådde bland 1950-talets sociologer.¹⁵ Denna utopiska syn stod dock i strid med det faktum att samtidigt som det formella samarbetet stärktes och fackföreningsanslutningen steg, ökade både antalet strejker och strejkernas omfattning. Eskola framhäver att denna skenbart paradoxala situation intresserade samhällsvetarna. Fokus flyttades från missnöjets formella orsaker till frågor om hur attityder bildades och till missnöjet hos enskilda arbetare. Därför behövdes forskning som nådde arbetarnas vardag. Genom att intervjua personer på en och samma arbetsplats kunde forskarna få svar på sina frågor.¹⁶

14. Heikki Waris, 'Teolliset suhteet tieteellisen tutkimuksen valossa', *Eripainos Teollisuuslehestä* 1959:10, s. 1–2.

15. Pauli Kettunen, 'Ammattiyhdistysliikkeen historiallinen ja kriittinen tutkimus – onko sille edellytyksiä?', Markku Hyrkkänen et al. (toim.), *Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan*, Väki voimakas 3 (Tampere 1987), s. 12–13.

16. Eskola, 'Työläiset, tutkijat ja asenteet', s. 242–243.

Att den socialpolitiska forskningen i så hög grad fokuserade på arbetslivsförhållanden berodde på tre olika faktorer. Utan starka internationella förebilder skulle knappast en arbetssociologisk forskning ha initierats i Finland. Vetenskapligt sett var Finland ett perifert land där samhällsvetenskaperna direkt efter andra världskriget fortfarande befann sig på ett tidigt stadium och därmed var beroende av den teoretiska utveckling som skedde speciellt i Amerika. Något nationellt behov måste dock forskningen även svara på för att överhuvudtaget bli relevant för finländska förhållanden. Den situation som uppstått i och med att arbetsmarknadsparternas överenskommelse sammanföll med en allt intensivare strejklusta väckte forskarnas intresse. Som Paavo Seppänen har konstaterat i en utvärdering av 1950-talets forskningstrender, styrdes forskningen av det som ansågs vara aktuella samhällseliga problem. Vid sidan om alkoholkonsumtion var arbetslivsförhållanden just ett sådant.¹⁷ Forskningen var även starkt driven av det fåtal aktörer som för tillfället styrde det samhällsvetenskapliga fältet i Finland. Heikki Waris hade själv ett gediget intresse för arbetslivsförhållanden, mycket god kunskap om den forskning som bedrevs i Amerika och nära kontakter till ledande universitet på kontinenten. Utan Waris som pådrivande kraft hade den arbetssociologiska forskningen knappast fått så mycket utrymme under 1950-talet.

Vad var då det nya som den arbetssociologiska forskningen under 1950-talet förde med sig? Heikki Waris, som handledde denna forskning, hade i sin egen avhandling från 1932 haft som ambition att både se på de strukturer som omgärdade arbetarna och på den enskilda arbetarens utveckling som en del av dessa strukturer. Trots ambitionen förblev det senare målet i bakgrunden. I stället uppfylldes det delvis i de avhandlingar Waris handledde. Avhandlingarna fokuserade alla på enskilda orter eller arbetsplatser och hade som syfte att studera arbetarnas subjektiva åsikter och erfarenheter i förhållande till specifika frågor. T.ex. Vesa Laakkonen betonade att det inte var fråga om att skapa en objektiv kunskap om förhållandena på arbetsplatsen utan en kunskap om hur arbetarna själva upplevde sin situation.¹⁸ I flera av avhandlingarna låg frågan om anpassning i förgrunden, d.v.s. hur arbetarna hade

17. Paavo Seppänen, '1950-luku: Tehdas ja ammattiyhdistys', *Sociologia* 29 (1992:3), s. 183.

18. Vesa Laakkonen, *Työntekijä ja teknillinen uudistus* (Helsinki 1958), s. 22–23.

anpassat sig till nya förhållanden av olika slag.¹⁹ Siipi, Koli, Laakkonen och Seppänen använde intervjuer som huvudsakligt källmaterial, eftersom det var det enda sättet att komma arbetarna tillräckligt nära. Trots att forskarna närmade sig de enskilda arbetarna var syftet ändå att se hur dessa hade formats som del av en grupp. Därför studerades resultaten i relation till olika kategorier såsom ålder, civilstånd, fack-tillhörighet och aktivitet på arbetsplatsen. Grupptillhörigheten ansågs alltså vara avgörande för hur en person förhöll sig till arbetsplatsen och arbetsledningen. Det intressanta i forskarnas tillvägagångssätt var att attityder, åsikter och missnöje enbart förklarades med grupptillhörighet och ”människotyp”, utan något omnämnande av materiella förhållanden eller missförhållanden på arbetsplatsen.

Aktiva arbetare

I det följande går jag närmare in på avhandlingarna av Paavo Koli, Jouko Siipi, Paavo Seppänen och Vesa Laakkonen för att diskutera hur de behandlade manliga och kvinnliga arbetare samt hur de skapade idealbilder av manliga arbetare. I inledningen skrev jag att avhandlingarna gjorde skillnad på olika sorters arbetare, och uppsatsens fortsatta upplägg utgår från dessa skillnader. Den kanske tydligaste indelningen var den mellan aktiva och passiva/reaktiva arbetare. Även här fanns en del inspiration att finna i Heikki Waris egen produktion. Waris använde inte själv begreppen aktivitet eller passivitet men han anspelade i flera sammanhang på dessa egenskaper. I avhandlingen och även i andra texter beskrev Waris hur två olika typer av människor flyttade in till städerna: för det första de som strävade aktivt framåt, som hade flyttat för att skapa ett bättre liv för sig själva eller för sina barn, och för det andra de som passivt följde med i flyttströmmen från landsbygden till staden och saknade mål och mening med det nya liv de skulle skapa i städerna.²⁰ Waris beskrev arbetarsamhället norr om Långa bron som ett samhälle där alkoholen och osedligheten fick fritt spelrum och in-flödet av den passiva delen av befolkningen förvärrade situationen.

19. Frågor om anpassning förekom även i Heikki Waris andra forskningsprojekt. År 1952 publicerades *Siirtoväen sopeutuminen*, som var resultatet av ett stort forskningsprojekt om den karelska befolkningens anpassning på de nya bostadsorterna.

20. Heikki Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolelle I*, Historiallisia tutkimuksia 16 (Helsinki 1932), s. 114–115; Heikki Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (Helsinki 1948), s. 301–302.

I Paavo Kolis och Paavo Seppänens avhandlingar var skillnaden mellan aktiva och passiva arbetare grundläggande och den primära indelning som gjordes mellan olika arbetare. Kolis avhandling färdigställdes år 1955 och behandlade fördomar på arbetsplatsen. Koli studerade arbetstagarnas fördomar gentemot sina överordnade och deras inverkan på frågor om samhörighet och intresse för arbetet på organisationens olika områden. Inledningsvis delade Koli upp arbetarna i tre olika idealtyper: aktiva, passiva och reaktiva arbetare. De aktiva var de som helt saknade fördomar gentemot sina chefer, de passiva de som hade s.k. positiva fördomar om arbetsledningen, d.v.s. tyckte att det var på sin plats att arbetarna var sina chefer underdåniga, och de reaktiva de som hade starka negativa fördomar om arbetsledningen. Studien fokuserade sedan på en kontrastering mellan de aktiva och reaktiva arbetarna. De senare utgjorde en majoritet av de undersökta arbetarna.²¹

I motsats till Siipi och Seppänen behandlade Koli både kvinnliga och manliga arbetare. Han konstaterade i början av avhandlingen att skillnaden mellan män och kvinnor var en synnerligen intressant forskningsfråga.²² Koli kom till slutsatsen att det sällan förekom stora skillnader mellan män och kvinnor; båda förekom som både reaktiva och aktiva arbetare och båda följde ett liknande mönster i sitt förhållnings-sätt till arbetsledningen. Ändå menar jag att Koli i huvudsak skrev om manliga arbetare. Han framförde nämligen att det var männen som utgjorde urtyperna för de olika idealtyper han ställde upp. Speciellt gällde detta de reaktiva arbetarna. Kvinnor kunde alltså klassificeras som reaktiva men hade inte alls lika starka åsikter som männen. Dessutom menade Koli att kvinnor ofta formade sig efter de manliga arbetarna.

Tehtaissa, joissa on sekä mies- että naistyöntekijöitä, ovat naiset alttiita tehtaitensa miesten asenteille ja mielipiteille. Näin voidaan olettaa olevan ennen kaikkea silloin, kun jokin kysymys ei varsinaisesti ole naisia kiinnostava, mutta jolla kumminkin on tärkeä sija työelämässä.²³

21. Paavo Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 2 (Porvoo 1955), s. 63–64.

22. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, s. 39.

23. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, s. 138. ”I fabriker där det finns både manliga och kvinnliga arbetstagare är kvinnorna benägna att forma sina attityder och åsikter efter männens. Man kan anta att detta särskilt gäller sådana frågor som inte direkt intresserar kvinnor men som ändå är viktiga inom arbetslivet.” Översättning H. L.

De manliga arbetarna blev alltså avhandlingens självklara norm.²⁴

Vilken bild skapade då Kolis studie av de aktiva och de reaktiva arbetarna? Redan i ett tidigt skede av studien gjorde Koli klart för läsaren vilken idealtyp som var den bästa och vilka idealtyper som var problematiska. Han menade nämligen att fördomar var skadliga för arbetsklimatet och försämrade arbetsprestationen. Enligt Koli kunde de reaktiva och de passiva arbetarna aldrig leva upp till sin fulla potential eftersom deras fördomar var ett överstigligt hinder. De aktiva arbetarna som inte hade fördomar gentemot arbetsledningen saknade dessa hinder och kunde därmed bli de bästa möjliga arbetarna.²⁵ Förutom att de reaktiva arbetarna beskrevs som begränsade av sina fördomar associerade Koli dem även med vissa karaktärsdrag såsom tjurskallighet, upproriskhet, misstänksamhet och missnöje.²⁶ Koli diskuterade i avhandlingen vilka omständigheter som hade bidragit till att skapa en sådan arbetare och närmare bestämt inom vilka grupper sådana åsikter grodde. Svaret blev att de reaktiva arbetarna stödde arbetarrörelsen och i mycket högre grad än de aktiva arbetarna var fackföreningsmedlemmar. Däremot var de, till skillnad från de aktiva arbetarna, negativt eller likgiltigt inställda till religionen. Koli menade att de aktiva arbetarnas religiositet delvis kunde förklara deras fördomsfria förhållningssätt till arbetsledningen eftersom kristendomen lärde dem att se alla människor som likvärdiga.²⁷

Paavo Seppänen's avhandling utkom tre år efter Kolis och behandlade den nya situation som hade uppstått i och med att antalet fackföreningsanslutna kraftigt ökat. Närmare bestämt studerade Seppänen huruvida arbetarnas dubbla lojalitet gentemot arbetsgivare och fackföreningen påverkade förhållningssättet till arbetet samt till arbetsledningen. Även Seppänen arbetade alltså med begrepp som aktivitet och passivitet, men på ett helt annorlunda sätt än Koli. Seppänen benämnde nämligen de fackföreningsaktiva som just aktiva arbetare och de fackföreningspassiva som passiva arbetare. Dessa två grupper kontrasterades sedan mot varandra i frågor rörande intresse för arbetet, beteende på arbetsplatsen, relationer till de andra arbetstagarna,

24. Jfr Julkunen, 'Nainen suomalaisessa työnssosiologiassa' s. 150.

25. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, s. 64.

26. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, s. 186.

27. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, s. 95.

Åsikter om fackföreningar samt åsikter om arbetsplatsens organisation. Seppänens studie gav tydliga resultat.

Aktiivisten työkäyttäytyminen on ollut passiivisten käyttäytymistä myönteisempää. Aktiiviset ovat pyrkinet lisäämään ammattitaitoaan enemmän kuin passiiviset, he ovat tehneet enemmän aloitteita, heillä on suurempi taipumus pysyä työpaikassaan, ja heidän työsuorituksensa on esimiesten arvioiden mukaan ollut passiivisten suoritusta parempi. Osallistuminen työhön on ollut sekä yrittämisen että tulosten osalta tehokkaampaa aktiivisilla kuin passiivisilla.²⁸

De aktiva arbetarna var på nästan varje tänkbart sätt mera engagerade än de passiva. De visade ett större intresse för arbetsorganisationen, de visade prov på större yrkesskicklighet och bättre arbetsprestationer, de var flitigare och mer intresserade av att vidareutbilda sig och öka sin yrkeskunskap. Vidare var de även mer sociala och skapade närmare vänskapsrelationer på arbetsplatsen.²⁹ Seppänen studerade där emot inte endast arbetarnas beteende på arbetsplatsen utan även deras åsikter om den, och där visade sig aktiviteten på ett lite annorlunda sätt. På samma sätt som Seppänen konstaterat att de aktiva arbetarna var konstant överlägsna i fråga om arbetsprestationer, kunde han lika konsekvent visa att de hade ett mer kritiskt och negativt förhållningssätt gentemot arbetsplatsen, speciellt till förhållandet mellan ledning och arbetare. Resultaten visade dock inte att de passiva skulle ha varit positivt inställda, utan Seppänen beskrev dem i stället som likgiltiga.³⁰

Både Koli och Seppänen använde begreppet aktivitet för att peka på egenskaper hos den idealiska manliga arbetaren. Begreppet aktivitet var således för dem båda starkt positivt laddat, medan passivitet och reaktivitet utgjorde dess negativa motpoler. Den starka normativa tonen i både Kolis och Seppänens avhandlingar, där en grupp män framställs som ypperliga arbetare medan den andra ses som problematisk, för tankarna till en teoretisk distinktion som ofta använts inom den genushistoriska forskningen om manlighet, nämligen den mellan

28. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 57–58. ”De aktivas beteende på arbetsplatsen har varit mera positivt än de passivas. De aktiva har strävat efter att öka sin yrkeskunskap mera än de passiva, de har oftare tagit initiativ, de är mera benägna att stanna på sin arbetsplats och enligt förmännen är deras arbetsprestationer bättre än de passivas. De aktiva har både arbetat hårdare och nått bättre resultat än de passiva.” Översättning H. L.

29. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 27, 46, 52, 55, 57.

30. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 93, 102, 112, 118, 121, 128, 142, 145, 147, 149.

manliga idealbilder och motbilder (*ideal manhood and countertype*). Historiker såsom George L. Mosse och David Tjeder som har studerat normativ litteratur, exempelvis handböcker och etikettböcker, har funnit att en idealbild av manlighet ofta konstruerades genom att kontrasteras mot det som ansågs omanligt eller ett mindre accepterat sätt att vara en man.³¹ Beskrivningen av de reaktiva och passiva arbetarna kan inte ses som ett exempel på omanlighet men definitivt som ett exempel på ett mindre accepterat beteende. De reaktiva och passiva lyftes fram i direkt kontrast till den idealiserade aktiva manliga arbetaren.

Vid en närmare analys av Kolis och Seppänens version av en aktiv arbetare kan man emellertid se att det i de olika studierna rör sig om helt olika typer av arbetare. Seppänens aktiva arbetare var fackföreningsaktiv och kritisk gentemot organisationen och förmännen. Det här var egenskaper som i Kolis studie närmast innehades av de reaktiva arbetarna. De aktiva däremot kunde sitt namn till trots beskrivas som likgiltiga i flera frågor som berörde åsikter om organisationen eller ledningen, ett förhållningssätt som de passiva arbetarna hade i Seppänens studie. I båda studierna låg fokus på de arbetare som var mest kritiskt lagda, men medan Seppänen beskrev en manlig idealbild beskrev Koli närmast en motbild till idealet. Hur kommer det sig att forskarna presenterade så olika bilder av kritiska arbetare? Även Antti Eskola uppmärksammar denna diskrepans och pekar på avgörande politiska händelser under de tre år som skilde avhandlingarna åt. Enligt Eskola var Seppänens avhandling en föraning om det öppnare klimat som 1960-talet skulle medföra, då arbetarrörelsens olika fraktioner togs på allvar.³² I en senare text på samma tema pekar Eskola på generalstrejken 1956 som en orsak till den förändrade synen på kritiska arbetare. Den tjugo dagar långa strejken i mars månad var den mest omfattande strejken i Finland under 1950-talet. Sammanlagt deltog cirka 450 000 personer i strejken, vilket utgjorde tio procent av Finlands befolkning.³³ Eskola menade att ett syfte med avhandlingarna var att förstå missnöjda och strejkande arbetare och att möjligtvis

31. Se t.ex. George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* (New York 1996) och David Tjeder, *The Power of Character. Middle-Class Masculinities, 1800–1900* (Stockholm 2003).

32. Eskola, 'Työläiset, tutkijat, asenteet', s. 245–246.

33. Tapio Bergholm, *Sopimusyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakkoon* (Helsinki 2005), s. 484.

kunna bidra till att minska missnöjet. En strejk av generalstrejkens omfattning visade att missnöjet inte endast fanns hos vissa reaktiva element bland arbetarna, utan att det var utbrett och skulle tas på allvar.³⁴ Skillnaden mellan hur aktiva manliga arbetare beskrevs av Koli och Seppänen visade hur olika typer av manliga arbetare vid olika tillfällen upphöjdes till norm. Genom att beskriva denna norm med orden aktiv arbetare tillskrevs en viss grupp män ett tydligare aktörskap. Samtidigt förändrades även bilden av vilken typ av manliga arbetare som ansågs utgöra ett problem. Vid en jämförelse mellan Kolis reaktiva arbetare och Seppänens aktiva arbetare verkar den manliga motbilden ha blivit en idealbild under loppet av tre år.

Kunniga arbetare

I sin avhandling hade Waris uttömmande presenterat de olika yrkeskategorierna i arbetarsamhället norr om Långa bron. Den mest avgörande skillnaden låg där mellan dem som hade och dem som saknade yrkeskunskap. Den klart största gruppen utgjordes av diversearbetarna, de s.k. arbetskarlarna. Denna grupp växte i takt med att allt fler människor strömmade in i arbetarsamhället.³⁵ Indelningen i yrkeskunniga och icke-yrkeskunniga arbetare var även grundläggande för Jouko Siipi. Siipi studerade i sin avhandling hur industri- och fabriksarbetare trivdes på sina bostadsorter. Hans avhandling räknas inte alltid som rent arbetssociologisk eftersom det huvudsakliga intresset inte var inriktat på arbetsplatsen utan på bostadsorten. Siipis avhandling blev ändå arbetssociologisk eftersom den handlade om trivseln inom två specifika yrkeskategorier. Därtill utgjorde frågor om arbete en stor del av undersökningen. I undersökningen ingick endast manliga arbetare trots att kvinnor hade inkluderats i undersökningens första skede. Enligt Siipi visade det sig dock att kvinnor dels utgjorde en väldigt heterogen grupp, dels hade helt andra trivselproblem än männen. Därför ansåg Siipi att det var bättre att exkludera kvinnorna för att inte komplicera undersökningen.³⁶

Siipi strukturerade sin analys genom att dela upp de studerade män-

34. Antti Eskola, 'Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla', Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (toim.), *Suomalaisen sosiologian historia* (Porvoo 1992), s. 284.

35. Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen* I, s. 167–170.

36. Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyyys*, s. 50–51.

nen i fyra grupper utgående från yrke och graden av yrkesskicklighet: industriarbetare med yrkeskunskap, industriarbetare utan yrkeskunskap, byggarbetare med yrkeskunskap och byggarbetare utan yrkeskunskap. I studien utgjorde arbetare utan yrkeskunskap majoriteten, men de med yrkeskunskap tycktes vara bättre anpassade. Siipi gav följande bild av den typiske yrkesskicklige mannen: han var en familjefar som trivdes i familjens sällskap och i det egna hemmet. Han eftersträvade en god bostad och, med Siipis ord, ett småborgerligt liv. Enligt Siipi visade resultaten i avhandlingen att yrkesskicklighet var avgörande för graden av trivsel. Han poängterade dock att det avgörande inte så mycket var yrkesskickligheten i sig utan huruvida männen var medvetna om sin yrkesskicklighet eller inte.³⁷ De yrkesskickliga männen verkade helt enkelt vara med medvetna om sin egen position och vad som förväntades av dem. Dessutom ställde de enligt Siipi större krav på sin omgivning. Då han skrev att de strävade efter ”ett småborgerligt liv” menade han att de yrkesskickliga männen gav en bild av sig själva som inte alltid motsvarade verkligheten utan snarare vissa ideal som de ville hålla fast vid.³⁸

De som saknade yrkeskunskap uttryckte mer öppet sin vantrivsel på bostadsorten och var mer benägna att flytta om arbetet inte passade dem. Däremot fanns det en stabiliserande faktor som förenade arbetarna med och utan yrkeskunskap, nämligen fru och familj. Siipi skrev på följande sätt om byggarbetare som saknade yrkeskunskap:

R2 ryhmässä riippuvat mielipiteet kotonaviihtyvyydestä, työviihtyvyydestä, tyytyväisyydestä, paikkakunnalla viihtyvyydestä sekä tosiasiallinen vapaa-ajan vietto ja ennen muuta muuttohalu vielä suurelta osalta siitä, eletäänkö edelleen ”vapaita nuoruusvuosia” vai onko jo vakiinnuttu ”vanhan miehen” ja perheenelättäjän asemaan, jolloin tyytyväinen tai ehkä lähinnä alistunut mieliala alkaa olla voitolla.³⁹

Även i andra sammanhang och framför allt i de citat som Siipi hänvisade till framkom hustruns och familjens betydelse. Trots att kvinnor

37. Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys*, s. 185–186.

38. Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys*, s. 176–177.

39. Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys*, s. 174. ”I grupp R2 beror åsikterna om hur man trivs hemma, på jobbet, på bostadsorten och med fritidsaktiviteterna, samt framför allt viljan att flytta, till stor del på om man ännu lever ”fria ungdomsår” eller om man redan har en stabil ”gammal mans” och familjeförsörjares position, i vilket fall man är nöjd, eller kanske snarare resignerad.” Översättning H. L.

inte var studieobjekt i avhandlingen betyder det inte att de var frånvarande. I stället framträder kvinnors betydelse på ett indirekt sätt, eftersom de utgjorde en stabiliserande faktor. Som Raija Julkunen konstaterar i sin artikel om kvinnor inom finländsk arbetssociologi, var kvinnornas närvaro så påtaglig i en del citat att senare forskare, mera känsliga för frågor angående kön, knappast skulle ha förbisett hur färgade av kön de svar arbetarna gav var.⁴⁰

Jämfört med Kolis och Seppänens avhandlingar var resultaten i Siipis studie mer fragmentariska och svåra att sammanfatta. Siipi var inte heller lika normativ i sin behandling av manliga arbetare som Koli och Seppänen. Samtidigt framstår ändå en grupp män som samhällets bäst anpassade arbetare, nämligen yrkesskickliga medelålders män med familj. Dessa var medvetna om sin position på arbetsplatsen och i samhället och ansåg att det var viktigt att ge omgivningen en bild av ett gott liv. Siipi poängterade alltså att det avgörande för hur väl en arbetare trivdes var huruvida han var medveten om sin yrkesskicklighet. I både Siipis och Seppänens avhandlingar utgjorde alltså medvetenhet ett karaktärsdrag som ingick i idealbilden av en manlig arbetare. Den bästa manliga arbetaren blev den som var medveten om sin position och om vad som skedde runt honom, medan ligkiltighet blev en negativ motpol.

Herrar och arbetare

Aktiva och passiva/reaktiva arbetare samt kunniga och okunniga arbetare var grupper som forskarna konstruerade, men det fanns även idealbilder och motbilder som arbetarna själva vittnade om. Kolis, Seppänens och Laakkonens avhandlingar tog alla upp förhållandet mellan arbetstagarna och ledningen, eller mellan arbetarna och ”herrarna”, som arbetarna själva kallade dem. Kolis hela avhandling utgick från arbetarnas förhållningssätt till de överordnade, och i både Seppänens och Laakkonens avhandlingar utgjorde det en viktig delfråga.⁴¹

40. Julkunen, 'Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa', s. 149.

41. Laakkonens och Seppänens avhandlingar kan beskrivas som parallellstudier eftersom de behandlade exakt samma arbetsplatser men med fokus på olika frågor. Laakkonen studerade i sin avhandling hur arbetarna hade mottagit och anpassat sig till tekniska förändringar på arbetsplatsen och i motsats till Seppänen tog han med både manliga och kvinnliga arbetare. I en recension av de båda avhandlingarna menade dock Waris att det största problemet med Laakkonens avhandling var att han hade inkluderat

Genom den här frågan anknöt avhandlingarna till det välkända konceptet herrehat, eller *herraviha*, som i olika sammanhang har ansetts karakterisera förhållandet mellan ”vanliga” människor och män i olika maktpositioner i Finland. Detta var även utgångspunkten för frågan om förhållandet mellan arbetarna och herrarna; forskarna antog att arbetarna kände till den antagonism som ansågs finnas mellan arbetarna och herrarna och att de var beredda att diskutera frågan även om de inte ansåg att herrehatet *de facto* existerade.⁴²

I mansforskningen har det ofta framförts att manlighet konstrueras i jämförelser med andra män och genom att man skapar hierarkier mellan olika slag av män. Oftast har de som stått överst på hierarkin fått tolkningsföreträde; vita, medelklass, heterosexuella män har skapat den rådande bilden av män ur andra klasser, raser och sexualiteter. I avhandlingarna kan man däremot läsa det omvända, eftersom det var arbetarna som tillfrågades om sina åsikter om ledningen. Dessutom värderade arbetarna sina överordnade både på basis av deras kvalifikationer som chefer och hurdana de var som män.

Avhandlingarna var i huvudsak baserade på intervjuer med arbetarna och innehöll alla ett stort urval citat. Citatens mängd innebar att forskaren inte i texten kunde analysera alla enskilda citat utan ofta lät dem tala för sig själva. Det var i dessa citat som arbetarnas bild av ”herrarna” tydligast kom fram. Då Koli lät de reaktiva arbetarna tala lät det på följande sätt:

Joka tavalla antavat huomata sen, että ovat parempia. Herra on herra helvetissäkin.⁴³

Johto on kuin jostakin toisesta maailmasta. Käyväät niinkuin eläintarhassa meitä katsomassa.⁴⁴

Kolis reaktiva arbetare kritiserade ”herrarna” på flera olika grunder; för att de inte värdesatte arbetarnas arbetsprestation, för att de genom yttre attribut såsom kläder gjorde en klar skillnad mellan arbetare och

båda könen, dessutom utan att behandla dem som skilda kategorier. Waris, 'Kaksi tieteellistä tutkimusta teollisuuden työntekijöistä', s. 5.

42. Laakkonen, *Työntekijä ja teknillinen uudistus*, s. 186. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 139.

43. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, s. 55. ”De vill på varje sätt påskina att de är bättre. En herre är en herre även i helvetet.” Översättning H. L.

44. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, s. 58. ”Ledningen är som från en annan värld. Kommer och ser på oss som i en djurpark.” Översättning H. L.

ledning, samt för att de ignorerade arbetarna och behandlade dem mera som maskiner än som människor.⁴⁵

Vid en närmare analys kan man dock se att cheferna inte endast utvärderades på basis av hurdana de var som förmän. Det förekom även referenser till deras manlighet eller hurdana de var som män. I Seppänens och Laakkonens avhandlingar kan man se exempel på positiva omdömen om cheferna med motiveringen att det var frågan om en bra karl.

Se on oikein miesten mies.⁴⁶

Aika miehekäs tyyppi. Tarkka omassa hommassaan. Hoitaa hyvin asiansa, ei oo pikkumainen eikä tuu turhista sanomaan.⁴⁷

Hän on herrasmies.⁴⁸

Flera citat hänvisade till att chefen i fråga var en riktig man eller en karlkarl. Som det andra citatet visar värderades kunnighet som en positiv manlig egenskap, samtidigt som det uppskattades om chefen inte i onödan blandade sig i arbetet. I avhandlingarna fanns det även negativa omdömen som hänvisade till chefernas manlighet.

Ylpeä miehentötteröhän tuo on.⁴⁹

Väinö Linnas kuvaus everstiluutnantti Karjulasta on miun mielestäin hyvin sattuva.⁵⁰

I Seppänens avhandling fanns det i citaten flera hänvisningar till Väinö Linnas karaktärer ur *Okänd soldat*, speciellt då det gällde besvärliga överordnade.⁵¹ Förutom överstelöjtnant Karjula jämfördes cheferna även med löjtnant Lammio. Linnas karaktärer i den berömda romanen har ofta betraktats som stereotyper av finska män. Att jämföra en

45. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, s. 55–60.

46. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 150. ”Det är en riktig karlkarl.” Översättning H. L.

47. Laakkonen, *Työntekijä ja teknillinen uudistus*, s. 165. ”En ganska manlig typ. Noggrann i det egna arbetet. Sköter sig väl, är inte småpetig och kommer inte med kommentarer i onödan.” Översättning H. L.

48. Laakkonen, *Työntekijä ja teknillinen uudistus*, s. 167. ”Han är en gentleman.” Översättning H. L.

49. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 145. ”Han är en stolt gubbstrutt.” Översättning H. L.

50. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 146. ”Väinö Linnas beskrivning av överstelöjtnant Karjula passar väl in på honom.” Översättning H. L.

51. För en diskussion om hur *Okänd soldat* har använts för att karakterisera sociala situationer på arbetsplatsen, se Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallaisen katseen historiallinen kritiikki* (Tampere 2008), s. 172–182.

chef med den brutala Karjula eller den formella Lammio var långt ifrån smickrande. Genom att hänvisa till dessa litterära karaktärer skapade arbetarna schablonbilder av herrarna som hänsynslösa, okunniga och inkompetenta. Speciellt gällde detta unga förmän vilkas position inom företaget inte motsvarade den samhällsposition som kom med ålderns rätt.

Jahka kasvaa aikuiseksi, sitten vasta voi määritellä mikä on.⁵²

Ett annat förhållande som väckte reaktioner var de överordnades utbildningsgrad. I vissa citat kan man se att arbetarna tyckte att det var helt rätt att herrarna stod över dem, eftersom herrarna hade utbildning som de själva saknade. Sådana åsikter motsvarade Kolis passiva arbetare. I andra citat framställdes däremot chefernas högre utbildning som orsaken till deras högfärd och dåliga beteende.

Kun suoraan sanotaan, niin koulu ja raha on pilannu hyvän monttumiehen.⁵³

Då orden *insinöörimies* eller *diplomi-insinöörimies* användes kunde det ha en nedvärderande och sarkastisk betydelse.⁵⁴ Siipis avhandling hade visat att den egna yrkesskickligheten värderades högt, medan de överordnades utbildning inte lika självklart ledde till ökad respekt.

Då man studerar hur förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare presenterades i avhandlingarna kommer igen begreppsparet idealbild och motbild väl till pass. Å ena sidan handlade det om att arbetarna skapade en manlig motbild till sig själva men å andra sidan även om att de skapade motbilder och idealbilder av goda och dåliga överordnade, både baserat på hurdana dessa var som chefer och hurdana de var som män. Som jag skrev ovan har mansforskningen visat att män som haft mera makt p.g.a. sin samhällsklass, hudfärg eller sexualitet fått skapa bilden av både sin egen manlighet och manligheten bland andra grupper. Genom citaten i avhandlingarna gavs arbetarklassens män utrymme att framföra sin åsikt om de män som stod högre upp i hierarkin, trots att dessa åsikter inte alltid togs på fullt allvar, vilket diskussionen om Kolis reaktiva arbetare visar.

52. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 145. "Först då man blir vuxen vet man vem man är." Översättning H. L.

53. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 146. "Då man säger det rent ut så har utbildning och pengar förstört en bra arbetskarl!" Översättning H. L.

54. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, s. 146.

Sociala arbetare

Då de undersökta arbetarna gjorde skillnad mellan sig själva och en annan grupp var just indelningen i herrar och arbetare den tydligaste. Det var alltså fråga om att positionera olika män mot varandra. I Kolis och Laakkonens avhandlingar, där både manliga och kvinnliga arbetare studerades, var det tydligt hur litet dessa egentligen skilde sig från varandra, i alla fall i förhållande till de frågor som forskarna ställde. På en fråga kom dock skillnaderna tydligt fram, nämligen hur arbetarna förhöll sig till varandra och umgicks sinsemellan.

För att undersöka huruvida aktiva eller reaktiva åsikter formades inom vissa grupper frågade Koli vem arbetarna umgicks med på arbetsplatsen, i vilken mån de umgicks utanför arbetsplatsen och vem de undvek att umgås med på arbetsplatsen. Resultaten visade att de aktiva och reaktiva arbetarna tydde sig till likasinnade och att deras åsikter på det här sättet förstärktes. Koli menade också att det fanns tydliga skillnader mellan hur män och kvinnor umgicks sinsemellan. Männerna hade mycket starkare band till de andra arbetarna och formade oftare grupper där man umgicks flitigt utanför arbetsplatsen. Som förklaring angav Koli bl.a. behovet av att umgås med likasinnade. Även den goda vänskap som hade rått mellan männen under en lång tid, ofta ända sedan skoltiden, förklarade enligt Koli umgänget mellan männen.⁵⁵

Kvinnor tycktes helt sakna vänskapsband till övriga arbetstagar, och i stället karakteriserades deras förhållande till andra arbetskamrater av antipati. Koli menade även att helt olika typer av motvilja mot att umgås med andra arbetare rådde bland män och bland kvinnor. Medan män kunde ta avstånd från varandra ledde det sällan till att de helt skulle ha brutit kontakten med en arbetskamrat, vilket kvinnor däremot ofta gjorde. Dessutom var det dålig personkemi som förklarade männens avståndstagande, medan kvinnor gick till personangrepp mot varandra.⁵⁶ Koli menade att kvinnor helt enkelt var mer emotionella i sitt umgänge med varandra. Den konfliktfyllda samvaron kunde förklara att kvinnor kände en svag grupptillhörighet och att deras reaktiva åsikter därmed inte stärktes.⁵⁷ Intressantast i avsnittet om

55. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiassa*, s. 173–175.

56. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiassa*, s. 180–183.

57. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiassa*, s. 194.

umgänget på arbetsplatserna blir dock igen de citat som Koli valde att använda för att illustrera kvinnors antagonism till varandra. I citaten är det i första hand männen som får tala. De hänvisade till kvinnornas kön för att förklara skillnaden i manligt och kvinnligt umgänge. I ett citat angavs klimakteriet som orsak och i ett annat hävdades att gammelpigor och änkor aldrig kommer överens.⁵⁸ Precis som när arbetarna värderade "herrarna" utgick de från uppfattade könsegenskaper. Intressant är även att Koli först lyfte fram männens värderingar av kvinnorna och endast lite senare kom in på hur kvinnorna värderade sig själva som grupp. Detta innebär att citaten främst säger något om hur männen såg på och värderade sina kvinnliga kollegor. Dessutom saknades helt citat där kvinnor skulle ha värderat umgänget bland de manliga kollegorna.

På det här sättet skapade Koli en schablonmässig bild av manligt och kvinnligt umgänge. Männens umgänge karakteriserades av nära vänskapsband som hade funnits sedan skoltiden samt av homosocialitet inom föreningar och fritidsintressen. Kvinnornas umgänge beskrevs däremot uteslutande som konfliktfyllt, och kvinnor ansågs ha en personlig motvilja mot varandra. Även Raija Julkunen uppmärksammar hur Koli beskrev kvinnors umgänge och menade att kvinnors förhållningssätt till andra kvinnor beskrevs som styrt av deras natur medan reflektioner om socialisation helt saknades.⁵⁹ Citaten om arbetarnas umgänge visar hur Koli lät de manliga och kvinnliga arbetarna komma till tals på olika sätt och gav männen tolkningsföreträde framom kvinnorna. Männen utfrågades både om sitt eget och kvinnornas sätt att umgås och skapade en bild av kvinnor som bundna av sitt kön, vilket Koli även fortsatte på genom att beskriva kvinnorna som emotionella. Kvinnorna fick endast tolka sin egen situation.

Avslutning

I den här uppsatsen har jag utgående från teorin om att den tidiga socialpolitiska forskningen utgick från den förvärvsarbetande mannen som norm analyserat hur manliga arbetare behandlades och manlighet konstruerades i avhandlingar om arbetslivsförhållanden. På ett övergripande plan har jag visat hur forskningen var påverkad av upp-

58. Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa*, s. 181.

59. Julkunen, 'Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa', s. 151.

fattningar om kön och mera specifikt hur skillnader skapades mellan olika män; mellan olika manliga arbetare, mellan arbetare och ledning, samt mellan manliga och kvinnliga arbetare. De studerade avhandlingarna delade upp arbetarna i olika kategorier eller idealtyper och var oftast tydliga med vilken idealtyp som var önskvärd och vilken som var problematisk. Denna dikotomisering av de manliga arbetarna för tanken till uppdelningen idealbild och motbild, en analytisk modell som ofta använts inom genushistoria om män och manligheter. En viss typ av manlig arbetare konstruerades i avhandlingarna som en idealbild medan en eller flera andra typer fungerade som motbilder. I avhandlingarna tillskrevs den manliga idealbildens karaktärsdrag som aktiv, yrkeskunnig, medveten och familjecentrerad. Avhandlingarna gav emellertid inte en enhetlig bild av den manliga idealbildens. Mest iögonenfallande är Paavo Kolis och Paavo Seppänens olika beskrivningar av aktiva arbetare. Båda uppställde aktivitet som ett ideal och ansåg att aktiva arbetare utgjorde arbetsplatsens bästa arbetare, men de framställdes på helt olika sätt. Medan Kolis aktiva arbetare förhöll sig intetsägande och okritiskt till förhållandena på arbetsplatsen, var det just de här egenskaperna som karakteriserade Seppänens aktiva arbetare. Mera likheter fanns det då mellan Kolis reaktiva arbetare och Seppänens aktiva arbetare. De reaktiva framställdes av Koli närmast som en manlig motbild; de var tjurskalliga, rebelliska, misstänksamma och missnöjda men de var samtidigt mer engagerade i arbetets olika delområden. De ovanstående adjektiven användes inte av Seppänen då han beskrev sina engagerade men kritiska arbetare, utan i stället blev de idealbildens av den bästa manliga arbetaren. Avhandlingarna, i synnerhet Kolis och Seppänens, visade hur vissa åsikter och de arbetare som representerade dessa åsikter togs på allvar, medan andra förringades genom att beskrivas som besvärliga. Förskjutningen från att se kritiska arbetare som envisa och missnöjda till att se dem som engagerade och flitiga visar hur synen på fackligt anslutna manliga arbetare förändrades inom loppet av bara ett fåtal år. Avhandlingarna visar hur en viss typ av manlig arbetare upphöjdes till norm och tillskrevs aktörskap. Andra män framställdes som en sämre motpol till normen och kvinnliga arbetare som formade efter männen.

Det skulle ta lång tid innan den arbetssociologiska forskningen nyanserades. Den första vågen arbetssociologisk forskning blev kortvarig, och 1960-talet uppvisade ett relativt svalt intresse för frågor rörande

arbete eller anpassning. Enligt Raija Julkunen blev arbetssociologin intresserad av frågor rörande kön först på 1970- och 1980-talen.⁶⁰ Inte heller den övriga socialpolitiska forskningen visade under Heikki Waris tid på professorsstolen, som varade fram till 1968, något uttalat intresse för kön eller kvinnors position. I stället var det frågor om migration, krigsinvalidernas rehabilitering och bostadspolitik som behandlades i doktorsavhandlingarna. Syftet med den här uppsatsen har dock varit att visa att en synbart könsneutral forskning kan säga väldigt mycket om rådande uppfattningar om kön, i synnerhet då fokus läggs på män.

60. Julkunen, 'Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa', s. 153.

Stormaktstiden i ny tappning

Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*, 592 s., ill., Norstedts, Stockholm 2011.

UNDER DEN SENASTE TIDEN har den finska och östliga aspekten av svensk historia uppmärksammats ovanligt starkt i Sverige, åtminstone på Norstedts förlag. Åboprofessorn Nils Erik Villstrand fick i uppdrag att skriva den fjärde delen i Norstedts storsatsning *Sveriges historia*. I en mer populärvetenskaplig anda utkom strax efter Villstrands bok John Crispinssons *Den glömda historien*, som enligt författaren behandlar den bortglömda östliga dimensionen i svensk historia.¹ Båda inläggen är värdefulla och påminner om att Sverige inte alltid varit det avlänga land som det är i dag.

Den fjärde delen i *Sveriges historia* innefattar åren 1600–1721, d.v.s. den period som kallas stormaktstiden. Nils Erik Villstrand är en rutinerad författare av översiktsverk över denna tidsperiod.² Det har knappast varit en nackdel, eftersom det inte är någon lätt uppgift att sammanfatta de senaste årtiondenas forskning till en lyckad helhet. Det tidigare standardverket av Jerker Rosén utkom år 1962, och mycket har hunnit hända inom historievetenskapen sedan dess.³ Det kan redan i detta skede framhävas att Villstrand lyckats mycket väl med sin uppgift. Det geografiska perspektivet, där hela riket behandlas på ett naturligt sätt som en helhet, är en stor förtjänst. Förutom den geografiska balansen mellan svenska rikets västra och östra delar är boken även i övrigt balanserad, och tar upp frågor som sällan behandlats i äldre översiktsverk.

Det är inte möjligt att detaljerat referera ett digert översiktsverk. Innehållet består av både händelsehistoria och tematiska avsnitt. Bokens huvudkapitel behandlar utrikespolitik och viktiga militära sammandrabbningar ("Den svenska militärstaten" och "Försvaret av stormakten"), inrikespolitisk utveckling ("Styrande och styrda"), religiösa förhållanden

-
1. John Crispinsson, *Den glömda historien. Om svenska öden och äventyr i öster under tusen år* (Stockholm 2011).
 2. Nils Erik Villstrand, *Riksdelen, Stormakt och riksprängning 1560–1812* (Stockholm 2009); Nils Erik Villstrand, 'Stormaktstidens politiska kultur', *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden*, Jakob Christensson (red.), (Lund 2005), s. 17–101; Nils Erik Villstrand, 'Stormaktstiden 1617–1721', *Finlands historia 2* (Esbo 1993), s. 125–320.
 3. Jerker Rosén, *Svensk historia I. Tiden före 1718* (Stockholm 1962).

(”Det svenska Israel”), ekonomi (”Ekonomi i omvandling”) och allmänna levnadsbetingelser (”Att leva och dö på 1600-talet”). Dispositionen är logisk och lyckad. De politiska händelserna som presenteras kronologiskt fungerar som ett ramverk för de mer tematiska avsnitten. Inledningskapitlet skulle kunna fungera som en separat essä. Här beskriver Villstrand tidsperioden genom fyra personer, de svenska regenterna Gustav II Adolf, Kristina och Karl XII, samt en radikalpacifistisk löjtnant vid namn Anders Kempe. Syftet med historierna är att både berätta hur stormaktstiden uppfattades av samtiden och av senare tiders historiker och allmänhet. Metoden är i synnerhet i fallet Kempe mikrohistoriskt, med andra ord studeras ovanliga personer för att undersöka det vanliga i samhället. Villstrands text kompletteras av tio temaartiklar som skrivits av andra skribenter.⁴ Den mest belysande är Fredrik Charpentier Ljungqvists klimathistoriska artikel om det kalla 1600-talet. Det bistra klimatet ligger antingen direkt eller indirekt bakom många händelser och utvecklingsriktningar. Förutom naturgeografiska förändringar i allmänhet tänker man naturligtvis på nödåren i början och i slutet av århundradet och tåget över Bält år 1658.

Nils Erik Villstrand presenterar relativt utförligt vilka slutsatser den tidigare forskningen kommit fram till och försöker inte göra andras tolkningar till sina. I vissa frågor ger han en egen stark tolkning. Det är givetvis av intresse vilken ståndpunkt Villstrand tar i klassiska debattfrågor. Två av dem kan behandlas i det följande. En av de frågor som länge engagerat historiker, och även skolelever och studenter, är varför Sverige förde en aggressiv utrikespolitik i nästan 200 år. Villstrand presenterar fyra olika tolkningar som dominerat debatten. Den gamla säkerhetspolitiska tolkningen framhävde att krigen var reaktioner mot olika hot. Under den andra halvan av 1900-talet började den gamla skolans tolkning ifrågasättas. Den s.k. nya skolan gjorde gällande att det var handelsintressen som låg bakom expansionen. Lite senare utvecklades ett militärstatsperspektiv som menade att adelsståndet profiterade av de kontinuerliga krigen i form av tjänster, förläningar och andra belöningar. Slutligen har det under senare år framförts en tes om årens betydelse, särskilt när det gäller Gustav II Adolfs beslut om ett svenskt ingripande i trettioåriga kriget.

Nils Erik Villstrand ger samtliga synvinklar en viss tyngd, men accepterar dem inte som övergripande förklaringar. Han menar, en aning överraskande, att den gamla säkerhetspolitiska tolkningen är ”den mest stryktåliga” även om den bör betraktas som ”en ranglig konstruktion” (s. 146–148). Säkerhet framhövdes starkt av de samtida beslutsfattarna, vilket givetvis

4. Mårten Snickare, Jarl Nordbladh, Lars Ericson Wolke, Marie-Louise Rodén, Bo Knarrström, Leon Jespersen, Marko Nenonen, Fredrik Charpentier Ljungqvist och Dick Harrison.

har varit standardretorik för expansiva makter genom tiderna. Från kronans håll målades det upp hotbilder som effektivt förmedlades till folket. Resultatet blev enligt Villstrand ett "rädslans imperium" med ett orimligt säkerhetsbehov. Målet var att skydda riket genom att med hjälp av nya erövringar skapa buffertzoner. T.ex. Estland förvärvades för att skydda Finland, men för att Estland skulle vara säkert behövde Livland erövras. Genom en imperiell logik uppstod ett slags ond cirkel där det hela tiden behövdes nya förmurar. Detta ledde till en överexpansion som slutligen inte klarade av trycket under stora nordiska kriget. Villstrand konstaterar att det inte fanns någon stor plan bakom expansionen, han jämför här det svenska Östersjöväldet med det brittiska imperiet. I stället menar han att det svenska väldet "råkade bli till" som ett "resultat av tillfälligheter och enskilda beslut i situationer som krävde omedelbara åtgärder". Analysen är inte särdeles mångfasetterad men desto mer skarpsynt och övertygande. Beskrivningen av Sverige som ett rädslans imperium är dock mindre lyckad och påminner lite väl mycket om populistiska analyser av dagens USA där det framhävs att det amerikanska samhället präglas av en utbredd kultur av rädsla.

Debatten om förhållandet mellan överhet och undersåtar är en annan klassiker. Diskussionen gäller i det stora hela hur mycket bönderna hade att säga till om i det svenska samhället, samt varför den politiska kulturen var såpass fredlig att bondeupproren under 1600-talet i stort sett uteblev. Två motsatta poler har utgjort ramen för debatten. Representanterna för maktstatsperspektivet menar att kontroll och konflikt dominerade förhållandet mellan styrande och styrda, medan historikerna som representerar interaktionsperspektivet anser att relationen präglades av konsensus och i stort sett gemensamma intressen. I fråga om bondeupprorens frånvaro är Villstrand mycket tydlig. Centralmakten var så stark att "ett allmogeproppor var ett helt dödfött företag i stormaktstidens Sverige" (s. 281). När det gäller den övergripande frågan om relationen mellan överhet och undersåtar är Villstrands analys aningen vag. Han anser att verkligheten för människorna låg någonstans mellan de två perspektiven, dock närmare interaktionsperspektivet. Bönderna var inte maktlösa tack vare att de politiska kanalerna mellan lokalsamhälle och centralmakt var relativt välutvecklade. Villstrand påpekar dock att maktförhållandena var asymmetriska och staten var den starkare parten i dialogen. Det hade varit givande om Villstrand tagit en starkare ställning i själva debatten, i synnerhet då det är fråga om hans specialområde. Diskussionen kunde även i övrigt ha behandlats lite mer utförligt i och med att det även finns andra aspekter som förts fram i sammanhanget, t.ex. hur den allmänna pacifieringen av samhället påverkade relationen. Det skulle även ha varit intressant att läsa Villstrands tankar angående kritiken mot interaktionis-

terna. Vissa forskare har menat att föreställningen om att en svensk konsensusstradition har rötter i det tidigmoderna samhället är en bakåtprojicering av senare historiska fenomen, främst utvecklingen under 1930-talet då den svenska välfärdsstaten byggdes ut.⁵ Villstrand har valt att inte gå i polemik med andra forskare, vilket å andra sidan säkerligen är förståeligt i ett troligtvis långlivat standardverk.

Även om Nils Erik Villstrand är diplomatisk gentemot andra forskare preciserar han sin uppfattning på flera håll i boken (t.ex. s. 57 och s. 245). Han menar att förhållandet grundade sig på ett ömsesidighetstänkande med medeltida rötter. Samtidigt drar Villstrand en parallell till modern tid då han jämför statsmakten med en maffia, visserligen med den skillnaden att statsmakten hade legitimitet. Staten beskrivs även som en entreprenör som sålde trygghet till sina undersåtar. Genom att betala skatter köpte allmogen skydd mot fientliga anfall. Därtill tryggade staten lag och ordning i riket. Priset på beskyddet omförhandlades dock kontinuerligt. Ömsesidighetstanken genomsyrade enligt Villstrand hela samhället och således upprepas den på ett pedagogiskt sätt genomgående i boken. Som exempel kan nämnas relationen mellan godsägaren och hans bönder. Om det blev missväxt förpliktades en god godsägare ge spannmålshjälp. Från böndernas sida ifrågasattes inte uppdelningen i överhet och undersåtar. Däremot kunde det leda till oro om bönderna uppfattade priset för beskyddet som för högt eller om de ansåg att överheten inte uppfyllde sina förpliktelser. Ett talande exempel på detta är böndernas motsträvighet i samband med allmogeuppstånd. Varför skulle de försvara sig själva då de betalade skatt för att upprätthålla en armé?

Andra drag som enligt Villstrand är viktiga för tidsperioden är utmärkernas växande betydelse för bondehushållen och en ökande regional specialisering. Det är intressant att läsa om ängens avgörande betydelse i detta sammanhang. Stora ängsmarker gav bonden i och med en god fodertillgång en möjlighet att hålla så mycket boskap att åkrarna kunde gödslas ordentligt. En del bönder tog risker, reducerade åkerarealen och bytte till sig spannmål mot smör. Villstrand ger även andra exempel på hur bönderna i vissa, ofta mer eller mindre perifera områden, valde att satsa på andra näringar än spannmålsodling. På Kökar i den åländska skärgården övergav fiskarbönderna helt och hållet åkerbruket och gjorde sig totalt beroende av utbyte med omvärlden. Det vanligaste sättet var dock

5. Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar. Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*, Studia Historica Upsaliensia 186 (Uppsala 1998), s. 20; Martin Linde, *I fädrens spår? Bönder och överhet i Dalarna under 1700-talet* (Riga 2009), s. 85–94, 151–157, 210–212, 224–229, 237–242; Börje Harnesk, 'Den svenska modellens tidigmoderna rötter?', *Historisk Tidskrift* 2002:1.

att specialisera sig på en marknadsvara utan att riskera den egna självförsörjningen. Tjärbränningen är ett välbekant exempel på ett dylikt förfarande, ett annat är humleodlingen i Västergötland. Utvecklingslinjerna ovan var i hög grad följer av det strängare resursuttaget som de ständiga krigen förorsakade. Allt fler bönder specialiserade sig till aktörer på en marknad för att klara av det ökade skattetrycket eller för att undvika soldatutskrivningen.

På flera håll i boken visar Nils Erik Villstrand vägen till historiens kulisser. De tillhör bokens absolut intressantaste avsnitt. Läsaren får veta bakgrunden till sådant som man inte kommer att tänka på eller som tidigare ansetts vara självklart. Hur fördes fredsförhandlingar (s. 117–124), vad krävdes för att förse en armé med allt det nödvändiga (s. 148–152), hurdant var livet för kvinnorna i fält (s. 165–168)? Listan kunde enkelt göras längre. Dyliga frågor har inte nämnvärt behandlats i tidigare översiktsverk, men genom dessa vardagsrealistiska delar beskriver Villstrand hur saker och ting fungerade i praktiken på 1600-talet. Samma funktion kan givetvis finnas i kapitlet ”Att leva och dö på 1600-talet”, som även behandlar hur samtida människor tänkte och handlade.

Det är med andra ord många nya aspekter som Nils Erik Villstrand presenterar jämfört med tidigare översikter över Sveriges historia. En naturlig följdfråga är vad Villstrand i sin tur utelämnat eller låtit träda tillbaka. Föga överraskande är det främst den politiska historien som blivit nerbantad. Frågeställningarna inom historieskrivningen har förändrats under de senaste årtiondena, och forskningen har exempelvis inom svensk utrikespolitik inte kommit med speciellt mycket nytt sedan mitten av 1900-talet. Ett belysande exempel på förändringen är behandlingen av fredsförhandlingarna i samband med trettioåriga kriget. Då tidigare historiker i huvudsak refererat och analyserat innehållet i diskussionerna ger Villstrand stort utrymme för hur förhandlingarna fördes i praktiken. Han behandlar bl.a. sällskapslivet i samband med förhandlingarna, hur diplomaterna markerade sin status, vilket språk delegaterna använde och den utdragna ceremonin då fredsfördraget undertecknades.

Eftersom Villstrands avsikt har varit att sammanfatta de senaste årtiondenas forskning är det konsekvent att den politiska historien fått en mindre roll. Vissa politiska händelser och beslut beskrivs följaktligen dock aningen tunt, vilket resulterat i enstaka konfunderande motstridigheter. Villstrand menar att Karl X Gustav egentligen inte hade något val då han drev på ett anfall mot Polen år 1655. Att försörja en stor armé i hemlandet var mer eller mindre ett ekonomiskt självmord. Samma logik låg bakom anfallet mot Danmark år 1658, endast ett halvt år efter freden i Roskilde. Samtidigt menar Villstrand dock att målet var ”att utradera Danmark som självständig stat”. Detta är aningen förbryllande. Om me-

ningen främst var att hitta ett lämpligt ställe där armén kunde försörjas är det svårt att förstå att Karl X Gustav samtidigt strävade att fullständigt erövra Danmark. Onekligen är försörjningsaspekten en viktig poäng, men den förklarar inte heller varför Karl X Gustav inte kunde börja bygga upp en krigsmakt inriktad på försvar liksom sonen. Karl XI hade efter skånska kriget likaså en fredskris framför sig och valde som bekant ett motsatt tillvägagångssätt än sin far.

En annan konfunderande fråga är relationerna mellan bonde och adelsman och böndernas krav på reduktion. Villstrand framhäver att de bönder som lydde under en adelsman hade en privilegierad ställning i och med lättnader i soldatutskrivningen. Därtill hade de adliga godsägarna större möjligheter till flexibilitet i skatteuppbörden. Ändå krävde bönderna högljutt en reduktion av kronans bortförlånade områden och var i allmänt adelsfientliga. Det förblir oklart hur det hela hängde ihop. Trots denna milda kritik måste det påpekas att Villstrand lyckas ge en överskådlig bild i de traditionella avsnitten om kungar, krig och förvaltning, vilka naturligtvis inte kan förbises när det gäller svensk stormaktstid.

Som helhet är det fråga om en mycket övertygande insats av Nils Erik Villstrand. De smärre invändningar som nämnts rubbar inte detta faktum. Den dubbelhet och motstridighet som är förknippad med stormaktstiden kommer genomgående fram. Den kännetecknades av en yttre storhet och ett inre armod. Dubbelheten framkommer exempelvis i det lyckade kapitlet om relationen mellan kyrka och stat. Villstrand beskriver träffande Sverige som ett lutherskt Israel där religionen fungerade som samhällets kitt. Samhället var samtidigt både slutet och öppet. Nya idéer, varor och experter kom in det svenska samhället, men i ett religiöst avseende restes höga murar kring den rätta tron. Behandlingen av de rysk-ortodoxa undersåtarna i Ingermanland och Kexholms län är ett exempel på detta. I dessa provinser användes även mindre subtila metoder för att få den ortodoxa befolkningen att byta kyrka.

Vad är då Nils Erik Villstrands slutsats om den svenska stormaktstiden? Han liknar något provocerande Sverige i den internationella politiken med en sufflé, som både steg och sjönk ihop överraskande snabbt. Som det redan framförts ovan var det svenska Östersjöväldet inte ett resultat av ett systematiskt imperiebyggande utan ett kontinuerligt resande av nya förmurar. De resurskrävande krigen innebar en mycket hård press på alla, i synnerhet på bondebefolkningen. Trots detta medförde krigen enligt Villstrand många positiva förändringar i samhället. Förvaltningen blev sällsynt effektiv, skolväsendet och ekonomin utvecklades och rätts-säkerheten förbättrades. Slutsatsen är ytterligare ett tecken på den tveetydiga stormaktstiden.

Barnamordets dolda historia

Mona Rautelin, *En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll*, diss., 592 s., Helsingfors 2009.

MONA RAUTELINS AVHANDLING om barnmordsbrottet i Finland är omfattande och bokens 592 sidor borrar djupt i ett av 1700-talets stora kriminalpolitiska problem. Barnamorden tilldrog sig förstärkt uppmärksamhet och blev föremål för speciallagstiftning runt om i Europa med start i 1530-talets Tyskland i reformationens tid. I Sverige infördes särskilda barnmordslagar under 1600-talet som förlöpande kom att revideras under 1600- och 1700-talen. Utmärkande för denna lagstiftning från mitten av 1600-talet fram till 1779 var presumtionen mot det döda barnets mor som medförde att hon kunde dömas till döden på en indiciekedja om hon dolt graviditeten och sökt ensamhet vid förlösningen och slutligen gömt undan det döda barnet. Barnmordslagen stadgade även straffansvar för husbondefolket om de underlåtit att avslöja och övervaka den utomäktenskapliga graviditeten och därmed bidragit till utgången.

Barnmordsbrotten i Sverige och Finland har varit föremål för upprepade undersökningar ur främst rättshistoriska, socialhistoriska och kulturella perspektiv. Raden av undersökningar på svenska inkluderar bl.a. Erik Anners *Humanitet och rationalism. Studier i upplysningstidens strafflagsreformer* (1965), Britt Björnfot & Marja Taussi Sjöbergs ”Ensamma med skammen. Barnmörderskor i Västernorrlands län 1861–1890” (*Historisk Tidskrift*, 1980), Kaijus Ervastis ”Barnmordsärenden i Finland på 1800-talet. Bevisning och kvinnornas försvarsstrategier” (*Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap*, 1997:2), Inger Lövkronas *Annika Larsdotter, barnmörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige* (1999), Eva Bergenlövs avhandling *Skuld och oskuld. Barnamord och barnakvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1600–1800* (2004), Gun-Britt Johanssons avhandling *Synderskan och lagen. Barnamord i tre Norrlandslän 1830–1870* (2006) samt Helena Hagelins avhandling *Kvinnovärldar och barnamord. Makt, ansvar och gemenskap i rättsprotokoll ca 1740–1840* (2010). Barnmordsbrotten har således undersökts upprepade gånger ur olika aspekter. Vad tillför då Rautelins avhandling för ny kunskap om barnmorden och utifrån vilka perspektiv har hon tagit sig an problematiken?

Inledningsvis bör man framhålla att barnmordsbrottet var ett centralt kriminalpolitiskt problem som samhället brottades med under ca 300 år

och som tilldrog sig ett omfattande intresse, samtidigt som frågan gäckade alla försök till lösning. Under denna tidsrymd utspelades barnamorden i ständigt nya kontexter. Det är därmed en tematik som förtjänar att lyftas fram i forskningen och som kan vara relevant att undersöka i olika tidsliga och geografiska sammanhang.

Så gott som samtliga studier av barnamordsbrottet utgår från rättsprotokoll från barnamordsrättegångar, vilket även gäller Rautelins undersökning. Men Rautelin vill inte köpa den bild som domstolsprotokollen förmedlar där den anklagade modern allt som oftast står som ensamt anklagad och ensam döms för barnets död. I stället försöker Rautelin visa hur bilden av den ensamt vållande barnamörderskan är rättens efterhandskonstruktion och följd av lagstiftningens utformning. Hon menar att andra forskare anslutit sig till lagens och domstolens perspektiv och liksom domstolen kommit att uppfatta barnamörderskan som ensamt vållande, försätlig och döljande. Det fanns ett intresse hos omgivningen att framställa den anklagade barnamörderskan som aktiv och ensam i sin gärning för att skydda sig själva från anklagelser om medvållande eller kontrollförsummelse. Detta har gett oss en skev bild av barnamordsbrottens sociala sammanhang, menar Rautelin, som vill finna den ”dolda” historien bakom brotten. Utgångspunkten är således den skillnad som förelåg i lagen mellan vad som krävdes för att döma ”barnamörderskan” för barnamord och vad som krävdes för att döma personer i hennes närhet som försummat att hjälpa henne eller avslöja graviditeten och därmed förhindra att barnamordet ägde rum. Och det är denna skevhet som skapat vår bild av barnamordsbrotten, enligt Rautelin. Husbondefolkets försumlighet att förhindra brottet var straffbar sedan 1698. En lindrig grad av försumlighet innebar att man annat att brottet kunde ske men underlätit att förhindra det, medan en allvarlig grad av delaktighet förutsatte att man rått, hjälpt eller befordrat brottet.

Rautelin ställer frågan *hur* dessa kvinnor blev barnamörderskor inom en given parrelation och inom ett visst hushåll. Vidare undersöker Rautelin *hur* kvinnorna framställdes som barnamörderskor inför rätten. Här undersöks den agrarkulturella kontexten som omgav den gravida kvinnan och 1700-talets kulturella föreställningar, tabun och kontrollsystem kring graviditeter. Både barnamordet och delaktighetsbrottet undersöks. I detta syfte lyfter Rautelin fram begreppet *barnamördande* i stället för barnamord som markerar att brottet var en process där även andra aktörer än modern var inblandade. Huvudfrågan gäller de sociala skeendena som låg bakom brottet. Och här blir det riktigt intressant. Finländska ogifta mödrar var ett problem för sina lägersmän, den egna släkten och husbondefolk, slår Rautelin fast, inte i första hand för t.ex. fattigvårdssystemet som var fallet i England. Det är därför befogat att undersöka brottets bredare sociala sammanhang. Rautelin undersöker disciplinering och social

kontroll, både formell (rättskipning) och informell som ägde rum inom exempelvis hushållen.

Undersökningens källor utgörs av protokoll från tingsrätt och hovrätt, hovrättens utslag och betänkande, prästbevis, vittnesmål, besvärsskrifter, barnmorskors och läkares utlåtanden, nådeansökningar, skillingtryck m.m. Den omfattande undersökningen baseras på 269 barnamordsbrott och 142 delaktighetsbrott, varav 83 ovanligt detaljerade barnamordsfall undersökts ingående.

Rautelins viktigaste bidrag till barnamordsforskningen är den dimension som tillförs genom att hon synliggör den nära omgivningens, inte minst barnafaderns och husbondens betydelse för handlingen. Gifta lägersmän förekom men utgjorde inte mer än en fjärdedel av lägersmännen. Flertalet barnamord följde således på en sexuell relation mellan en ogift man och en ogift kvinna, där graviditeten skulle ha kunnat leda till äktenskap. Rautelin framhåller ”äktenskapshinder” som ett centralt problem i sammanhanget. I 1700-talets Finland dominerade de informella hindren. Paret väntade barn för att man skulle gifta sig, men äktenskapet gick av olika skäl inte att fullborda. Kvinnan förutsatte att hon skulle bli mannens hustru om hon blev gravid, men, och detta är avgörande, makten att göra kvinnan till hustru eller ogift mor låg hos mannen. Men även om detta tänkesätt gör lägersmannen till aktören i relationen så befann sig även barnafadern ofta i en besvärlig situation. Kritiska moment, som Rautelin lyfter fram, var när mannen skulle föra giftermålet på tal med husbondefolket och samtalet med de egna föräldrarna som kunde vara helt ovetande om äktenskapsplanerna. Eftersom tjänstefolk enligt tidens dominerande uppfattning skulle vara ogifta kunde husbondefolket sätta stopp för äktenskapet. Och föräldrar som förts bakom ljuset kunde göra sitt barn arvlöst om barnet gifte sig mot deras vilja. Om lägersmannens mod svek honom kunde han dra ut på tiden allt medan kvinnan försökte dölja graviditeten för att ge honom mer tid. Om lägersmannen uppfattade situationen som allt för svår eller ogynnsam kunde han fly fältet och tillfälligt eller för gott dra sig ur äktenskapsaffären. Hans feghet kunde driva kvinnan till barnamord, menar Rautelin och illustrerar med empiriska belägg. Mordet var sällan planerat, utan kvinnan snarare drevs av olika omständigheter successivt mot ett allt mörkare läge, konstaterar Rautelin utifrån sina rättsfall. Det Rautelin uppmärksammar är könsmakten i 1700-talets finländska agrarsamhälle. Barnafadern hade makten att svika kvinnan och det väntade barnet p.g.a. egenintresse och han kunde anbefalla henne att tåga om graviditeten vilket sedan uppfattades som indicie på planerat barnamord. Men Rautelin lyfter även fram husbonden som den man som indirekt kunde vara den utlösande faktorn bakom barnamordet. Husbondens makt var stor. Här betonas den rädsla för mannens

vrede som kunde verka inom hushållet. Här synliggörs kopplingen mellan manlig vrede, barns lydnadsplikt, och barnamord. I hushåll där husbonden var allt för sträng kunde graviditeter hemlighållas av rädsla och både kvinnan och lägersmannen kunde tiga om barnet som väntades p.g.a. fruktan. Men detta hot från den överordnade mannen synliggörs inte i rättsprotokollen. I stället lade domstolarna kontrollskyldigheten på de gifta kvinnorna, på husmodern eller kvinnans egen moder som hotades av straff för kontrollförsummelse. Rautelin betonar alltså i stället husbondens ansvar för sedlighetskontrollen inom hushållet och graviditeten som ett hedersangrepp mot husbonden. Husbondens våldsbenägenhet kan ha varit orsaken till ett döljande samtidigt som det oftast var husmödrarna som straffades för bristande kontroll. Med hjälp av begreppet *barnamördande* som en process som sträckte sig över hela havandeskapstiden, kan Rautelin övertygande visa med empiriska belägg hur barnamordssituationen växte fram genom att kvinnan pressades in i en ohållbar situation. Denna process osynliggjordes i rättegången som fokuserade på att döma kvinnan för barnamord medan omgivningen sökte skydda sig själv från medansvar och vållande genom att distansera sig från handlingen. I rätten tog kvinnan ofta på sig skulden eftersom hon inte kunde undkomma straffet och för att skydda sin omgivning. Barnamörderskan kom därmed också att framstå som en hjälte som offrade sig. Barnamordets ”dolda historia” handlar därmed framför allt om att synliggöra männen som fanns runt kvinnan och som drev hennes handlande.

En annan viktig tråd i avhandlingen handlar om den finländska agrara kulturen. Medan barnamordslagstiftningen slog fast ogifta kvinnors skyldighet att tillkännage graviditeter, var graviditeter något som inte ens gifta kvinnor talade högt om i 1700-talets Finland, enligt Rautelin. Det existerade en tigangets kultur kring graviditeter och barnafödande. Genom att agera inom den gängse kulturens ramar riskerade den ogifta gravida kvinnan att bli misstänkt för barnamord. Och till skillnad från vad som är känt från södra Sverige födde gifta finländska kvinnor ibland sina barn i ensamhet i fåhuset, bastun eller i skogen. I denna kultur var missfall och dödfödda barn inget man visade upp för omgivningen utan fostren kunde begravas i hemlighet. En annan följd av tigangets kultur kring graviditeter var att samtalet där husmodern förhörde sig om den misstänkta graviditeten uppfattades som pinsamt av båda parter och därför riskerade att inte komma till stånd. Endast fyra av undersökningens kvinnor hade informerat om sin graviditet på det sätt som lagen föreskrev.

Rautelins undersökning visar att det vanligaste barnamordssättet inte var ett regelrätt mord utan att kvinnan gömde undan ett barn som inte visade tecken på liv. Detta var den vanligaste berättelsen i rättsalarna inte bara i Finland, skriver Rautelin, utan i hela Europa. Samtidigt uppfattade

domstolarna denna berättelse som en grov lögn fram till 1779. Rautelin framhåller mönster i den finländska agrara kulturen som kan ha lett till att ogifta mödrar som agerade på vedertaget sätt riskerade att anklagas för barnamord.

Rautelin tillbakavisar den uppfattning som existerade i samtiden där överheten uppfattade barnamordet som ett hedersmord där kvinnan försökte dölja sin skam genom att undanröja barnet. Hon finner att sådana hedersmord var sällsynta på 1700-talet, men att sådana fall vanligen bestod i att kvinnan kom i kläm mellan byn eller hushållet där hon tjänade som försökte avslöja graviditeten och lägersmannen och kvinnans föräldrar som önskade dölja det.

Bilden av den ogifta modern som ensamt vållande till barnets död modifieras således betydligt genom Rautelins undersökning. Andra aktörer, som förblev ostraffade och vars roll därför inte framträder lika tydligt, lyfts fram och bidrar till att komplicera bilden och begripliggöra våldshandlingen. Maktstrukturer i hushållet och genusrelationer i det agrara samhället blir förklaringsfaktorer till den tidens kriminalpolitiska stötesten. Den gravida kvinnans plats mellan fästmannen som inte vågade föra äktenskapet på tal och husbonden vars vrede skrämde fästmannen eller kvinnan själv till tystnad var en klämd position som provocerade fram barnamord. Men i rättsalarna intog husbonden och fästmannen en undanskymd position. Kvinnans ensamhet konstruerades i rätten.

Detta är delvis nya och spännande aspekter av barnamordsbrottet som både ökar vår kunskap om 1700-talets mest uppmärksamade brott och belyser agrarsamhällets könsrelationer. Hur stor räckvidd resultaten har kan diskuteras. Vissa drag i det finländska agrarsamhället som Rautelin lyfter fram återfinns inte i svenska undersökningar. Detta gäller hemlighetsmakeriet kring graviditeter och förlossningar, tystnadens kultur och ensamfödslar som Rautelin beskriver. I undersökningar på svensk botten lyfts i stället offentligheten kring barnafödande fram. Hustrur såväl som ogifta kvinnor tingade hjälpkvinnor långt i förväg och det fanns mycket folk i förlossningsrummet som exempelvis kunde vittna i rätten om vem kvinnan uppgett som barnafader under förlossningen. En intressant skillnad värd att lyfta fram är de ”kvinnovärldar” som historikern Helena Hagelin beskriver i sin avhandling om barnamord på svensk botten, *Kvinnovärldar och barnamord. Makt, ansvar och gemenskap i rättsprotokoll ca 1700–1840*, som alltså behandlar samma tidsperiod som Rautelin. Utifrån rättsprotokoll i barnamordsmål rekonstruerar Hagelin de kvinnovärldar hon anser ha existerat där gifta kvinnor hade makt beträffande saker som specifikt berörde kvinnor och där kvinnorna tillmättes ansvar för kontrollen över exempelvis graviditeter och förlossningar och andra kvinnors sedlighet. Jag har i annat sammanhang framfört synpunkten att denna

makt som kvinnorna i rättsprotokollen ser ut att uppbära, i själva verket är kontrollansvar som ålagts dem av lagstiftande män och som de själva saknade makt och inflytande att förändra. Även om sådana uppgifter i sig skapat en sorts makt och hierarki mellan kvinnor som kontrollerar (husmödrar) och kvinnor som tjänar hos andra eller mellan generationer, har den varit ålagd och länkad till straffansvar vid kontrollförsummelse. Detta blir också Rautelins ståndpunkt; att husmödrarnas ansvar konstrueras i rättssalen, medan rättsprocesserna osynliggjorde husbonden som oftast fick gå fri från ansvar i barnamordsmål. Rautelins viktigaste bidrag till barnamordsforskningen är, som jag ser det, synliggörandet av den agrara genusrelationen och dess inverkan på barnamordsbrotten samt ifrågasättandet av domstolarnas berättelser. Perspektivet har även delvis berörts av andra barnamordsforskare, kanske främst av Eva Bergenlöv, som även beträffande 1700-talet framhållit genusimplikationerna av lagstiftningens utformning och rättskipning och det faktum att fäderna osynliggjordes i lagen och rättssalen. Mannens ansvar och delaktighet negligerades liksom hans förpliktelser beträffande barnets och moderns försörjning. Icke desto mindre tillför Rautelins avhandling helt nya och fördjupande kunskaper inte enbart om barnamordsbrottets historia utan också på ett mer övergripande plan om genusrelationen i 1700-talets finländska samhälle och om särskilda drag i den sociala agrara kulturen.

Marie Lindstedt Cronberg

Historiska föreningen 2011

Historiska föreningens verksamhet har under det nittiosjunde verksamhetsåret 2011 fortgått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin nittiosjätte årgång. Föreningen har under året sammanträtt till två möten samt nio programtillfällen. Styrelsen har sammanträtt sex gånger till ordinarie möten. Deltagarantalet vid föreningens möten och program har varierat mellan 9 och 115 personer med ett medeltal på drygt 25 personer (drygt 27 personer föregående år).

Möten

Vårmeetet hölls 6.4.

Höstmötet hölls 19.10.

Seminarier, föredrag och övriga program

- 12.2 Föreningen arrangerade det svenska programmet under de XII Finska historiedagarna i Lahtis, under temat *Den nordiska tvekampen. Danmarks och Sveriges kamp om herraväldet i Norden, 1560–1720*. Programmet öppnades av föreningens ordförande, docent Peter Stadius, medan hedersmedlemmen, fil.lic. Henry Rask fungerade som moderator. Föredragshållare var professor Lars Ericson Wolke (Stockholm) med "Ett stympat imperium. Hur kan Danmarks nedgång på 1600-talet förklaras?", professor Øystein Rian (Oslo) med "Det danska väldets nordliga dimension. Norges ställning i det Oldenburgska riket från 1536 – med en jämförelse till Finland i det svenska riket", professor Nils Erik Villstrand (Åbo) med "Var Sverige någonsin en stormakt? Det svenska rikets väg till herravälde över Östersjöområdet i modern forskning", fil.lic. Jennica Thylin-Klaus (Helsingfors) med "Klubbekrigare, hakkapeliter eller maktlösa offer? Den växlande bilden av Finland och finnarna i det svenska riket" samt lic.phil. Leon Jespersen (Köpenhamn) med "Gamla och nya eliter. Vem styrde i de nordiska rikena under de stora förändringarnas tid på 1500- och 1600-talen?". (115 personer)
- 28.2 Programkväll under rubriken *Finlandspaviljongen i Paris 1900 återuppstår* med föredrag av fil.dr Derek Fewster om virtualverklighet och historieskrivning. Under kvällen bjöds åhörarna tillfälle att bekanta sig med en digital 3D-modell av den finska paviljongen på världsutställningen i Paris 1900. (20 personer)

- 17.3 Programkväll under rubriken *Verklighetens illusion: naturalismen och dess tid* med ett miniseminarium på Helsingfors universitet och besök på Ateneums utställning *Vardagens hjältar*. Föredragshållare (seminariet) var fil.dr h.c. Rainer Knapas med ”Naturalismens förvandlingar på 1880- och 1890-talen” och kommentator fil.dr Maria Vainio-Kurtakko. Guide på museet var hum.kand. Lotta Nylund. (24 personer)
- 6.4 Föreningens vårmöte på Vetenskapernas hus. Föredrag av fil.dr Aapo Roselius under rubriken ”Återerövringen av Tammerfors och andra minnesspektakel – skapandet av det officiella minnet av frihetskriget”. (15 personer)
- 31.5 Vårexkursion till Sveaborg med temat *Historia under ytan. Det marinarkeologiska kulturarvet vädrar dagsljus på Sveaborg*. I programmet ingick ett besök på utställningen ”I näckens fotspår” under ledning av forskaren och marinarkeologen fil.mag. Minna Leino och samkväm med tilltugg på restaurang Valimo, där Leino föreläste under rubriken ”Meriarkeologia Suomessa tänään”. (16 personer)
- 21.9 Föredragsafton på Vetenskapernas hus. Fil.dr Eva Ahl-Waris talade utgående från sin doktorsavhandling om temat ”Historiebruk kring Nådendal”. (9 personer)
- 19.10 Föreningens höstmöte på Vetenskapernas hus. Föredrag av fil.dr Anders Ahlbäck under rubriken ”Manliga erfarenheter och militära minnen: Finlands värnpliktsarmé 1918–1939”. (14 personer)
- 12.11 Det femte Gösta Mickwitz-seminariet hölls på Vetenskapernas hus med temat *Historiens återkomst i det postsovetiska Östersjöområdet*. Seminariet öppnades av föreningens ordförande, docent Peter Stadius, medan viceordförande, fil.dr Aapo Roselius inledde seminariets andra session. Föredragshållare var professor Elena Hellberg-Hirn (Helsingfors) med ”Leninburg”, lektor Niels Kayser Nielsen (Århus) med ”Vilnius-Lwów – nationalt og/eller transnationalt?”, universitetslektor Hanna Kuusi (Helsingfors) med ”Tourism and the Soviet Past in the Baltic States” och professor Jörg Hackmann (Greifswald) med ”Building the nation: Architecture and Estonian national discourse in Tallinn since the 1980s”. Under seminariet tilldelades journalisten och författaren John Chrispinsson det femte Gösta Mickwitz-priset. Seminariet avslutades med tal av priskommittén och av pristagaren samt en gemensam avslutningsskål. (23 personer)

29.11 Museiafton på Nationalmuseet. Kvällen inleddes med ett föredrag av docent Henrika Tandefelt om Gustav III och tornerspelen och därefter besöktes utställningen ”Trognä vänner: kungliga hästar och hundar” under ledning av fil.mag. Julia Dahlberg. (17 personer)

Medlemmar

Föreningens medlemsantal var vid verksamhetsårets utgång 2 hedersmedlemmar, 253 aktiva och 113 understödande medlemmar. Totalt 368 medlemmar (362 år 2010).

Medlemsavgifter

Årsavgiften för aktiv och understödande medlem var 30 euro. Den sänkta avgiften för studerande medlemmar var 20 euro. För medlemmar av samma hushåll var årsavgiften 15 euro.

Styrelsen

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande docent Peter Stadius, vice ordförande fil.dr Aapo Roselius, ledamot, ekonom fil.mag. Michaela Bränn, ledamot, sekreterare fil.mag. Pia Asp, ledamot fil.mag. Magdalena af Hällström, ledamot fil.mag. Anna Hiidensalo, ledamot hum.kand. Lotta Nylund.

Revisorer har varit dipl.ekon. CGR Eva Bruun, med en av Revisorernas Ab Ernst & Young utsedd personlig suppleant och fil.kand. Pertti Hakala, med fil.dr Minna Sarantola-Weiss som suppleant.

Fonden till Gunnar Mickwitz minne

Ur fondens medel utdelas, i enlighet med dess stadgar, Gunnar Mickwitz-priset till en ung forskare ur Historiska föreningens led. Prisets storlek är 1 000 euro. Priskommittén för läsåret 2010–2011 hade följande sammansättning: professor Henrik Meinander, docent Peter Stadius, fil.dr Minna Sarantola-Weiss och fil.mag. Pia Österman.

Det tjugonde Gunnar Mickwitz-priset utdelades till fil.mag. Sophie Litonius för pro gradun *Vänner, kolleger och gynnare – Namngivningen av de finska fästningsverken under Augustin Ehrens värds tid*. Priset utdelades den 14 november 2011 av rektor Thomas Wilhelmsson under en ceremoni vid Helsingfors universitet, i närvaro av representanter för den svenska lärostolen, medlemmar ur priskommittén, representanter för föreningen och släktingar till pristagaren (12 personer).

Bröderna Gösta och Gunnar Mickwitz fond för historisk och ekonomisk-historisk vetenskap

Ur fondens medel utdelas, i enlighet med dess stadgar, Gösta Mickwitz-priset till en historiker som på ett bemärkt sätt bidragit till att upprätthålla ett levande intresse för historia och historieforskning. Priset storlek var 2 000 euro. Priskommittén för år 2011 hade följande sammansättning: fil.dr Aapo Roselius (ordförande), docent Lars-Folke Landgrén (självskrivnen som ansvarig redaktör för *Historisk Tidskrift för Finland*), fil.mag. Anna Finnilä, fil.dr h.c. Rainer Knapas och fil.dr Ann-Catrin Östman.

Det femte Gösta Mickwitz-priset tillföll den svenske journalisten och författaren John Chrispinsson för hans nyutkomna historiska verk *Den glömda historien. Om svenska öden och äventyr i öster under tusen år* (Norstedts 2011). Priset utdelades i samband med det femte Gösta Mickwitz-seminariet i Vetenskapernas hus den 12 november 2011. Utdelningen uppmärksammades i *Hufvudstadsbladet*.

Historisk Tidskrift för Finland

Tidskriftens redaktion har under året bestått av ansvarige redaktören docent Lars-Folke Landgrén samt redaktionssekreterarna fil.mag. Jens Grandell och fil.lic. Jennica Thylin-Klaus. Tidskriftens skattmästare har varit fil.mag. Michaela Bränn. Skattmästaren har ansvarat för tidskriftens kansliärenden.

Tidskriftens nittiosjätte årgång omfattade fyra nummer om sammanlagt 488 sidor (652 sidor år 2010).

Innehållet fördelade sig på 10 uppsatser, 3 översikter och 3 rapporter från fältet. Under rubriken "Granskningar" ingick 29 bidrag av vilka en var en dubbelrecension. Av samtliga 45 bidrag var 28 författade av män, 17 av kvinnor. Sammanlagt medverkade 35 forskare i årgången med ett eller flera bidrag. 9 bidrag var översatta från finskan. Upplagan uppgick till 700 exemplar.

Utgivningen av tidskriften har främst finansierats genom anslag av Vetenskapliga samfundens delegation och Svenska litteratursällskapet i Finland. För översättningskostnader fick tidskriften ett anslag från Informationscentralen för Finlands litteratur (FILI)/Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska.

Föreningens och tidskriftens webbplatser

Adresserna till föreningens och tidskriftens webbplatser är www.historiskaforeningen.fi och www.historisktidskrift.fi.

Historiska samfundet i Åbo 2011

Samfundets årsmöte hölls den 14 februari 2011. Närvarande var nio personer. Följande styrelse valdes för år 2011: ordförande: fil.dr Laura Hollsten, viceordförande: fil.mag. Mats Wickström samt styrelsemedlemmar fil. mag. Maren Jonasson, fil.mag. Hanna Lindberg och fil.dr Sofie Strandén. Verksamhetsgranskare: fil.lic. Johan Nikula och fil.mag. Harriet Klåvus. Fil.mag. Stefan Norrgård valdes till suppleant för verksamhetsgranskarna. Fil.mag. Hanna Lindberg har fungerat som sekreterare. Fil.mag. Maren Jonasson har fungerat som kassör.

Medlemsavgiften för år 2011 fastställdes till 10 euro samt 5 euro för studerande.

Samfundet hade vid utgången av år 2011 45 medlemmar samt två hedersmedlemmar.

Under år 2011 har Historiska samfundet haft följande verksamhet:

- 14.2 Efter årsmötet hölls det första föredraget. Fil.dr Knut Drake talade under rubriken "Birger Jarl och Finland". 21 personer åhörde föredraget.
- 11.4 höll fil.dr Johanna Wassholm föredraget "Tvång eller möjlighet? Studiet av ryska i Finland efter 1809". Föredraget åhördes av 14 personer.
- 26.9 Inledde samfundet sitt program för hösten med en guidad rundtur i Akademikvarteren. Under rundvandringen bekantade vi oss bl.a. med Åbo stads historia, Akademiens utveckling och byggnaderna på campusområdet. 8 personer deltog i rundvandringen.
- 30.9 ordnade Historiska samfundet i samarbete med ämnet nordisk historia vid Åbo Akademi ett miniseminarium med temat "Det moderna Sverige och omvärlden". Seminariet hade tre föredragshållare: fil. dr Henrik Berggren talade om "Olof Palme – en storsvensk modernist och internationalist", fil.mag., doktorand Matias Kaihovirta under rubriken "Med Branting och Danielsson på nattbordet". De finlandssvenska socialdemokraternas intresse av SAP och SSU under 1920- och 1930-talet, fil.mag. och doktorand Mats Wickström om "Finnar, balter, judar – etnisk aktivism och uppkomsten av svensk mångkulturalism". Seminariet hade 25 deltagare.

21.11 höll fil.dr Marko Lamberg ett föredrag under rubriken ”Vita frun och andra vålnader – medeltida skräck i moderna ögon”. 29 personer åhörde föredraget.

Under det gångna året fungerade Historiska samfundet även som medarrangör för en exkursion till S:t Petersburg. Exkursionen ordnades tillsammans med ämnet historia vid Åbo Akademi och ägde rum 3–6 maj 2011.

Historiska samfundet kan än en gång konstatera att föredragen har varit välbesökta, speciellt av studenter. Arbetet med att locka fler medlemmar bör dock intensifieras.

Anna Sundelin

Nytt arkivmaterial på SLS

Svenska litteratursällskapets historiska och litteraturhistoriska arkiv har under 2011 mottagit följande arkivmaterial som donationer och depositioner:

Alftan, Erik (1908–1955), diplomingenjör och författare; genealogiska utredningar, brev, personliga handlingar, handlingar med anknytning till Doris Alftan (1910–2006), bl.a. personliga handlingar, brev, fotografier, släktutredningar och handlingar gällande familjen Ek. Tillägg.

Alftan, Robert (f. 1940), författare och journalist; manuskript, fotografier, personliga handlingar, korrespondens, urklippsbok, bakgrundsmaterial gällande mordet på major Macey 1964, ljudband med intervjuer och hörspel, videofilmer, m.m. Tillägg.

Aminoff, släkten; material rörande Carl Otto Aminoff och hans hustru Gerda Aminoff samt deras döttrar Brita Aminoff och Märta Aminoff. Material rörande gården Kallmusnäs och Tyko bruk, m.m. Tillägg.

Brandt, familjen; dag- och anteckningsböcker som tillhört Karin Brandt (1880–1923), minnesalbum och skoluppsatser som tillhört Helmine Brandt (f. 1866), brev och betyg som tillhört Richard Brandt (1921–1993), minnesalbum som tillhört Augusta Brandt (1803–1862), brev som tillhört Sigrid Becker (1862–1922), betyg som tillhört Richard Becker (1858–1918). Även genealogiska utredningar och fotografier.

Byggmästar, Eva-Stina (f. 1967), författare; artiklar om och av Eva-Stina Byggmästar, översättningar av Eva-Stina Byggmästars dikter. Tillägg.

Castrén, släkten; brev och handlingar rörande Matthias Alexander Castrén (1813–1852), Natalia Castrén (1830–1881), Charlotta Castrén (1856–1843) och Josephine Pipping (1829–1913). Tillägg.

Castrén, Gunnar (1878–1959), professor och litteraturhistoriker; manuskript till böcker, föredrag, artiklar, recensioner, tidningsurklipp, m.m. Dagboksanteckningar 1939–1941 gällande resor i Sverige. Tillägg.

Castrén, Robert (1851–1883), publicist och författare; korrespondens, biographica, manuskript och anteckningar, tidningsurklipp om och av Robert Castrén, mindre tryckalster. Tillägg.

Cedercreutz, Emil (1879–1949), skulptör och siluettkonstnär; siluetter från 1916 klippta av Emil Cedercreutz.

- Colliander, Ina* (1905–1985), bildkonstnär, och *Colliander, Tito* (1904–1989), författare; brevväxling mellan Ina Colliander och Helena Nikkanen, utställningsbroschyrer och fotografier. Tillägg.
- Den niosvansade chatten* (gr. 1939); fyra festskrifter samt material från klubbens möten under åren 2006–2009. Tillägg.
- Enckell, Rabbe* (1903–1974), författare och bildkonstnär; personliga handlingar, manuskript, brev till Rabbe och Aina Enckell (1912–2006), fotografier, tryckalster, förlagsavtal, m.m. Tillägg.
- Enkvist, släkten*; Terje Enkvists (1904–1975) brev och föredrag, Ulla Enkvists (1902–1972) brev och annan släktkorrespondens.
- von Essen, släkten*; handlingar gällande släktmöten, korrespondens, utskrivna bilder av släktporträtt, biografiska uppgifter, m.m. Tillägg.
- Finlands svenska författareförening* (gr. 1919); aktiebrev, bokföring, medlemsförteckningar, stipendieansökningar, korrespondens från 1999–2001, ekonomiska handlingar 1989–2002, medlemscirkulär 1983–2001, handlingar rörande projekt samt handlingar rörande författarbesök i Nylands gymnasier (1992–1993). Tillägg.
- Floman, Per Erik* (1920–2011), kommerseråd; fotografier, manuskript, personliga handlingar, handlingar med anknytning till Viborg, egna publikationer, m.m.
- Föreningen Ulfåsa Älgar* (gr. 1963); handlingar med anknytning till Tölö svenska samskola, bl.a. en historik, urklipp, material rörande klassträffar, handlingar med anknytning till Laurin Zilliacus (1895–1959), m.m. Tillägg.
- Garantiföreningen för Nya Argus r.f.* (gr. 1952); protokoll och årsberättelser, balansböcker, manuskript, brev, fotografier, handlingar rörande understöd, m.m.
- Herrgård, Elin* (1907–1999), författare; brev och vykort från Elin Herrgård 1979–1993. Tillägg.
- Jansson, Tove* (1914–2001), författare och bildkonstnär; Tove Janssons manuskript till boken Bildhuggarens dotter.
- K.H. Renlunds stiftelse* (gr. 1915); styrelsemöteprotokoll och balansbok för år 2009, m.m. Tillägg.
- Kurtén, Björn* (1924–1988), paleontolog och författare; dagböcker 1946–1954 och 1966–1988, Björn Kurténs och Ruth Kurténs korrespondens 1948–1985, kontrakt och avtal, m.m. Tillägg.

Laurén, Ingeborg (1900–1996), diplomingenjör; ett exemplar av den handskrivna barntidningen "Svalan" samt en minnesskrift om Ingeborg Laurén. Tillägg.

Mandelstam, Karin (1908–1982), författare och litteraturkritiker, korrespondens, manuskript, översättningar och urklipp.

Meinander, släkten; fyra brev från Carl Fredrik Meinander till Gunnar Palmgren. Tillägg.

Munsterhjelm, Sofia Johanna (1801–1867); digitaliserade kopior av brev och andra handlingar, bl.a. Sofia Johanna Munsterhjelm's dagbok, kontoböcker och brev, hennes fars Anders Munsterhjelm's (1764–1824) brev, hennes bröders Gustav Riggert Munsterhjelm's (1806–1872) och Anders Lorenz Munsterhjelm's (1803–1893) brev, samt hennes makes Lars von Platens (1793–1843) brev och andra handlingar.

Nylund, Mauritz (f. 1925), författare och översättare; brev, personliga handlingar, manuskript, m.m. Tillägg.

Peltonen, Maire (f. 1932), kassa- och redovisningsfunktionär; brev och fotografier. Tillägg.

Poppius, Anna (1854–1944), lärarinna och renskrivare; ett fotografi och 32 kontoböcker från 1881–1920 som tillhört Anna Poppius.

Salmi, släkten; handlingar rörande Pertti Salmi (f. 1946), Kaarlo Salmi (1912–2007), Juha Beurling (f. 1980), m.fl. Bl.a. skolhäften, tidningsurklipp och yrkesrelaterade handlingar. Tillägg.

Schjerfbeck, Helene (1862–1946) konstnär; brev från Helene Schjerfbeck till Maria Wiik (1853–1928).

Sjöberg, Björn (1908–1940) och *Sjöberg, Glory* (1908–2010); frontbrev från Björn Sjöberg till Glory Sjöberg från åren 1939–1940.

Stenbäck, Ruth (1911–2009) och *Stenbäck, Nils-Erik* (1913–2008) företagare, militärattaché; korrespondens, biografica, manuskript, handlingar rörande N-E. Stenbäck's företag, urklipp, fotografier m.m.

Ståhlberg, Karl Emil (1862–1919), fotograf och filmproducent, och *Ståhlberg, Sonja* (1875–1943); bouppteckningar, släktutredningar, brev, urklipp, m.m. Tillägg.

Svenska handelshögskolan (gr. 1909); publikationer, katalog om byggnaden, broschyren "Återinvigningen hösten 1986", programblad för visafon. Tillägg.

Sällskapet Bokvännerna i Finland r.f. (gr. 1948); styrelse- och mötesprotokoll, cirkulär, korrespondens 1991–2006, medlemslistor, projekthandlingar för Bokvännernas 50-årshistorik (1998) och jubileumsutställningar, kataloger, gästbok 1998–1999, bokföringsböcker 1970–1998, m.m. Tillägg.

Söderström & C:o Förlagsaktiebolag (gr. 1891); bokslutshandlingar 1948–1973, inventariebok 1891–1904, lagerkataloger, memorial och journal 1891–1893, kassabok 1901–1910, bokslutskoncept, korrespondens på mikrokort, basmaterial för en bok om Carl Johan Carpelan (1918–1994), fotografier, m.m. Tillägg.

Therman, Tor (1903–1973), rektor; brev, tal, anteckningar, småtryck, m.m.

Thodén, Kurt (1907–1979), lärare; manuskriptet till en licentiatavhandling om C.F. Fredenheim.

Unga teatern (gr. 1960, f.d. Skolteatern); protokoll, korrespondens, verksamhetsplaner, ekonomiska handlingar, pjäsmanuskript, programblad, fotografier, urklipp, inspelningar, m.m. 1960–1999.

Patrik Aaltonen, t.f. amanuens

Medarbetare i detta nummer:

Patrik Aaltonen, t.f. amanuens, Svenska litteratursällskapet i Finland; *Anders Ahlbäck*, fil.dr, forskare, Åbo Akademi; *Matias Kaihovirta*, fil.mag., doktorand, Åbo Akademi; *Kasper Kepsu*, fil.mag., doktorand, Helsingfors universitet; *Ville Kivimäki*, fil.mag., doktorand, Åbo Akademi; *Lars-Folke Landgrén*, docent, direktör, Helsingfors universitet; *Hanna Lindberg*, fil.mag., doktorand, Åbo Akademi; *Marie Lindstedt Cronberg*, docent, Lunds universitet; *Sophie Litonius*, fil.mag. doktorand, Helsingfors universitet; *Pirjo Markkola*, professor, Jyväskylä universitet; *Anna Sundelin*, fil.mag., doktorand, Åbo Akademi; *Ann-Catrin Östman*, fil.dr, akademilektor, Åbo Akademi.

Ville Kivimäkis uppsats har översatts av Pia-Maria Ahlbäck.

Pärmbild: Jonas Löv flyttade i samband med ett nyskifte från Backa hemman i Nederpurmo till Lövsånare. Han uppförde ett hus och gräftade upp mark.
Bild: Purmo lokalhistoriska arkiv, Nederpurmo.

Historisk Tidskrift för Finland 2012:1

- 1 Lars-Folke Landgrén, *Förändring*
- 2 Anders Ahlbäck och Ann-Catrin Östman, *Inledning: Manligt medborgarskap och samhällsreformer i Finland, 1918–1960*
- 17 Pirjo Markkola och Ann-Catrin Östman, *Torparfrågan tillspetsas. Frigörelse, oberoende och arbete – 1918 års torparlagstiftning ur mansperspektiv*
- 42 Anders Ahlbäck, *Årans och hjältarnas anspråk. Militär manlighet och de svenskspråkiga männens medborgarskap i det nya Finland, 1918–1925*
- 75 Matias Kaihovirta, *Skjutövningar och pennfäktning. Manliga medborgarideal och politisk verksamhet i Billnäs brukssamhälle, ca 1918–1930*
- 95 Ville Kivimäki, *Militärpsykologi och föränderliga uppfattningar om män. Finländska soldater som föremål för psykologiska observationer 1944–1956*
- 127 Hanna Lindberg, *Aktiva, kunniga, sociala arbetare. Den arbetande mannen som problem och objekt i 1950-talets socialpolitiska forskning*

Granskningar

- 150 Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*. Av Kasper Kepsu
- 156 Mona Rautelin, *En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll*. Av Marie Lindstedt Cronberg

Från fältet

- 162 *Historiska föreningen 2011*. Av Sophie Litonius
- 166 *Historiska samfundet i Åbo 2011*. Av Anna Sundelin
- 168 *Nytt arkivmaterial på SLS*. Av Patrik Aaltonen

HISTORISKA

Historisk Tidskrift för Finland www.historisktidskrift.fi

Redaktionens adress: Institutionen för filosofi, historia, kultur- och konstforskning, PB 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet. **Prenumerationspris 2012:** 40,00 €. För beställningar till utlandet tillkommer 5,00 €. **Lösnummerpris:** 12,00 €. **Försäljning:** Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen. **ISBN:** 0046-7596 **Tryck:** Waasa Graphics Oy, Vasa 2012

FÖRENINGEN